

farō | tijdschrift over cultureel erfgoed

Jaargang 15, nr 4, december 2022

Driemaandelijks tijdschrift. Afgiftekantoor Antwerpen. Erkenning: P808155

Dossier
maatschappelijke
uitdagingen voor
archieven

De wereld verandert, de archieven ook

Naziroofkunst: het boek
Volksverhalen in de klas

Judith Vanistendaels *Atan
van Kea*

03

EDITO

06

KUNST VOOR DAS REICH
Interview met Geert Sels

12

ATAN VAN KEA
Strips & musea

18

VOLKSVERHALEN IN DE KLAS
Terugblik op Erfgoedweek

22

ERFGOEDDAG M/RAAKT SCHOOL
Uit de praktijk

28

PARTICIPATIE BIJ ONDERZOEK
Collectie Bulskampveld

DOSSIER MAATSCHAPPELIJKE UITDAGINGEN VOOR ARCHIEVEN

© FARO, foto: Jan Locus

- 34** INTRODUCTIE | Welke uitdagingen zijn er?
- 35** DE ANDERE BLIK VAN HET ARCHIEF | Jelena Dobbels
- 38** RESULTATEN NODENBEVRAGING | Alexander Vander Stichele en Jelena Dobbels
- 44** ZES STEMMEN UIT DE ARCHIEFSECTOR
- 48** CALAMITEITENPLAN: ZELF SCHRIJVEN OF UITBESTEDEN? | Anne-Cathérine Olbrechts
- 51** LEESTIPS CALAMITEITENPLAN EN PREVENTIEVE CONSERVERING
- 52** PARTICIPATIE IN ARCHIEVEN | Jacqueline van Leeuwen en Hildegard Van Genechten
- 56** DE CULTURELE ERFGOEDWERKING VAN ARCHIEVEN | Willem Vanneste
- 58** NAAR DE LEESZAAL OF ALLES DIGITAAL? | Jelena Dobbels en Roel Daenen
- 66** DE VERANDERDE POSITIE VAN DE ARCHIVARIS | Katrijn D'hamers en Elien Doesselaere
- 70** OMGAAN MET BEDRIJFSERFGOED | Robin Debo, Johan den Heijer en Frank Hendriks

EN OOK

04

TELEX

26

SPREKEND ERFGOED
Neuken voor de vrede

32

EXPAT
Hélène Blanpain

64

HET ATELIER
Vrijwilligers bij Stadsarchief Ieper

74

MIJN ERFGOEDPLEK
Tom Naegels

COLOFON

faro | tijdschrift over cultureel erfgoed
15 (2022) 4 | ISSN 2030-3777

REDACTIERAAD Eva Begine, Roel Daenen, Katrijn D’hamers, Jelena Dobbels, Elien Doesselaere, Julie Lambrechts, Anne-Cathérine Olbrechts, Henrike Radermacher, Alexander Vander Stichele, Hildegard Van Genechten, Jacqueline van Leeuwen, Olga Van Oost, Gregory Vercauteren en Jeroen Walterus | redactie@faro.be

HOOFDREDACTEUR Roel Daenen
roel.daenen@faro.be **BEELDREDACTIE**

Katrijn D’hamers **EINDREDACTIE**
Birgit Geudens en Annemie

Vanthienen **VORMGEVING** Silke Theuwissen **DRUK** Drukkerij Albe

De Coker **ADVERTEREN** Roel

Daenen **ABONNEMENTEN** België
€ 25 | buitenland € 30 | los nummer

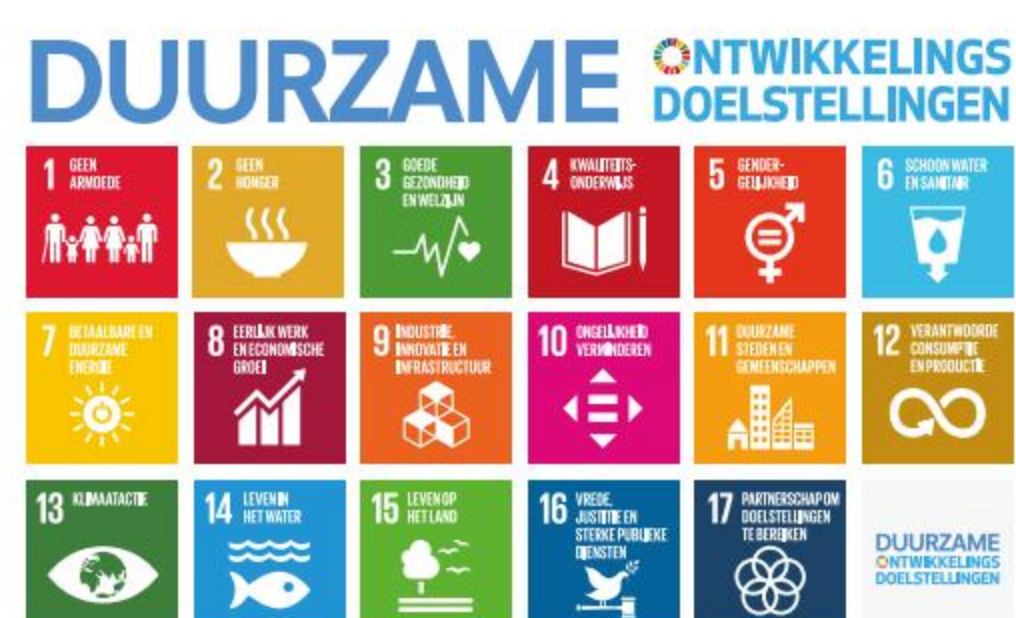
€ 8 | www.faro.be/tijdschrift

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER Olga Van Oost, p.a. Priemstraat 51, 1000

Brussel **COVERBEELD** Foto: Tima Miroshnichenko via Pexels

faro is een blad voor en door de cultureel-erfgoedsector. Bezorg ons uw suggestie voor een artikel, onderwerp of thema voor een rubriek of dossier. Hoe? Mail naar redactie@faro.be.

© FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw. De redactie heeft ernaar gestreefd de wettelijke bepalingen in verband met de intellectuele eigendom van de beelden na te streven. Indien u meent dat voor een bepaald beeld het auteursrecht van de maker of zijn/haar erfgenamen werd geschonden, neem dan contact op met de redactie. De inhoud van de teksten en artikels vertolken enkel de visie van de auteurs en niet noodzakelijk die van het bestuur van FARO.

U vindt naast sommige artikels logo's die verwijzen naar de Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen van de VN. Voor meer uitleg, zie www.sdgs.be.

Waarheid, durven & doen

Beste lezer,

Groot nieuws uit of voor de erfgoedsector. Net voor dit blad in druk ging, kopte *De Standaard* op de voorpagina: “Nabestaanden eisen naziroofkunst terug van Belgische musea”. Het gaat om negen schilderijen en dertien werken op papier die kunnen worden teruggeëist, een zoveelste bewijs dat de lange schaduw van de Tweede Wereldoorlog en het nazisme tot vandaag reikt. Die eis is een eerste concreet gevolg van de publicatie van *Kunst voor das Reich* van journalist Geert Sels.

Iets eerder, midden september, werd het boek *Nieuw België, een migratiegeschiedenis* van Tom Naegels bekroond met de Prijs voor het Belangrijkste Boek van het Jaar. Naegels werkte ruim zes jaar aan zijn boek. Het brengt voor het eerst een helder en consistent beeld van het migratiebeleid in ons land na de Tweede Wereldoorlog tot eind jaren zeventig. Migratie is een thema dat – in tegenstelling tot naziroofkunst – regelmatig in het maatschappelijk debat aan bod kwam en nog steeds komt, getuige de grote woorden die gebruikt werden na de rellen in Brussel na de match België - Marokko op het voorbije WK voetbal. Nog zo’n lange schaduw.

En tijdens de zomer trok paus Franciscus naar Canada. Daar sprak hij zijn spijt uit voor het misbruik van inheemse kinderen op katholieke kostscholen. Hij vroeg vergeving voor het “catastrofaal kwaad” aan “first nations, Inuit en Métis”. Een belangrijke eis van de betrokkenen is om toegang te krijgen tot de archieven van die internaten. Talloze slachtoffers verloren hun inheemse naam toen ze de schoolpoort binnenkamen, en de hoop bestaat dat die namen terug te vinden zijn in het archief.

Wat hebben deze drie voorbeelden nu met elkaar gemeen, los van het feit dat u over die eerste twee meer leest in dit blad? Ze tonen heel overtuigend de relevantie en het belang van archieven aan. En het vermogen om De Waarheid (in sommige gevallen grotendeels) te reconstrueren. Voor sommigen gaat dat over niets minder dan hun identiteit. Voor anderen over historisch onrecht, of over het momentum om bepaalde kwesties met een nieuwe kijk op de maatschappelijke agenda te plaatsen. De voorbeelden – en er zijn er nog – illustreren dat archieven opbloeien als ze toegankelijk zijn én als ze *gebruikt* (mogen) worden. Gebruikt door onderzoekers die dat ook durven en niet terugdeinzen voor allerhande inhoudelijke en andere moeilijkheden op de weg.

De redactie

redactie@faro.be

Aureooljournalistiek

Wat hebben een boze stiefmoeder, een rebelse tiener en een kudde wilde paarden te maken met de heilige Odrada? In 2022 nam Stuifzand u een jaar lang mee in de verhalen achter de namen van de parochiekerken in Balen, Dessel, Geel, Laakdal, Meerhout, Mol en Retie. Het resultaat kunt u beluisteren in de podcast *Aureooljournalistiek*, vol spannende, gruwelijke en grappige vertelsels over de patroonheiligen waarvan iedereen de naam kent, maar weinigen het verhaal.

Aureooljournalistiek ontdekt u via <https://aureooljournalistiek.podbean.com> of in uw favoriete luisterapp.

Erkenning voor XS4ALL-webcollectie

De webcollectie XS4ALL, beheerd door en bewaard in de Koninklijke Bibliotheek van Nederland, werd als eerste van oorsprong digitale (*born digital*) collectie ter wereld opgenomen in het Memory of the World-register van Unesco. De collectie met websites van de oude internetprovider XS4ALL bevat duizenden sites uit de periode 1994-2001 en geeft een unieke inblik in het begin van de Nederlandse internetcultuur.

Met het Memory of the World-programma wil Unesco het documentair erfgoed beschermen, de aandacht voor het belang ervan verhogen en de toegang ertoe voor iedereen garanderen.

<https://en.unesco.org/programme/mow> en <https://bit.ly/3Wv7Cfe>

BASSES DANSES: DANSBOEKJE VAN MARGARETHA VAN OOSTENRIJK

Ms. 9085 Collectie KBR, publiek domein via Wikimedia Commons

Kent u het *Basses Danses*-manuscript al? Dit dansboekje, een topstuk uit de collecties van KBR, geldt als een van de hoogtepunten van de Habsburg-Bourgondische cultuur. Het is een belangrijke bron voor de muziek en choreografie van de 'basse danse', een primair type hoofse dans uit de periode rond 1500. Maar het is voornamelijk het exceptionele zwarte perkament, waarop de tekst en noten met schitterende gouden en zilveren inkt werden genoteerd, die van het boekje een uitzonderlijk stukje erfgoed maken.

In 2021 sloegen de Alamire Foundation, KBR en AMUZ de handen in elkaar voor een onderzoeksproject naar dit bijzondere manuscript. Naar aanleiding daarvan stelt de Alamire Foundation een verrassende documentaire voor en werkt ze de komende tijd verder aan een facsimile, studie, tentoonstelling en unieke dansvoorstelling.

De documentaire *Basses Danses*, waarin internationale experts en performers inzoomen op het onderzoek naar de dans, de muziek en de codicologie van dit handschrift, is gratis te bekijken op alamire.tv.

MANUSCRIPTEN IN HET LAGER ONDERWIJS

Een lesmap over de productie van manuscripten waarmee lagereschoolkinderen zelf creatief aan de slag kunnen gaan: dat is de lesmap van Mmmonk, voluit 'Middeleeuwse Monastieke Manuscripten – Open – Netwerk – Kennis'. Het pakket laat kinderen al doende ontdekken hoe een manuscript tot stand kwam en laat hen proeven van een betoverende wereld van miniaturen, bladgoud, perkament en Latijn. Door zelf een middeleeuwse bladspiegel te ontwerpen, krijgen ze inzicht in de productie van oude handgeschreven boeken.

Benieuwd? Download de lesmap via <https://www.mmmmonk.be/nl/onderwijs> of ga mee op ontdekking in de manuscripten met Robbe (5), Elias (6), Maarten (8), Berre (10) en Elin (10) via <https://bit.ly/3Dw0MgV>.

Vincentius Bellovacensis, *Speculum doctrinale*, Ms. 251, 112v, Openbare Bibliotheek Brugge

Hyperdivers Brussel

Na boeken over Molenbeek en recente migratie in Brussel trok auteur Hans Vandecandelaere opnieuw op onderzoek door de hoofdstad. In alle sectoren peilde hij hoe hyperdiversiteit binnenwaait. Wat lukt er en wat niet? Wat zijn de troeven en de pijnpunten?

De website *Hyperdivers Brussel in 42 afleveringen* verkent de complexe realiteiten achter huisvesting, armoede, gezondheidszorg, cultuurleven, publieke ruimte, onderwijs, opvoeding, religie, economie, ouder worden en jong zijn in Brussel. Als het verschil de norm is, wat houdt de stad dan samen?

<https://hyperdiversbrussel.be>

AMSAB-PARTNER MEMORIAL WINT NOBELPRIJS VOOR DE VREDE

Ill. Niklas Elmehed
© Nobel Prize Outreach

Het Human Rights Defence Centre Memorial heeft de Nobelprijs voor de Vrede 2022 gekregen. Memorial is net als Amsab-ISG al jarenlang een actieve deelnemer aan IALHI, de International Association of Labour History Institutions.

Memorial, gevestigd in Moskou, staat voor een ongecensureerde kijk op de sociale en politieke geschiedenis van Rusland. Tijdens de bijeenkomsten van IALHI bracht het jaar na jaar presentaties over wanpraktijken in de vroegere Sovjetunie en over de precare situatie van de gewone mensen en de mensenrechten in het huidige Rusland. Het instituut wordt momenteel bedreigd met sluiting en vervolging. Hoewel het een deel van zijn activiteiten moest staken, blijft het actief zijn boodschap verspreiden via online kanalen zoals Twitter.

<https://twitter.com/EnMemorial>

Kempens erfgoedportaal breidt uit

Sinds dit najaar zijn in een klap meer dan 40.000 items extra te bekijken op kempenserfgoed.be. Het erfgoedportaal voor de Antwerpse Kempen breidt uit met de museumcollecties van het Taxandriamuseum, het prentenkabinet van Archief Turnhout, Museum Hoogstraten, het Karrenmuseum, het Jakob Smitsmuseum en Stadsmuseum Lier. Deze collecties waren al langer raadpleegbaar via de erfgoedbank van de Vlaamse overheid erfgoedinzicht.be. Door een koppeling met deze databank zijn ze nu ook vindbaar via kempenserfgoed.be.

Het Kempens erfgoedportaal is een initiatief van vier Kempense erfgoedcellen: Erfgoed Noorderkempen, Erfgoed Voorkempen, Kempens Karakter en Stuifzand in samenwerking met gemeenten en vrijwilligers en met steun van de Vlaamse overheid.

Het Kempens erfgoedportaal is een initiatief van vier Kempense erfgoedcellen: Erfgoed Noorderkempen, Erfgoed Voorkempen, Kempens Karakter en Stuifzand in samenwerking met gemeenten en vrijwilligers en met steun van de Vlaamse overheid.

<https://www.kempenserfgoed.be>

Paleografie-wedstrijd Schrift-ure 2022

© Wat staat daer?

Op zaterdag 1 oktober vond in het Utrechts Archief de finale plaats van de eerste Vlaams-Nederlandse paleografie-wedstrijd. De titel van 'Beste paleograaf van Vlaanderen en Nederland' werd met 87,61 % weggekaapt door Ed van der Vlist, conservator middeleeuwse handschriften van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. Jean Bastiaensen, medewerker van de gemeente Kalmthout, regelmatige bezoeker van archiefleeszalen en auteur van diverse boeken en losse bijdragen over geschiedenis en genealogie, eindigde als waardige tweede, met een score van 84,90 %.

In de categorie min 26-jarigen ging Maxim Hoffman, doctoraatsstudent aan de Universiteit Gent, met de hoofdprijs naar huis (78,85 %), op de voet gevolgd door Nicolas Denutte, archiefconsulent bij het stadsarchief van Oudenaarde (76,64 %).

Proficiat aan de winnaars en finalisten! Een uitgebreid wedstrijdverslag leest u op de website van het Algemeen Rijksarchief (<https://bit.ly/3DFsZSO>).

ONDERZOEK

GRENSVERLEGGEND ONDERZOEK MET
DUIDELIJKE AANBEVELINGEN

“Dit is een echt
doe-boek voor
politici”

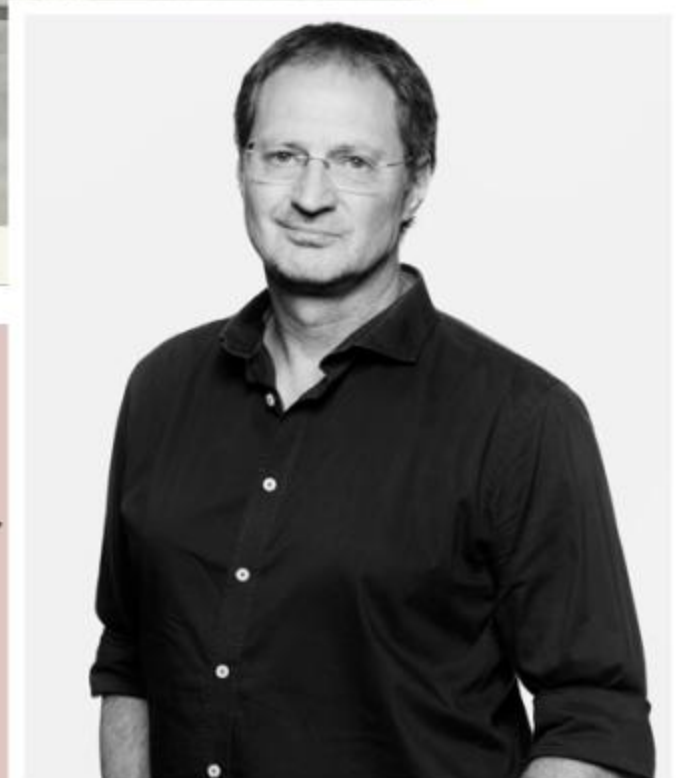
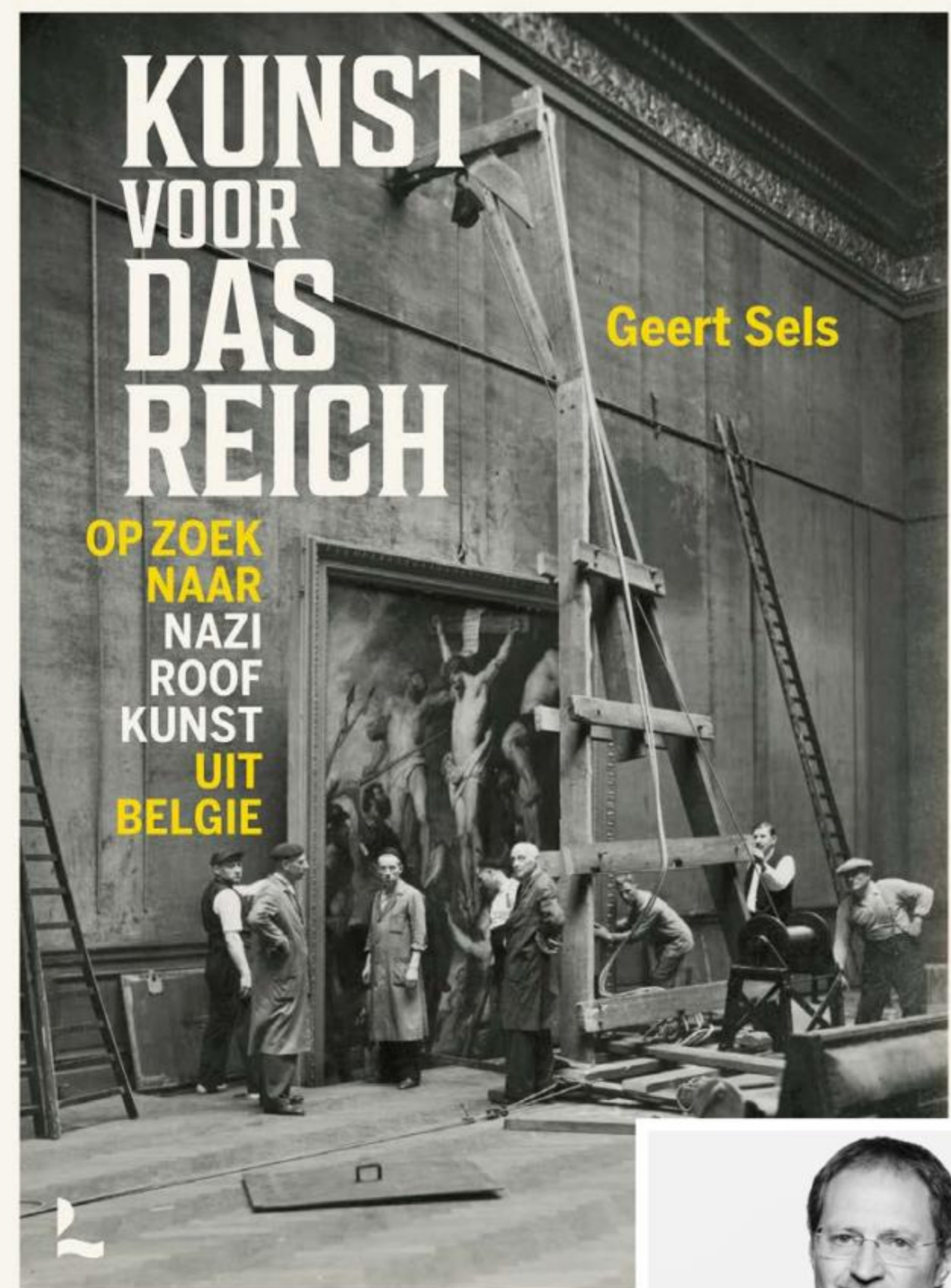
De broers Arthur en Georges Le Roy verkochten 'Eva' van Lucas Cranach de Oude aan de Dienststelle Mühlmann en die verkocht het aan Hermann Göring. Na de oorlog kreeg het Antwerpse Museum voor Schone Kunsten het toegewezen. Lucas Cranach, 'Eva', Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, foto: Hugo Maertens

Wie het werk van *De Standaard*-journalist Geert Sels volgt, weet dat hij al jaren bericht over het reilen en zeilen van de erfgoedsector in binnen- en buitenland. Sels is een naarstige en gerespecteerde onderzoeksjournalist met een neus voor onfrisse praktijken; zo bracht hij in 2018 de spraakmakende Toporovski-affaire aan het licht.¹ Eind november verscheen het vuistdikke *Kunst voor das Reich*, het resultaat van acht jaar intensief archiefonderzoek en een onwaarschijnlijk gepuzzel met flarden informatie vol namen, jaartallen en titels van werken. *Kunst voor das Reich* is een imposant boek over de kunsttrafiek vanuit België naar nazi-Duitsland en wat er na de oorlog met die werken en de betrokkenen gebeurde. Belangwekkend ook, omdat die geschiedenis tot op de dag van vandaag doorwerkt. Een gesprek.

Roel Daenen

“Het is een gigantisch uit de hand gelopen artikel, dat in 2014 startte met een reeks bijdragen in de nasleep van de affaire-Gurlitt,”² zegt Geert Sels, gevraagd naar het waarom van het boek. “Ik zag dat Nederlandse en Franse journalisten hun overheden aanspoorden om hun databanken te consulteren: misschien zat er in die collectie-Gurlitt iets dat uit hun land kwam? Ik wou dat ook doen, maar er was helemaal geen databank in ons land! Bovendien was en is er – in tegenstelling tot de ons omringende landen – hier helemaal geen onderzoek, niets. Wat mij ook frappeerde was dat de informatie over de kunst die na de oorlog uit nazi-Duitsland teruggekeerd was en waarvan men niet wist aan wie die toebehoorde – weeskunst dus – niet openbaar was. Ik begon met een artikelenreeks, die werd bekroond met *De Loep*, de prijs voor onderzoeksjournalistiek.³ Dat kwam in de krant en diezelfde ochtend al had ik de uitgeverij aan de lijn: “Zat er geen boek in?” In al mijn onnozelheid zei ik ‘ja’, zonder te weten waaraan ik begon.” (glimlacht)

U hebt met dit boek een gigantische puzzel gelegd.
 “Had ik op voorhand geweten dat ik er zo lang aan ging werken, had ik misschien feestelijk bedankt voor deze marathon. De archieven waren helemaal versnipperd. Je kunt als onderzoeker

Terwijl de Tweede Wereldoorlog dood en vernieling bracht, vond er onder de radar een gigantische kunstdrainage plaats. Vanuit de bezette gebieden versleepten de nazi's massaal kunst naar Duitsland om ambitieuze collecties op te zetten. Ook uit België.

Kunst voor das Reich belicht langs welke wegen schilderijen van Memling, Van der Weyden, Jordaens en Cranach ons land verlieten. Sels legt een adembenemende hoeveelheid puzzelstukken bij elkaar die hij aantrof in archieven in Parijs, Den Haag, Koblenz en Brussel. De lezer verneemt hoe privéverzamelaars, kunsthandelaars en grote veilinghuizen meegingen in de ambities van de nazi's. Na de oorlog keerden sommige schilderijen terug naar ons land. Vandaag hebben tal van musea stukken die ooit in nazi-Duitsland waren. Andere schilderijen raakten zoek of zitten nog steeds in onze buurlanden of verder.

Sels brengt in zeventien hoofdstukken meesterlijk structuur in een onwaarschijnlijk complex verhaal. Dat doet hij met veel empathie voor de slachtoffers. Sels zegt ook heel eerlijk wanneer hij op een dood spoor zit, de zoektocht naar de Ware Toedracht is allesbehalve een wandelingetje in het park. *Kunst voor das Reich* illustreert treffend de kracht en de noodzaak van 'slow archiving'.

hopen dat de *Volledige Toedracht* integraal in een map zit, maar zo werkt het niet. Ik heb het voor de sport eens geteld: voor één dossier heb ik documenten uit meer dan vijftien archieffondsen ineengepuzzeld. Er waren buiten België verschillende aanzuigpunten voor de kunsttrafiek, met name in Nederland en Frankrijk. De Dienststelle Mühlmann (genoemd naar de kunsthistoricus en SS'er Kajetan Mühlmann, RD) opereerde vanuit Den Haag en kwam hier volop kunst verwerken. De bijhorende bronnen volgden dezelfde weg. Idem dito voor Walter Paech, een Nederlands-Duitse kunsthandelaar die hier vooral in het begin van de bezetting opereerde. Er zijn ook veel archieven verdwenen, zoals dat van de

Kunstschutz (een dienst die belast was met de bescherming van erfgoed en kunst in de bezette gebieden, RD): dat is weg. Ook zo voor het archief van het Paleis voor Schone Kunsten: onvindbaar. Het onderzoek zal dan ook nooit af zijn; onderweg ben ik op heel wat 'dode punten' beland."

Een openbare veiling in het Paleis voor Schone Kunsten, het grootste veilinghuis van België tijdens de Tweede Wereldoorlog. Paleis voor Schone Kunsten, CegeSoma- Bruxelles, DO4/ARA, nr. 5450

Waarom kwam dit onderzoek er nu pas, meer dan 70 jaar na het einde van de Tweede Wereldoorlog?

"Om te beginnen: ik vind het ongehoord dat een journalist dit werk heeft gedaan, bovendien in gestolen tijd. Er is de voorbije jaren geen dag geweest dat ik er niet aan gewerkt heb. Eigenlijk zijn er tal van instanties die dit werk op zich hadden moeten nemen. Maar ik werd aangevuurd door de parlementaire vragen die er nu en dan kwamen naar aanleiding van artikels. En vooral door de *antwoorden* op die vragen. Die gingen telkens in dezelfde richting: 'Het is allemaal onderzocht, we hebben niks gevonden en het is klaar.' Er werd keer op keer verwezen naar de Commissie Buysse, voluit de Commissie voor de Schadeloosstelling van de leden van de Joodse gemeenschap van België.⁴ Gelet op hoe de ons omringende landen worstelen met de kwestie, kon ik niet geloven dat ons land ermee 'klaar' was. Bovendien kun je het zélf lezen in de verslagen van deze commissie: haar onderzoek liep amper *tien maanden*. Ik heb zelf vastgesteld hoe versnipperd en omvangrijk het materiaal was en hoe ingewikkeld de materie. Haar opdracht was ook beperkt, omdat ze enkel betrekking had op de Joodse gemeenschap – op zich al een zeer groot domein. De commissie was bovendien *reactief*, wat wil zeggen dat ze enkel moest reageren op ingediende aanvragen. Ze kreeg geen medewerking van de musea, omdat die de enquêtes amper invulden. Het rapport geeft ook aan dat ze het hele terrein van de kunsthandel, de veilingen en de buitenlandse markt *niet* bestudeerd heeft – precies daar waar er zich enorm veel heeft afgespeeld! Er waren in ons land talloze kunsthandelaars die goed begrepen hadden dat de nazikunstinkopers uitermate geïnteresseerd waren én gigantische

In mei 1945 trok een Belgische delegatie naar Zuid-Duitsland en Oostenrijk om er kunst op te halen die uit België was verdwenen. De bedoeling was om het 'Lam Gods' terug te brengen, maar uiteindelijk kreeg ze dat amper te zien. De delegatie maakte deze foto van een kunstdepot waar in beslag genomen kunst van de nazi's was bijeengebracht. Kunstdepots in Zuid-Duitsland en Oostenrijk, CegeSoma- Bruxelles, DO4/ARA, nr. 96340

budgetten hadden. Die handelaars zijn met veel energie meegegaan in dat verhaal en hebben enorme winsten gemaakt. ‘Alles is in orde’ dus?! Verschillende Vlaamse en federale ministers stelden in hun antwoorden op de interpellaties dat de Commissie Buysse zo’n 5.000 à 5.500 dossiers heeft behandeld. Dat klopt, want ze heeft zes sectoren onderzocht, waaronder vastgoed, waardepapieren, juwelen en kunst. Maar het gaat over amper 57 kunstdossiers, één procent! De excellenties kregen dus op zijn zachtst gezegd een halve waarheid voorgeschoteld.”

Een gemiste kans dus?

“Historisch zijn er drie momenten waarop België iets had kunnen doen op het vlak van de kunstrecuperatie. Het eerste was vlak na de oorlog: dat hebben we grandioos gemist, want België kende een belabberde kunstrecuperatie. Het tweede was in 1998 met de *Washington Principles*⁵ (een internationale principeverklaring over de teruggave van kunst die door nazi-Duitsland voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog is verworven, RD). Daarvan is de Commissie Buysse een uitloper. Gezien de tijdsdruk en de totaliteit van de verschillende sectoren vind ik dat de commissie misschien nog wel behoorlijk werk heeft gedaan, al is de afdeling kunst een apart verhaal. Die is er als laatste bijgekomen. Haar tijd was beperkt en het onderzoek ontoereikend. Voor de meeste landen waren de *Washington Principles* een vertrekpunt: er kwamen allerlei inspanningen, databanken, budget voor onderzoek enzovoort. Niet zo bij ons: het bleek daarentegen een eindpunt. De derde afspraak met de geschiedenis was het geval-Gurlitt, waarbij de meeste landen – opnieuw – een versnelling hoger schakelden. Wij hielden in het parlement vol dat dat niet nodig was. De politiek is dé hefboom om een en ander in gang te zetten bij onderzoeksinstellingen en musea.”

Speaking of which: het boek bevat veel aanbevelingen voor het beleid en de musea. “Zeker. ‘Cultuur’ zit bij de gemeenschappen, maar naziroofkunst en het onderzoek daarnaar – of het onderzoek dat zou moeten gebeuren – wordt gesitueerd bij wetenschapsbeleid, op het federale niveau. De beleidsniveaus zouden elkaar moeten vinden om er echt werk van te maken. Het *minimum minimorum* is dat de informatie over de weeskunst transparant en beschikbaar terechtkomt in een databank, zoals in de buurlanden. In mijn telling heb ik 78 schilderijen opgenomen, een getal dat intussen is opgepikt in de parlementaire debatten. Dat gaat over de schilderijen die na de oorlog terug naar België

De politiek is dé hefboom om een en ander in gang te zetten bij onderzoeksinstellingen en musea

zijn gekomen en aan de musea zijn toegewezen. Ik wil een pleidooi houden om het debat niet langer hiertoe te beperken! *Alle* objecten die zijn teruggekeerd – en dus niet alleen de schilderijen – moeten onderzocht worden en in die databank opgenomen worden. Het gaat om faiencetegels, wandtapijten uit Doornik, beeldhouwwerk ... Iedereen, waar ook ter wereld, moet die informatie kunnen consulteren. Toenmalig staatssecretaris voor Wetenschapsbeleid Zuhair Demir heeft in 2017 zo’n databank aangekondigd, en sindsdien hebben verschillende musea informatie van de Commissie Buysse op hun websites geplaatst, weliswaar vaak diep verstopt en dus amper vindbaar. Vijf jaar later is die centrale databank er nog steeds niet.

Wat moet er nog gebeuren? In tegenstelling tot andere landen hebben wij geen restitutiecommissie; een onafhankelijk orgaan met specialisten dat aanspreekbaar is voor mensen die claims willen indienen. Die worden dan bestudeerd op hun correctheid en legitimiteit. De commissie velt daarover een oordeel, bestemd voor de regering. De regering beslist dan of er een restitutie komt. Ik heb contact gehad met een familie die iets wil claimen, maar ze weten niet hoe. Ze komen dan aan mij, een journalist nota bene, vragen hoe dat moet. Er moet een aanspreekpunt komen.

Wat nog? Wat men in veel landen gedaan heeft, en nu *opnieuw* doet: de collecties screenen op de volledigheid van de *provenance* (het ‘logboek’ of de herkomstgeschiedenis van elk museumvoorwerp, RD), met bijzondere aandacht voor de periode 1933-1945. Als er gaten zijn, komt die informatie online. In Nederland heeft men vorig jaar beslist om die operatie in de nationale musea opnieuw te doen, en dit keer vanaf 1933, een stuk vroeger dan voorheen. Duitsland deed hetzelfde, na de affaire-Gurlitt. Een gat in de *provenance* kan wijzen op een onregelmatigheid, zoals roof of dwangverkoop. 1933 wordt nu als internationaal ijkpunt genomen: Hitler komt dan aan de macht en al heel snel worden er allerlei wetten uitgevaardigd die Joden uit de samenleving weren. Al in 1934 zijn er de eerste *Judenauktionen*, gedwongen verkopen van collec-

»

In oktober 1940 organiseerde kunsthandelaar Walter Paech een verkooptentoonstelling in het Brusselse Hotel Metropole. Daartoe liet hij Belgische kunsthandelaars schilderijen aanleveren. Rijksmaarschalk Hermann Göring kocht er negen schilderijen, waaronder deze 'Madonna' van de Meester van de Lucialegende. Het schilderij bevindt zich nu in Stadtmuseum Simeonstift in Trier. En had na de oorlog naar België moeten terugkeren. Meester van de Lucialegende, 'Madonna', Wikimedia

ties. Het is niet uitgesloten dat kunstwerken uit die collecties hun weg naar België of Nederland hebben gevonden. Of in Duitsland zijn gebleven. Zo is er het voorbeeld van een Rubens, die vanuit een *Judenauktion* in 1935 in ons land is terechtgekomen. Voorbeelden daarvan zijn legio. Ook Frankrijk levert inspanningen: de gigantische collectie van het Louvre wordt helemaal gescreend. Idealiter gebeurt dit ook in België. Het bewijs dat dat nodig is, is er: in drie grote musea heb ik de acquisitieboeken uitgekamd en met eigen ogen kunnen zien dat sommige schilderijen problematisch zijn. Met werken waarvan ik denk dat de rechthebbenden kans maken als ze een claim indienen. Dat moet bij die drie diepgaander en grondiger gebeuren. Als dit voor deze drie zo is, is het ongetwijfeld ook zo voor andere musea. Ook na de oorlog zijn er werken aangekocht die problematisch kunnen zijn als ze afkomstig zijn van kunsthandelaars die tijdens de oorlog aan kunstcollaboratie deden. Als zij stock van tijdens

de oorlog pas na twintig jaar, als niemand er nog aan dacht, op de markt brachten, dan kan het zijn dat musea problemen binnenhaalden. Ook werken die na de oorlog gereisd hebben en later zijn aangekocht kunnen problematisch zijn, zoals het voorbeeld leert van een aquarel van Rops, sinds 1968 in de collectie van de KBR. Dat bleek om een gedwongen verkoop te gaan.”⁶

Dit maakt ook duidelijk dat de term ‘naziroofkunst’ niet adequaat is.

“Het woord ‘naziroofkunst’ is een misleidend parapluwoord, waar veel meer onder schuilgaat dan je zou verwachten. Op basis van de samenstellende delen zou je kunnen verwachten dat nazi’s kunst weghalen bij mensen. Het gaat over veel meer dan kunst die geroofd is of meegenomen uit opslagplaatsen, leegstaande woningen of bankkluizen. Er wordt ook dwangverkoop onder verstaan, waarbij er wel degelijk gekocht is, maar in omstandigheden waarbij de verkoper geïntimideerd of onder druk gezet is, in die mate dat er aantoonbaar onder de marktprijs is verkocht. Een derde invulling van het begrip is de verkoop ten gevolge van de cascade van wetten en verordeningen, waardoor iemand zich gedwongen zag te verkopen. Een voorbeeld is Martha Seegall, een Duitse Jodin die in België onderdook en haar schilderijen een voor een moest verkopen om in haar levensonderhoud te voorzien. Zoals gezegd is ook de verkoop belangrijk. Een kunsthandelaar koopt en verkoopt, uiteraard. ‘Wat is daar dan mis mee?’, kun je je afvragen. Ten eerste opereerden kunsthandelaars in een markt die gecontamineerd was omdat er mogelijk geroofd kunstmateriaal in circuleerde. En ten tweede deden ze aan culturele collaboratie. Ze verarmden het culturele patrimonium en stonden dat nota bene af aan de agressor.

Uiteraard was niet alles geroofd. In 1943 werd in Londen afgesproken – vandaar de naam, de *Declaration of London* – dat elke kunsttransactie met de bezetter als ongeldig werd beschouwd.⁷ Door die verklaring waren zowel roofkunst als kunst die verkocht was terugvorderbaar. Dat is ook daadwerkelijk gebeurd na de oorlog. Een van mijn ontdekkingen is dat België een unieke positie innam: heel veel kunst uit België ging niet direct, maar via een omweg naar Duitsland. Ze passeerde eerst langs die aanzuigpunten in Nederland en Frankrijk en werd van daaruit verder getransfereerd naar nazi-Duitsland. Na de oorlog werd veel van die kunst teruggevonden in Duitse kunstdepots. Het teruggavebeleid van de geallieerden bevatte een systeemfout. De afspraak was

Het eerste door de nazi's geroofde kunstwerk dat terugkeerde na de oorlog, was het Lam Gods. De terugkeer gebeurde met het nodige vertoon. Generaal Dwight Eisenhower regelde zelfs een vliegtuigtransport naar Brussel. Het publiek liep storm voor de tentoonstelling van het meesterwerk. Tentoonstelling over Lam Gods, archiefonds DER, inv. 1020, nr. 602

Het gaat over veel meer dan kunst die geroofd is of meegenomen uit opslagplaatsen, leegstaande woningen of bankkluisen

om die teruggevonden kunst terug te sturen naar het land van waaruit ze Duitsland binnengekomen was. Dus naar Nederland en Frankrijk. De volgende stap, de teruggave aan België, is nooit gezet.

Ik heb verschillende schilderijen getraceerd in Nederland, Frankrijk, Duitsland en Tsjechië die volgens de *Declaration of Londen* na de oorlog naar België hadden moeten terugkeren. De vraag is of die afspraak van 1943 nog steeds geldig is. Frankrijk en Nederland zijn hun inspanningen voor de weeskunst vandaag aan het opvoeren. In Nederland heeft men afgesproken dat als er op het eind van de rit nog werken zijn waarvan men niet weet van wie ze zijn, ze aan de Joodse gemeenschap zullen worden gegeven. Ik heb weet van een Van Gogh uit een Belgische

niet-Joodse privéverzameling die via een onderhandse verkoop in het Paleis voor Schone Kunsten naar Nederland is gegaan, van daaruit naar nazi-Duitsland en na de oorlog terug naar Nederland is gestuurd. Het schilderij kwam in overheidsbezit en werd toegewezen aan het museum van Den Bosch: waarom zou het op het einde van de rit aan de Joodse gemeenschap moeten gegeven worden als het geen Joodse voorgeschiedenis heeft?

Je zei dat er veel aanbevelingen in het boek zitten. Welnu, het is echt een doe-boek voor de politici. Ze zullen een antwoord moeten geven op de informatie die het boek blootlegt en op de claims die sommige families mogelijk doen. We zijn dat moreel verplicht aan de mensen die in de aanloop naar de oorlog als opgejaagd wild naar ons land zijn gekomen en waarvoor wij als gastheer verantwoordelijk waren.” ■

» *Kunst voor das Reich. Op zoek naar naziroofkunst uit België* is verschenen bij Lannoo.

 Roel Daenen is coördinator communicatie bij FARO en hoofdredacteur van dit tijdschrift.

Bronnen en literatuur

1. 'Kunstverzamelaars Toporovski in de cel': https://www.standaard.be/cnt/dmf20191220_04777046
2. Eind 2013 trof de Duitse politie bij de tachtigjarige zoon van Hildebrand Gurlitt zowat 1.500 kunstwerken aan. Die had hij geërfd van zijn vader, een van de gemandateerde kunsthandelaars van de nazi's. De ontdekking bleek een katalysator voor het onderzoek naar (de herkomst van) kunst die voor of tijdens de oorlog was verhandeld en/of geroofd. 'Onderzoek Gurlitt afgesloten': https://www.standaard.be/cnt/dmf20200528_04974889
3. <https://faro.be/blogs/roel-daenen/de-standaard-journalist-geert-sels-bekroond-voor-dossier-%E2%80%98naziroofkunst%E2%80%99>
4. <https://www.combuysse.fgov.be/nl/commissie-schadeloosstelling-leden-van-de-joodse-gemeenschap>
5. <https://www.state.gov/washington-conference-principles-on-nazi-confiscated-art/>
6. https://www.standaard.be/cnt/dmf20200203_04833459
7. <https://www.lootedartcommission.com/inter-allied-declaration>

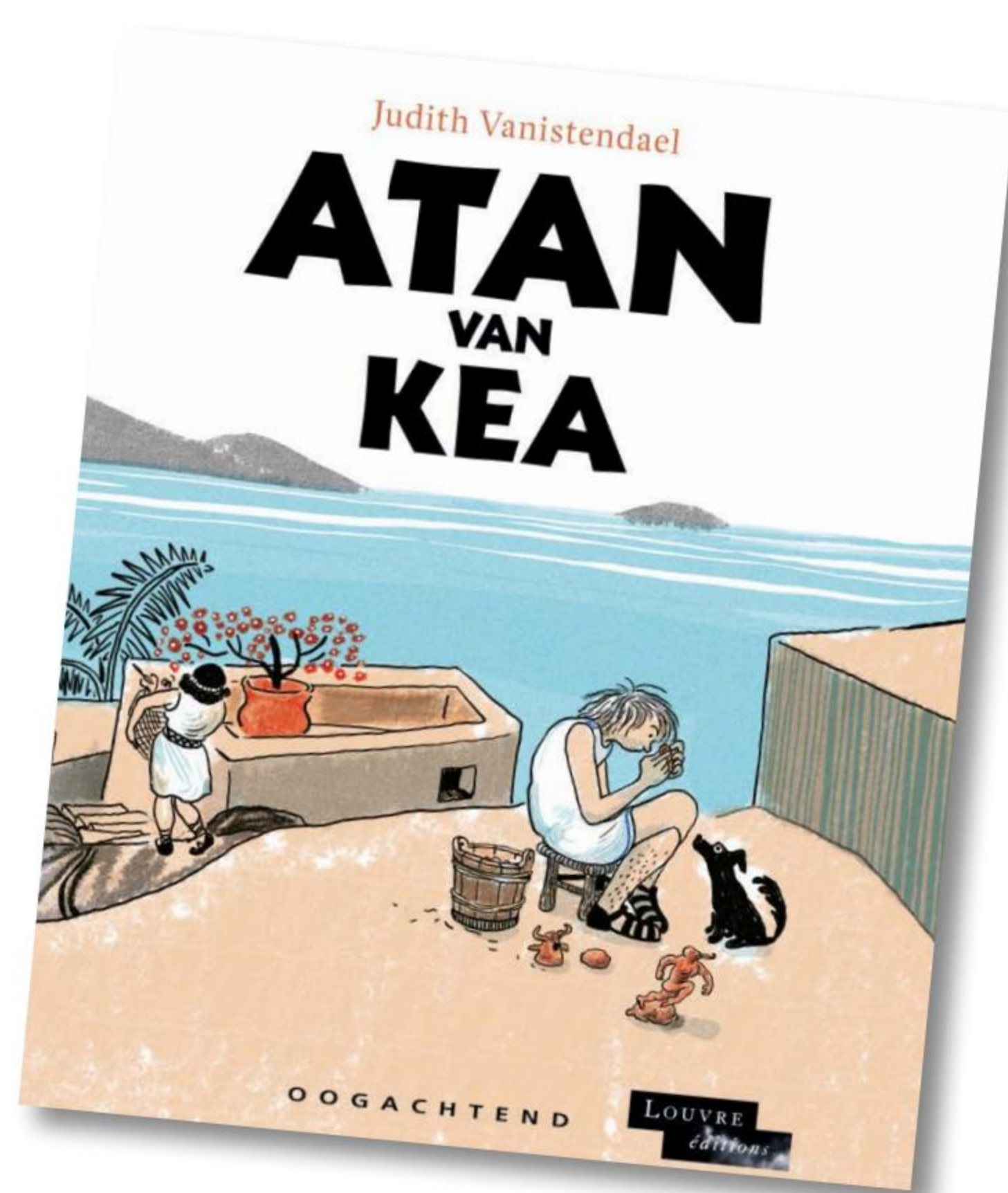
EEN HEEL ANDERE BLIK OP DE COLLECTIE

Zopas presenteerde het Louvre het jongste deel van zijn stripreeks: *Atan van Kea*, een fictieverhaal dat zich bijna vijfduizend jaar geleden afspeelt op de Cycladen, een Griekse eilandengroep. Atan, de protagonist, is een verlegen tiener die beelden snijdt van zijn favoriete mythologische helden. Hij blijkt erg getalenteerd en zijn werken belanden uiteindelijk ... in het Louvre.

Roel Daenen

Judith Vanistendael, de auteur, laat de lezer kennis maken met deze weinig bekende cultuur. Het boek brengt een teder verhaal over de immer complexe zoektocht van een opgroeiende puber. Doorheen het verhaal maakt Vanistendael duidelijk dat de artefacten in onze musea door *mensen* van vlees en bloed gemaakt zijn: personen met hun eigen levens, karakteristieken en keuzes. Het boek besluit met een kort dossier over de collectie Cycladisch beeldhouwwerk in het Louvre en legt de link naar beeldhouwers die deze collectie als inspiratiebron gebruikten. Precies zoals Judith Vanistendael zich erdoor liet inspireren voor haar eigen verhaal.

Vanistendaels diepmenselijke en aangrijpende graphic novels als *De maagd en de neger* en *Toen David zijn stem verloor* zijn wereldwijd vertaald. De bekroonde kinderboekenreeks *Rosie en Moussa*, die ze samen met Michael De Cock maakte, werd verfilmd door Dorothee Van Den Berghe.¹ Haar vorige boek, het prachtige, poëtische *De Walvisbibliotheek* (dat ze met scenarioschrijver Zidrou maakte) werd in 2021

bekroond met de Willy Vandersteenprijs, de prijs voor het beste Nederlandstalige album van het jaar.² En recent werd Judith Vanistendael bekroond met de Bronzen Adhemar, de belangrijkste stripprijs van Vlaanderen.³

We presenteren u een fragment uit *Atan van Kea*. ■

» *Atan van Kea* is uitgegeven door Musée du Louvre Editions en Uitgeverij Oogachtend.

 Roel Daenen is coördinator communicatie bij FARO en hoofdredacteur van dit tijdschrift.

 Bronnen en literatuur

1. Zie voor de trailer https://www.youtube.com/watch?v=WGucBw_QCZs
2. Zie: <https://stripgids.org/2021/09/10/de-walvisbibliotheek-winnaar-willy-vandersteenprijs>
3. Zie: <https://stripgids.org/2022/09/09/judith-vanistendael-wint-bronzen-adhemar-2022>

Nu is het
zullie beurt.

»

We hebben hier een mortier, een vijzel...

...pigmenten en water.

We maken vandaag twee kleuren.

De kleuren die nodig zijn om de witte dames tot leven te wekken.

Ik meng het voor jullie met water, dan kunnen jullie oefenen.

Blauw is gemaakt met azuriet, en binden we met ei. Het rood is vermiljoen, dat bindt dan weer met olie.

Maar goed... Dat is voor later. Nu eerst oefenen!

Tegen zonsondergang moeten al deze keien volgeschilderd zijn met ogen en monden. Voel de haren van het penseel... Verken de structuur van het marmer.

Hoofd, hand en penseel vormen één geheel.

»

*Ik denk wel
dat jullie er klaar
voor zijn.*

>>

TERUGBLIK OP ERFGOEDWEEK 2022

VOLKSVERHALEN IN DE KLAS: MAGIE GEGARANDEERD

Uit een verlaten huis weerklinkt 's nachts enge muziek. Vreemde voetstappen verschijnen op de zandvloer van de burgemeester. Vurige geesten en woeste honden jagen voorbijgangers de stuipen op het lijf. Wat gebeurt er allemaal? Tijdens de Erfgoedweek 2022 liet Anneleen Van Lommel van Erfgoed Noorderkempen een lagereschoolklas proeven van volksverhalen. Ook FARO-collega Jacqueline van Leeuwen ging als klasbak met volksverhalen aan de slag. Ze delen hun ervaringen met u.

Jacqueline van Leeuwen

Om te beginnen, Anneleen, hoe zat jouw les in elkaar?

Anneleen Van Lommel: "Ik was te gast in het zesde leerjaar van de gemeentelijke basisschool De Pagadder in Lichtaart en begon met een volksverhaal dat zich afspeelt in een kasteel in die gemeente. We situeerden de locatie op het stratenplan en ook op de bekende historische Ferrariskaart.¹ Daarna werkten de leerlingen in groepjes rond deze drie vragen: 'Waar en wanneer speelt het verhaal zich af?', 'Is het waargebeurd of niet?' en 'Waarom bedenken en vertellen mensen volksverhalen?'"

Ikzelf ging tijdens de Erfgoedweek op bezoek bij het eerste leerjaar in Heilig Hart Oud-Heverlee.² We vertrokken van een verhaal over de Maar, de nachtmerrie die op je bed komt zitten en die je enkel kan afweren door met een vergiet op je hoofd te slapen. De kinderen konden daarna kie-

zen uit drie volksverhalen. Ze gingen zelf op zoek naar een voorwerp dat hen kon verlossen van heksen en andere vreemde wezens. Toneeltjes van de leerlingen sloten het lesuur af.

Als verteller waren volksverhalen voor mij een logische keuze. Maar waarin zat de meerwaarde voor jou, Anneleen?

Anneleen Van Lommel: "Sprookjes beginnen stevast met *Er was eens, lang geleden, in een land hier ver vandaan ...* Sagen en legenden daarentegen zijn vaak gekoppeld aan een specifieke plek. Omdat die plaatsen vaak nog steeds bestaan en dus herkenbaar zijn, leggen ze zo een link tussen heden en verleden. Het is fascinerend voor leerlingen om te ontdekken dat er bijvoorbeeld in de rivier die ze kennen in vroeger tijden een monster zwom. Of dat er in de oude boerderij op het plein ooit een spook is gezien. Naast die herkenbaarheid is er natuurlijk ook de magie en het

'Het Spook!', prentmaker: John Pettit, naar een tekening van Frederick George Byron. Uitgever: William Holland. Datering: 29 juli 1789. Bron: Rijksstudio

Deze verhalen gaan voor mij ook over herkenbare emoties

mysterie van dit soort verhalen. Onverklaarbare verschijnselen maken kinderen bijna automatisch nieuwsgierig. In die zin zijn volksverhalen een dankbaar startpunt om hun aandacht te trekken.” Dat herken ik ook. Het is inderdaad dankbaar om een spanningsboog te trekken met vragen als: ‘Wat is er gebeurd?’ en ‘Hoe zat dit in elkaar?’

Deze verhalen gaan voor mij ook over herkenbare emoties. Zo hebben de meeste mensen wel al eens een nachtmerrie gehad, en vinden we het spannend om ’s nachts alleen op pad te gaan. Dat zorgt ervoor dat kinderen snel kunnen geraakt

worden door het verhaal. Wat ik tijdens de les als extra pluspunt ontdekte, was dat volksverhalen vaak fascinerende details bevatten over het leven vroeger. Zo vertelde ik over de mooiste kamer van de burgemeester waar wit zand als vloerbedekking gebruikt werd. Dat vonden de kinderen heel bijzonder en daar hebben ze echt op doorgevraagd.

Alles begint natuurlijk bij een meeslepend verhaal, maar waar vind je die?

Anneleen Van Lommel: “Vanaf de jaren 50 hebben generaties studenten van de KU Leuven verhalen opgetekend. Die kan je eenvoudig doorzoeken via de Vlaamse Volksverhalenbank.³ Je kan zoeken op gemeente of op thema en je vindt dan makkelijk een schat aan materiaal. Ik vulde dat aan met enkele bekende legendes die via het toerisme in de streek al ontsloten worden.”

»

Een goed volksverhaal is nog geen garantie op een goeie les. Hoe heb je dat aangepakt?

Anneleen Van Lommel: “Ik volgde bij FARO de opleiding *Erfgoed en Onderwijs*⁴ en ontdekte toen dat er heel wat eindtermen zijn waaraan volksverhalen gekoppeld kunnen worden. Ik ben vooral vertrokken vanuit het idee dat de leerlingen de eigen leefomgeving verder verkennen en zich er zo nog beter thuis en *geworteld* voelen. Dat vind ik een heel belangrijk pluspunt van erfgoed-educatie. Daarnaast gebruikte ik volksverhalen als hefboom om ze te laten nadenken over het verschil tussen fictie en non-fictie. Ik ging ook na wat ze zelf het liefste lezen, en zo probeerde ik ze te laten argumenteren. In het dossier dat ik maakte voor KlasCement heb ik ook oefeningen opgenomen over kritisch zijn ten aanzien van complottheorieën.⁵ Want sommige volksverhalen kun je met een beetje verbeelding zien als een voorloper daarvan.”

Toch moeten we daar ook mee oppassen, want onze voorouders zagen volksverhalen misschien wel eerder als non-fictie. Dat vond ik wel nog lastig, omdat de juf me aanmoedigde om toch te beklemtonen dat de verhalen niet waar zijn. Ik nam namelijk een verhaal over een nachtmerrie als vertrekpunt en ze waarschuwde me dat enkele kindjes geregeld last hadden van nare dromen. Haar advies was dus om daar even tijd voor te maken en te vragen wat de kinderen zelf deden

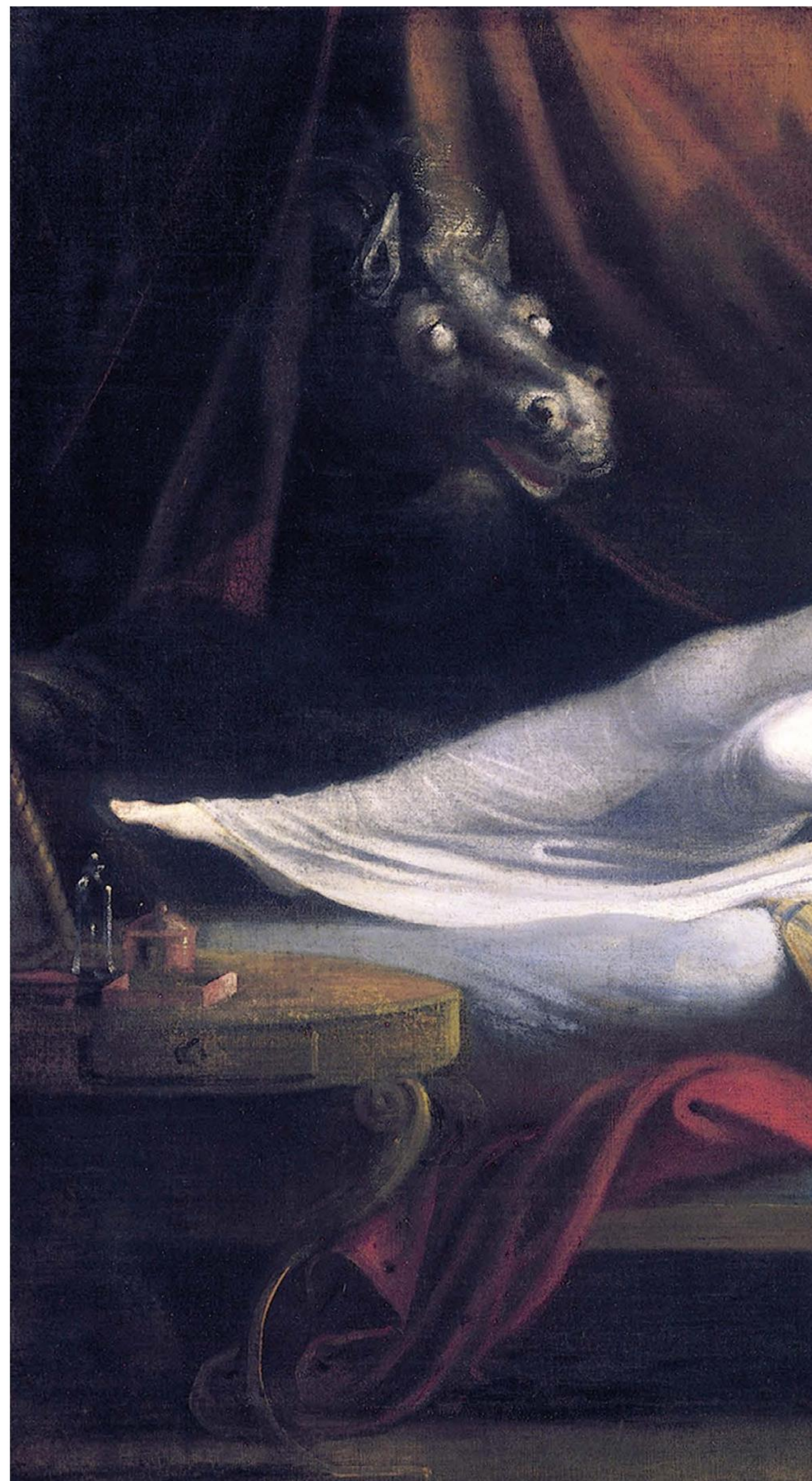
'Monster met vluchtende mensen', prentmaker: Johannes Josephus Aarts. Datering: 1881-1934.
Bron: Rijksstudio

om geen nachtmerries te krijgen. Dat vond ik best spannend, maar het was uiteindelijk heel fijn om te doen. Door ruimte te maken voor die emoties kregen ze een plaats en konden de kinderen daarna weer verder met de les.

Herkenbaar?

Anneleen Van Lommel: “Ik denk dat mijn zoon heel bang zou zijn van dat soort verhalen, dus ik vind het wel goed dat de juf daarop wees. Zelf heb ik er vooral op gelet om niet terecht te komen in de dynamiek van: ‘Kijk eens hoe achterlijk de mensen vroeger waren, want ze geloofden in kabouters’. Ik denk dat dat ook een valkuil is. Ik vond het wel belangrijk om aan te geven dat we ook nu nog snel bang worden in het donker en dat onze verbeelding op hol slaat als er dingen gebeuren die we niet meteen kunnen plaatsen.”

'De nachtmerrie', John Henry Fuseli (1714-1825). Datering: 1781.

Heb je nog verteltips?

Anneleen Van Lommel: “Ik ben de les begonnen in de Kempense streektaal. Dat had ik vooraf goed geoefend, zodat ik het verhaal echt goed kende en ook kon uitspreken. Bepaalde stemmetjes, attributen of kostuums liet ik achterwege. Ik denk dat het belangrijk is dat je jezelf blijft als verteller. Je speelt geen rolletje. Vertellen is ook geen acteren en wat dat betreft hoef je niets bijzonders te doen. Natuurlijk zijn er wel technieken, zoals werken met stiltes of variëren in het tempo. Maar gewoon een verhaal dat je goed kent in je eigen woorden vertellen is al een goed begin, meer hoeft dat niet te zijn.”

Je kan ook van tevoren nadenken over wat er te horen, te ruiken, te voelen en te zien is in het verhaal, en dat vertellen. Kleinere kinderen nodig ik vaak uit om de geluiden bij het verhaal te maken (“De wind waait heel hard, hoe klinkt dat?”). Dat helpt om hen nog meer te betrekken. Tijdens mijn les begon ik met een voorwerp in een doos, dat ik heel spannend aankondigde als “een magisch voorwerp, iets dat jullie nog nooit hebben gezien”, en dat uiteindelijk een vergiet bleek te zijn. Dat verrassingseffect werkte heel goed en maakte de kinderen nieuwsgierig naar wat er dan zo magisch aan was.

Gewoon een verhaal dat je goed kent in je eigen woorden vertellen is al een goed begin, meer hoeft dat niet te zijn

Wat heeft je verrast?

Anneleen Van Lommel: “Het enthousiasme van de kinderen. Ik had niet verwacht dat ze zo goed zouden meedoen. Het was mooi om te zien met hoeveel ijver ze zich over de Ferraris-kaart bogen. Ze wilden echt weten hoe hun gemeente er vroeger uitzag. Ik denk dat volksverhalen voor alle leeftijden kunnen werken.”

Ikzelf was verbaasd hoe goed de kinderen uit het eerste leerjaar al konden samenwerken en taken konden verdelen. Ook was het opmerkelijk dat sommige groepjes de spannende volksverhalen reduceerden tot misverstanden (het enge geklop in huis was geen *poltergeist* maar een hongerig eekhoortje), terwijl andere groepjes juist heel erg meegingen in het magisch denken. Later hoorde ik dat ze op de speelplaats nog verder hadden gespeeld. En dat is natuurlijk een mooi compliment. ■

» Kom proeven van de magie tijdens de vertelworkshop die FARO op 19 januari 2023 organiseert. Meesterverteller Fred Versonnen leert u enkele eenvoudige technieken om met nog meer plezier voor een groep te vertellen.

 Jacqueline van Leeuwen is coördinator vorming en advies bij FARO.

Bronnen en literatuur

1. Zie: <https://www.kbr.be/nl/projecten/kaart-van-ferraris/>
2. Met dank aan juf Tine Peeters.
3. Zie: <https://www.volksverhalenbank.be/mzoeken/index.php>
4. Zie voor het digitale leerpad, boordevol interessante technieken en weetjes: <https://erfgoedklasbak.erfgoeddag.be/>
5. Zie: <https://www.klascement.net/erfgoedwijs/downloadbaar-lesmateriaal/158289/lokale-volksverhalen-didactisch-materiaal/?previous&fbclid=IwAR046bOIMRk6PaLK7t2w1NaLid-QccQRqYES1mRCB20TBTkSf9egECCwIhs8>

CONNECTEREN EN VALORISEREN

ERFGOEDDAG MAAKT/ RAAKT SCHOOL

Wat doet erfgoed met een mens en wat doet een mens met erfgoed? Het zijn twee vragen die de leerlingen uit 6 Humane wetenschappen van OLVI-Pius X in Zele zich stelden. In het kader van Erfgoeddag gingen we met allerhande partners aan de slag rond een stukje verdwijnend erfgoed in de buurt.

Joris Van Doorselaere

De voorbije Erfgoeddag had als speerpunt de verbinding maken met scholen. Erfgoedwerkers werden aangemoedigd om een eigen (deel) collectie te linken aan een onderwijsthema, het resultaat van hun samenwerking met scholen te valoriseren via een publieksgericht initiatief, én de eigen educatieve werking te belichten voor het publiek.¹ Overal werd zo erfgoed verbonden aan het leven op school. Bovendien was er voor het eerst de kans om ook letterlijk buiten de eigen muren te treden en verbindingen aan te gaan met leerkrachten en leerlingen tijdens de Erfgoedweek.

Connecteren en *valoriseren* waren kernwoorden in de opzet van het overkoepelend initiatief. Daarbij stond de zoektocht naar waardevolle en duurzame partnerschappen centraal. Voor erfgoedorganisaties enerzijds houdt dit het (breder) kenbaar maken van de eigen collectie en werking in. Voor scholen anderzijds betekent het dat de leerstof een (nog) grotere relevantie krijgt, ook buiten de schoolmuren. De ambities langs beide kanten

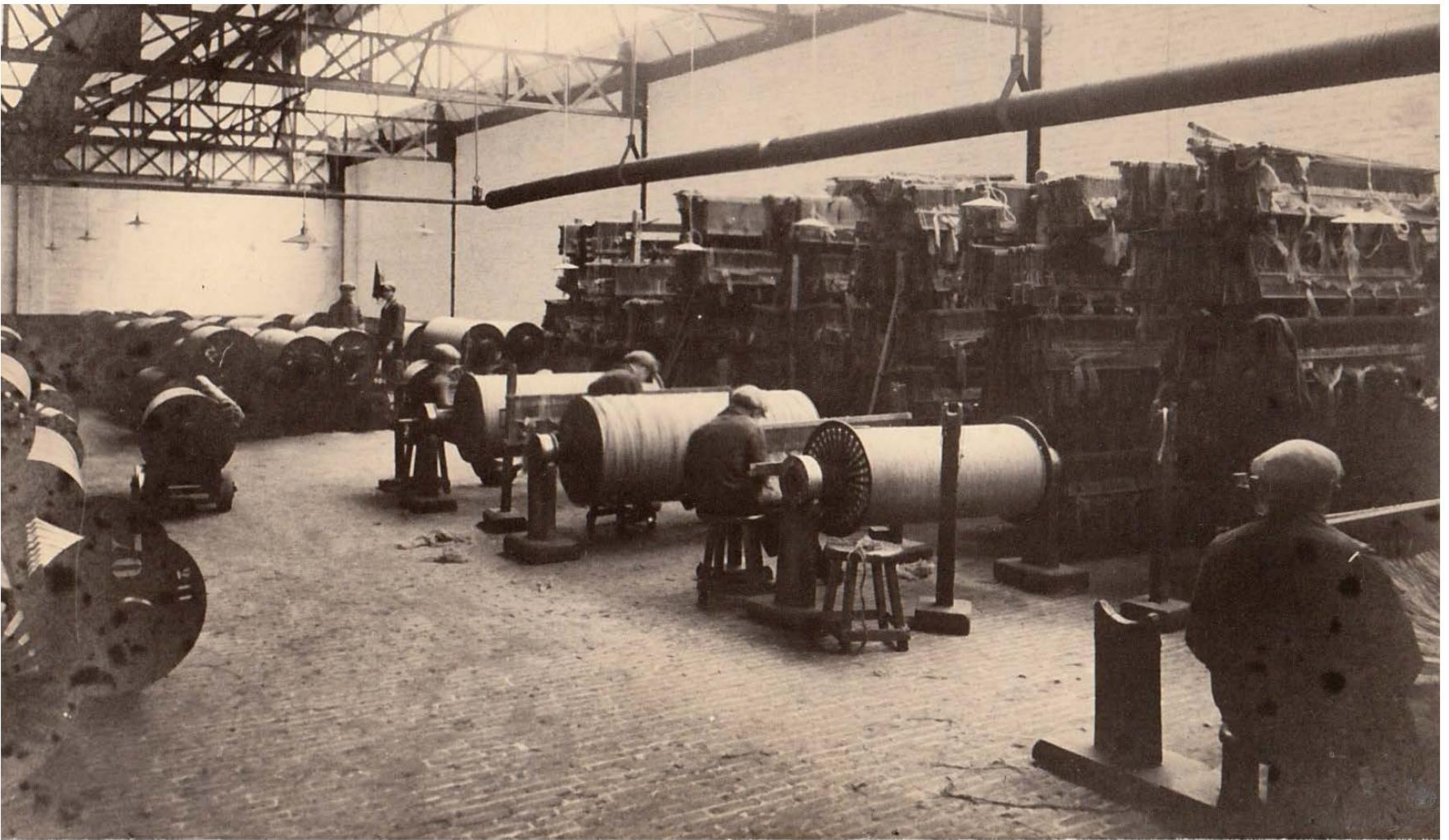
De ambities langs beide kanten zijn er, maar elkaar vinden blijft de uitdaging

zijn er, maar elkaar vinden blijft de uitdaging. Want hoewel erfgoed zich makkelijk leent voor ervarings- en omgevingsgericht onderwijs, blijft het als leerkracht vaak moeilijk om door de schoolpoort te stappen op zoek naar inspiratie in de buurt. Deze bijdrage neemt u mee in een erfgoedverhaal waarin ik samen met mijn leerlingen diverse en interessante erfgoedpartners, soms voor het eerst, heb ontmoet.

BOOST VAN BETROKKENHEID

Voor dit erfgoedproject trokken we naar de lokale sporthal. Op zich niet zo bijzonder, denkt u misschien? De sportruimtes waren gehuisvest in een textielfabriek uit 1828. Gaandeweg kreeg de site een nieuwe invulling. Eerst werden de fabriekshallen omgebouwd tot sportzalen. Later

1

2

3

4

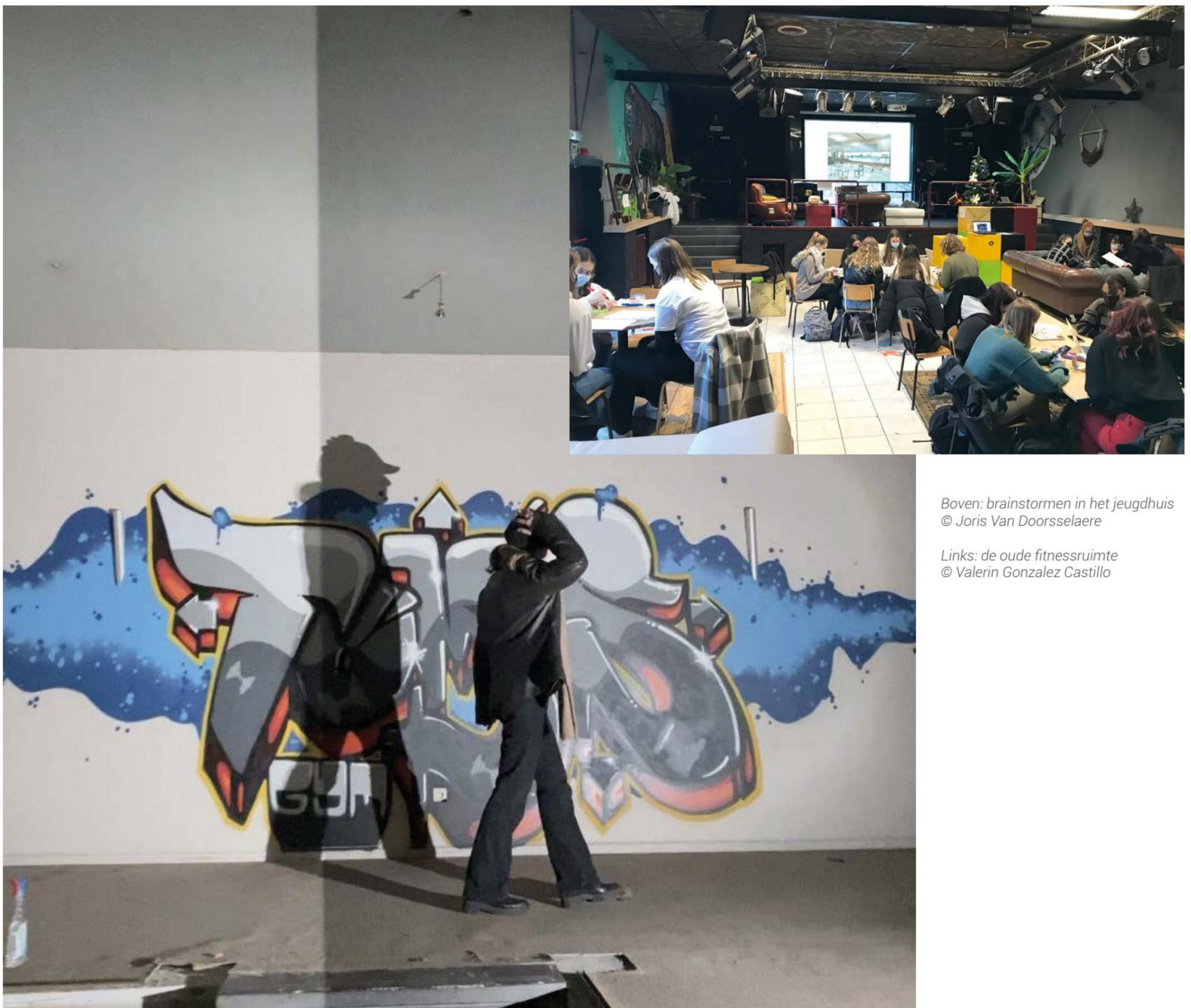
5

»

Foto 1: arbeiders aan het werk in de textiel fabriek.
 Collectie: Heem- en Oudheidkundige Kring Zele
 Foto 3: trofeeënkast © Lisl Van Hassel
 Foto 2: scorebord © Lisa-Marie Dhuyvetter

Foto 4: werkrimte in de sporthal © Lisa-Marie Dhuyvetter
 Foto 5: muurschilderingen in de judozaal © Jana Cooreman

Boven: brainstormen in het jeugdhuis
© Joris Van Doorselaere

Links: de oude fitnessruimte
© Valerin Gonzalez Castillo

verrees ook een winkelcentrum in de oude gebouwen. Het was niet helemaal duidelijk wanneer en onder welke omstandigheden deze reconversie zich heeft voltrokken. Heel wat interessante vragen om mee aan de slag te gaan, zo bleek. Door de vergevorderde staat van verval besliste het gemeentebestuur om de volledige site in 2022 te slopen en te herwaarderen.

Die beslissing gaf het project een boost van betrokkenheid. Enerzijds ging het om 'schools erfgoed'. De leerlingen hadden tijdens hun schoolcarrière zes jaar lang lessen lichamelijke opvoeding gehad in de (koude) fabriekszalen. Bovendien was dit lang de enige locatie in de gemeente waar aan sport kon gedaan worden. Tot 2021 deed het gebouwencomplex ook dienst als fuif- en trouwfeestzaal, concertgebouw en repetitieruimte. Het bleek met andere woorden om een veelzijdige erfgoedplek te gaan die vermoedelijk voor velen herinneringen oproep en op het punt stond te verdwijnen.

OP ZOEK NAAR BRONNENMATERIAAL

De leerlingen trokken met digitale camera's en smartphones naar de site. Met toestemming van

de gemeente legden we de gebouwen en talloze achtergelaten objecten vast. Het bezoek resulteerde, op de valreep, in een artistieke fotoreportage. Maar de veelzijdigheid van de erfgoedplek bracht ook de nodige complexiteit met zich mee. Er bleken heel veel vragen op te duiken die we niet zelf konden beantwoorden. En dus gingen we op zoek naar partners.

De kennis over de textielfabriek en de herbestemmingen was beperkt. Secundaire literatuur voor de leerlingen – als uitgangspunt bij de historische component van het project – bleek schaars. Deze kennis was wel aanwezig bij de lokale heem- en oudheidkundige kring, Erfgoed Zele.² De vrijwilligers van de erfgoedvereniging, vol enthousiasme om hun materiaal te delen, bezorgden de leerlingen enkele prentkaarten, overzichtswerken én een stamboom van de fabriekseigenaars. Daarmee gingen we aan de slag.

De volgende stap: leerlingen gingen op zoek naar primair bronnenmateriaal, met een bijdrage van het gemeentearchief en de regionale erfgoedcel (Dijk92). Ze verdiepten zich in het verleden van de textielfabriek tijdens een bezoek aan het

Van heemkundige kringen tot diverse erfgoedinstellingen of jeugdhuizen, ze blijken gedreven door een gedeelde ambitie om te verbinden en van betekenis te zijn

archief in de kelders van het gemeentehuis. Het leverde onder andere een tot dan toe onbekend werkhuisreglement van de fabriek uit 1897 op.³ De beeldbank van de erfgoedcel bood ook de mogelijkheid om vragen te beantwoorden over de herbestemming van fabriek naar sporthal. De databank herbergt namelijk een schat aan gedigitaliseerde artikels van lokale kranten.

Erfgoed gaat over de omgang met het verleden door mensen of gemeenschappen vandaag. Daarom werd in de laatste stap het hedendaags perspectief belicht. Hoe geeft de lokale bevolking betekenis aan (verdwij-nend) erfgoed? Welke herinneringen koestert ze? Om deze vragen te beantwoorden, zochten we getuigenissen bij mensen met een diverse culturele achtergrond of leeftijd. Die gefilmde opnames illustreerden dat lokaal erfgoed zowel een interculturele als intergenerationele verbondenheid in zich kan dragen.

PUBLIEKSGERICHTE OUTPUT

De resultaten van het project mochten niet, zoals vaak gebeurt, ongebruikt in een kast op school belanden. Zowel de foto's die net voor de sloop werden gemaakt, het historisch onderzoek als de getuigenissen van mensen kunnen heel waardevol zijn. Daarom besloten we om het verzamelde materiaal tentoon te stellen. De buurtwerking van het nabijgelegen jeugdhuis bleek, omwille van het laagdrempelige karakter, ideaal om bij aan te sluiten. Bovendien leek de verandering van omgeving, de ongedwongen sfeer én de koffie op vrijdagochtend mijn leerlingen merkbaar deugd te doen.

Niet alleen voor scholen, maar ook voor erfgoedorganisaties speelt publiekswerking een grote rol. Bij Dijk92 wordt sterk ingezet op *storytelling* om mensen in contact te brengen met erfgoed. Alle activiteiten die

op Erfgoeddag zelf plaatsvonden en een samenwerking inhielden met een school, werden letterlijk in beeld gebracht. De video's kregen een plaats op de sociale netwerken Facebook en YouTube, met een ingekorte versie voor Instagram Reels. Enerzijds is dat een promotie voor de activiteit zelf, anderzijds worden op die manier veel meer mensen bereikt.

Ook voor het Zeelse erfgoedproject werd deze werkwijze gevolgd. De leerlingen werden tijdens hun voorbereidingen in het jeugdhuis gefilmd.⁴ Michiel Dejonckheere van Dijk92: "Op Facebook alleen al kregen ongeveer 11.000 mensen de video te zien en weekte hij 500 reacties los. Bovendien valoriseren we met een goed gemaakte video het werk van vele vrijwilligers. Zo kunnen bijvoorbeeld de leerlingen de waarde van hun inzet tonen aan vrienden en familie. Voor het Zeelse project lag het maken van een video ook in lijn met het werk van de leerlingen. Zij wilden uiteindelijk herinneringen aan en sporen van de oude sporthal in beeld brengen, net voor de sloop. Wij, als regionale coördinator van Erfgoeddag, zijn meegegaan in dat verhaal."

Hoewel er voor 'beide zijden' voordelen zijn, blijft de afstemming soms een uitdaging. Leerkrachten staan bijvoorbeeld vaak nog terughoudend tegenover initiatieven als deze. Dat voelde ik zelf ook, toen Michiel me belde met de vraag of hij kon langskomen om te filmen. Maar het komt erop neer om deze koudwatervrees te (proberen te) overwinnen door, stap voor stap, vertrouwen op te bouwen en dit verder te versterken.

BREDE LEER- EN LEEFOMGEVING

Het erfgoedproject bevond zich op het snijvlak van cultuureducatie en geschiedenisonderwijs.⁵ Hoewel dit soms nog onontgonnen terrein lijkt te zijn, schuilt de uitdaging in het durven vertrouwen op de brede leer- en leefomgeving van jongeren. Van heemkundige kringen tot diverse erfgoedinstellingen of jeugdhuizen, ze blijken gedreven door een gedeelde ambitie om te verbinden en van betekenis te zijn. Dat hebben ze alvast gemeenschappelijk met scholen. Een initiatief als Erfgoeddag, waarin connecteren en valoriseren een belangrijke rol spelen, is nuttig om elkaar hierin te (blijven) ontmoeten. ■

 Joris Van Doorselaere is leraar geschiedenis en cultuurwetenschappen in OLVI-Pius X Zele en werkt aan een doctoraatsonderzoek naar erfgoed-educatie aan de UGent.

Bronnen en literatuur

1. Zie R. Daenen, H. Van Genechten & M. Van Meerhaeghe. *Inspiratiebrochure Erfgoeddag maakt school*. Brussel: FARO, 2021, op: <https://faro.be/publicaties/erfgoeddag-maakt-school-inspiratiebrochure-erfgoeddag-2022>. En zie ook de brochure die na Erfgoeddag en de Erfgoedweek is geschreven: E. Begine & M. Van Meerhaeghe, *Erfgoeddag & onderwijs. Dat smaakt naar meer!*, Brussel: FARO, 2021, <https://faro.be/publicaties/erfgoeddag-onderwijs-dat-smaakt-naar-meer>
2. De website van de erfgoedvereniging is te raadplegen via: <https://hokzele.be>.
3. Een uitgebreid verslag en een reflectie over de samenwerking met het gemeentearchief kan u binnenkort lezen in *META*.
4. Bekijk de video op <https://dijk92.be/verhalen/zeelse-klas-wint-geschiedenisprijs-ugent-met-erfgoedddagproject>
5. Zie ook V. Vanbuel & H. Van Genechten. *Erfgoed is*. Brussel: FARO, 2021. Op: <https://faro.be/publicaties/erfgoed>.

De auteur dankt alle betrokkenen voor hun enthousiasme tijdens het project.

NEUKEN VOOR DE VREDE

Wat als ... erfgoed zou kunnen spreken? Een hypothetische, maar interessante vraag. Want welke verhalen zouden we dan kunnen ontdekken?

In de loop van de geschiedenis werden wandtapijten en andere borduur- en textielwerken vervaardigd in ateliers of door anonieme makers, veelal in opdracht. De vaardigheid om met de hand stoffen te bewerken gold vaak als 'huisvlijt', een term die iets vertelt over de appreciatie en de positie ervan in het kunstenveld.

In Duitsland rukte Helga Sophia Goetze (1922-2008) het borduren los uit de context van de spaarzame thuis-economie. Op 52-jarige leeftijd zette ze een punt achter haar huwelijk en sloot zich aan bij enkele vrije-liefde-hippiecommunes. Daar borduurde ze honderden doeken, kledingstukken en schreef ze meer dan drieduizend gedichten. Vanaf 1983 tot haar dood in 2008 protesteerde Goetze dagelijks voor de bekende Berlijnse Kaiser-Wilhelm-Gedächtniskirche of voor de Humboldt-universiteit. Dat deed ze al die jaren met een bord waarop in grote letters *'Ficken ist*

Frieden' stond. Haar boodschap was duidelijk: we moeten neuken om tot een betere wereld te komen. Leunend tegen een muurtje riep ze vulgaire woorden naar voorbijgangers. Ze spoorde hen aan om hun remmingen te overwinnen en zo hun seksualiteit ten volle te beleven. Goetze richtte zich expliciet tot de vrouw, die het juk van het patriarchaat van zich moest afwerpen en zich zo seksueel kon bevrijden. Nochtans gebruikte ze hiervoor een medium en techniek die altijd met vrouwen en hun ondergeschikte rol werden geassocieerd.

Dit gilet van Helga Goetze is nog tot 26 februari 2023 te zien in de dubbel-tentoonstelling *MIRROR MIRROR – Mode & de psyche* van Museum Dr. Guislain en MoMu – ModeMuseum Antwerpen. De expo onderzoekt de connectie tussen mode, psychologie, zelfbeeld en identiteit.

www.momu.be en www.museumdr-guislain.be ■

Helga Sophia Goetze, Vater Sophia Sohn (Yin und Yang – Ficken für Frieden), 1988, geborduurd gilet van katoen en lurex. Helga-Goetze-Stiftung in Stadtmuseum Berlin. © Stiftung Stadtmuseum Berlin, foto's: Oliver Ziebe.

» Door: Roel Daenen

VATER SOPHIA SOHN

YANG

lieben leben

leben

leben

AANBEVELINGEN NA HET ONDERZOEK
NAAR DE WAGENMAKERIJ

PARTICIPATIE BIJ ONDERZOEK, HOE DOE JE DAT?

Hoe het publiek en de erfgoedgemeenschap betrekken bij een collectie die in een gesloten depot zit en geen fysieke toonplaats heeft? Dat is de uitdaging waarmee Centrum Agrarische Geschiedenis (CAG) geconfronteerd wordt in het beheer van de Collectie Bulskampveld. Het antwoord op deze vraag zocht CAG met heemkundigen, genealogen en onderzoekers in een participatief onderzoekstraject over het ambacht van de wagenmaker in Vlaanderen.

Brecht Demasure en Sven Lefèvre

De Collectie Bulskampveld bestaat uit meer dan 8.500 objecten die de Provincie West-Vlaanderen in 2016 overbracht naar een gesloten depot in Zwevezele. Sinds 2018 is de Vlaamse overheid eigenaar. Zij vroeg aan CAG om het beheer ervan op zich te nemen. Binnen die opdracht valt ook de taak om een publiekswerking op te zetten rond en met de collectie.¹ Zo bekijkt CAG de collectie ieder jaar vanuit een nieuw thema, zowel op het vlak van onderzoek als publiekswerking. Van de meer dan dertig ambachten die aan de collectie gelieerd zijn, is de wagenmakerij de prominentste met een uitzonderlijke collectie rurale wagens en karren. Maar het vakmanschap van de wagenmaker is stilaan uit het collectieve geheugen aan het verdwijnen.

Het lokale en familiale karakter van dit ambacht bleek een prima aanknopingspunt om erfgoedvrijwilligers te betrekken. Zo ging in de zomer van 2020 het traject *Je eigen onderzoek naar de wagenmakerij* met Histories van start. Bedoeling was om geïnteresseerden handvatten aan te reiken en hen te stimuleren om zelf onderzoek op te starten. Ook onderzocht CAG de globale socio-economische evolutie van het ambacht.²

ONDERZOEKSBRONNEN, FAMILIE- EN MONDELINGE GESCHIEDENIS

In september 2020 volgde een digitaal vormingsmoment dat deelnemers introduceerde in de geschiedenis van de wagenmakerij, en een toelichting gaf bij mogelijke onderzoeksbronnen.

Collectie Bulskampveld zette in 2021-2022 het ambacht van de wagenmaker in de kijker. Hier maakt wagenmaker Goossens (Sint-Joris-ten-Distel) gaten in de wielnaaf, 1982. © Collectie Bulskampveld

Op vraag van de deelnemers richtten CAG en Histories kort daarop twee vervolgsessies in: er was een sessie over bronnen voor familiegeschiedenis en een vormingssessie over mondelinge bronnen. Deze aanvulling vonden de deelnemers “welgekomen”, omdat ze meer body gaven aan de doorgaans statischere of ‘droge’ archivalische bronnen. “In mijn fotocollectie bewaar ik al jaren een foto van een wagenmakerij in Izegem. Toen CAG en Histories een reeks vormingen rond de wagenmakerij organiseerden, groeide mijn interesse,” aldus Bart Blomme van de heemkundige kring Ten Mandere in Izegem.

ONDERSTEUNING EN FEEDBACK

De partners ontwikkelden tijdens dit traject verschillende hulpmiddelen. Zo werd een hand-

leiding met stappenplan en bronnenoverzicht opgesteld om geïnteresseerde niet-professionele onderzoekers te begeleiden bij hun eigen onderzoek over de wagenmakerij.³ Er kwam ook een gemeenschappelijke Google Drive, ‘Wagenmakerij in Vlaanderen’. Deelnemers kregen toegang en werden uitgenodigd om hierop zelf materiaal en verhalen te plaatsen. Ze vonden er ook een inventaris van wagenmakers die ze zelf konden aanvullen met de wagenmakersnamen die in hun onderzoek voorkwamen. CAG stelde een lijst ter beschikking met een overzicht van alle gemeenten waarvan de registers van de burgerlijke stand online raadpleegbaar zijn. Bart Blomme: “We leerden nieuwe bronnen kennen. Vooral de Brusselse almanakken waren interessant om een aantal wagenmakers te plaatsen in de tijd.”

»

WAGENS

	4 duimwagens 11 ctm. breed	smalle wagen 9 ctm. breed	smalle wagen 8 ctm. breed	smalle wagen 7 ctm. breed
Geheel nieuw	1750	1500	1450	1400
Achterwielen	400	325	300	—
Voorwielen	250	200	185	—
Blok	40	35	35	—
Armeelen	100	90	90	—
Dijssel	25	25	25	—
Zweeke	20	20	20	—
Mekaniek met				
- blokken	30	30	30	—
Scharre	55	50	40	—
Langwagen	100	90	90	—
Kasse (de voet)	45	42	40	—
Platte kasse	30	—	—	—
Opzetsels	100	—	—	—

2

Het wagenmakerstraject met vrijwilligers leverde nieuwe informatie op. Een verloren gewaande prijslijst van wagenmakers dook op. Uittreksel uit de prijslijst van de gewestelijke wagenmakersbond van Roeselare, 1920.
© Archief Heemkundige Kring Ten Mandere Izegem

Driewielkar met kantelbaar laadvlak voor het vervoer van lasten, Nieuwkapelle, 1850-1900.
© Collectie Bulskampveld

Online werden de mogelijkheden verder verkend. De Brusselse almanakken van de handel en de industrie (de voorlopers van het telefoonboek) zijn een dankbare bron om wagenmakers per gemeente in kaart te brengen.⁴ Die lijsten zijn digitaal raadpleegbaar, maar moesten wel verder toegankelijk gemaakt worden. Om dat te verwezenlijken, zetten een aantal deelnemers namen van wagenmakers over naar een Exceldocument. Voor de jaren 1866 en 1888 werden alle vermelde wagenmakers van de (huidige) Vlaamse gemeenten overgenomen. Het toegankelijk maken van de bronlijsten had twee voordelen: de deelnemers en toekomstige geïnteresseerden kregen een overzicht van nagenoeg alle wagenmakers in een bepaalde periode. Voor CAG was het nuttig om wagenmakers te identificeren waarvan objecten in de Collectie Bulskampveld opgenomen zijn.

De deelnemers leerden ook van elkaar. In april 2021 werd een (online) bijeenkomst gehouden waarbij elke vrijwilliger zijn of haar onderzoek over de wagenmakerij kort toelichtte en vooral knelpunten aanduidde. Als afsluiter werd iedereen in oktober 2021 uitgenodigd voor een bezoek aan het (gesloten) depot. Voor hen was het een gesmaakte opportuniteit om kennis te maken met de collectie en een kans om elkaar te leren kennen.

MEER DAN EXTRA MANKRACHT

Bij het eerste overleg/kennismaking was er veel enthousiasme bij de deelnemers. Dat ebde gaandeweg weg, wanneer er (voor hen persoonlijk) niets of niet veel gevonden werd. Van de 45 ini-

tiële geïnteresseerden voltooiden er uiteindelijk een tiental het volledige traject. Samenwerken met vrijwilligers kan een intensief en tijdrovend proces zijn. Daarom gebeurt het best gestructureerd, waarbij verwachtingen en afspraken in de mate van het mogelijke duidelijk worden gesynchroniseerd. Een stappenplan opstellen helpt hierbij.

Ook ondersteuning blijft belangrijk, zeker op digitaal vlak: online vergaderen, het omgaan met digitale bronnen en het gebruik van tekstverwerkers bleek voor sommigen een hinderpaal. Ook werken met Google Drive bleek niet van een leien dakje te lopen. Slechts een handvol deelnemers plaatste materiaal op het digitaal platform en vulde de inventaris aan.

Wanneer u de bovenstaande aandachtspunten in het achterhoofd houdt, levert een participatief traject met vrijwilligers zeker een meerwaarde op. Het uitgebreid delen van informatie, de open communicatie en de grote toegankelijkheid van het verzamelde materiaal werden door iedereen fel gesmaakt. En ook het opzet om verschillende mensen met gemeenschappelijke interesses met elkaar te verbinden is zeker geslaagd. Hoe meer er – in dit geval digitaal – samengekomen werd, hoe groter de bereidheid om informatie met elkaar te delen en zelf verder op zoek te gaan. Al was het door de coronamaatregelen onmogelijk om fysiek een bezoek te brengen aan archieven of bibliotheken. In dat opzicht boden de digitale bronnen zeker soelaas.

Collectie Bulskampveld zette in 2021-2022 het ambacht van de wagenmaker in de kijker. Hier werkt wagenmaker Huys (Oedelem) samen met een collega een houten wiel af, 1983. © Collectie Bulskampveld

In de loop van het traject ontstond een informeel ‘wagenmakersnetwerk’. In de sessies was er veel ruimte voor overleg, vragen en informatiedeling. Niet alleen de medewerkers van CAG en Histories stonden klaar met raad en daad, ook de deelnemers van het traject zelf hielpen elkaar. Zo waren er toevallig twee onderzoekers – een doctoraatsstudent van de Universiteit Antwerpen en een genealoge wiens voorouders wagenmakers waren – zonder dat ze het van elkaar wisten, geïnteresseerd in wagenmakers uit Doel. Dankzij de vormingssessies kwamen ze in contact met elkaar. Het verwerken van de gegevens uit de genoemde almanakken is een typevoorbeeld van het motto ‘vele handen maken licht werk’. Zonder de bijdrage van de vrijwilligers zou een dergelijk overzicht een enorme inspanning vragen en zou mogelijke interessante info onderbelicht blijven. Deze participatieve manier van onderzoek voeren blijkt zeer waardevol om de generieke kennis over de wagenmakerij te toetsen aan verschillende lokale cases.

Elke deelnemer die dat wou schreef op basis van zijn onderzoek een korte tekst voor de website www.wagenmakerij.be. Deze wagenmakersverhalen zijn interessant voor de publiekswerking: het zijn immers persoonlijke verhalen die lokaal verankerd zijn. Daarnaast bleken ze een perfecte aanvulling op het wagenmakersonderzoek dat door CAG zelf werd uitgevoerd. Elke deelnemer was uiteraard vrij om zelf een artikel over zijn/haar onderzoek te schrijven voor een heemkundig of ander tijdschrift. Er zitten alleszins een aantal publicaties in de pijplijn.⁵ “Ik kwam op

het spoor van een dertigtal Izegemse wagenmakers. In 2023 wordt dit een bijdrage voor het tijdschrift van de lokale heemkring,” zegt Bart Blomme. En: “Een vervolg met klompenmakers, en andere minder gekende beroepen zie ik wel zitten.”

Voor de Collectie Bulskampveld en CAG was het wagenmakerstraject een succesvolle manier om een grote groep geïnteresseerden te betrekken bij een onderzoeksproject. Ondanks de beperkingen van een gesloten depot konden we toch op een participatieve manier aan de slag gaan met een thema uit de collectie. ■

 Brecht Demasure en Sven Lefèvre zijn resp. collectiebeheerder en medewerker publieksbemiddeling van de Collectie Bulskampveld bij Centrum Agrarische Geschiedenis.

 Bronnen en literatuur

1. Voor alle info over de Collectie Bulskampveld, zie: www.collectiebuls Kampveld.be. Een staalkaart van de collectie is te raadplegen via www.erfgoedinzicht.be/bulskampveld.
2. B. Demasure, *Ambacht op wielen. Onderzoeksrapport Wagenmakerij in Vlaanderen (1850-1970)*. Leuven (Centrum Agrarische Geschiedenis), 2021. Online raadpleegbaar via: https://collectiebuls Kampveld.be/files/original/52489/Onderzoeksrapport_Wagenmakerij_in_Vlaanderen_%5B1850-1970%5D_def.pdf.
3. B. Demasure, G. Frère en H. Vandeginste, *Handleiding 'Je eigen onderzoek naar de wagenmakerij'*. Leuven (Centrum Agrarische Geschiedenis), 2020. Online raadpleegbaar via: https://collectiebuls Kampveld.be/files/original/211056/Handleiding_OnderzoekWagenmakerij_website.pdf.
4. 'Almanakken', *Archief van Brussel*: <https://archieff.brussel.be/almanakken>.
5. Heemkundigen Bart Blomme, Marc Manesse, Hendrik Vandeginste en Paul Deman bereiden een artikel voor over de wagenmakers in Izegem, Mariakerke/Drongen en Torhout. De publicaties van genealogen Anke Van der Vorst en Hugo Schoevaerts hebben een familiale insteek.

“Waar Oost en West elkaar ontmoeten”

Hélène
Blanpain

Hoe vergaat het landgenoten die in de wijde wereld in de cultureel-erfgoedsector werken? Hélène Blanpain is zelfstandig conservator-restaurateur van en met archeologische objecten. Ze werkt al verschillende jaren van augustus tot oktober op de archeologische site Akchakhan-Kala in Karakalpakstan, een autonome republiek binnen Oezbekistan.

Hoe ziet uw werkweek eruit?

“Akchakhan-Kala is een oude hoofdstad van historisch Chorasmië vanaf de 3e eeuw voor Christus tot de 2e eeuw na Christus. Ze maakt deel uit van de zogenaamde ‘Vijftig forten-oase’ in wat vandaag Oezbekistan is. Wij leggen die unieke site bloot. Niet vanzelfsprekend, gezien de ligging te midden van een woestijnachtige steppe. Dat betekent extreme weersomstandigheden, waardoor we enkel in de lente en de herfst kunnen opgraven. De werkdag wordt hierdoor geritmeerd: we beginnen ’s ochtends vroeg en houden een lange middagpauze. Het wordt ook vroeg donker. Gezien de korte duur van elke missie – van augustus tot en met oktober – werken we elke dag, uitgezonderd op zondag. Er is de site zelf die we in twee ploegen blootleggen. Iets verderop is er een locatie waar we het materiaal verzamelen, reinigen, registreren en in elkaar proberen te puzzelen. Vooral dat laatste is een hele klus. (glimlacht) Op het einde van elke missie wordt alles overgebracht naar de Academie van Wetenschappen van Karakalpakstan. Die bevindt zich in Nukus, de hoofdstad van deze autonome republiek.”

Met welke andere uitdagingen krijgt u nog te maken?

“Buiten de ligging schuilt de tweede grote uitdaging in het volume van het opgegraven materiaal. Het gaat om eindeloos veel fragmenten van muurschilderingen, afkomstig van ingestorte muren die tot zo’n zes meter hoog waren. Het onderzoek en de reconstructie daarvan vergen een nauwe samenwerking tussen archeologen en conservatoren. Wat zeker is, is dat we nog vele jaren onderzoek kunnen doen. Maar de grootste uitdagingen bestaan eruit om deze site te beschermen en ook het onderzoek te kunnen voortzetten. Fondsen werven is altijd pittig. Dit kunnen we enkel doen dankzij tentoonstellingen, publicaties, lezingen enzovoort.”¹

Welke tips heeft u voor uw collega’s in Vlaanderen?

“Kijk verder dan de spreekwoordelijke horizon en bezoek de expo *Splendeurs des oasis d’Ouzbékistan* in het Louvre.² Daar kan je met eigen ogen schitterend erfgoed bewonderen, waaronder de monumentale muurschilderingen uit de Ambassador’s Hall in Samarkand en omgeving. En een adembenemende muurschildering van de Akchakhan-Kala site (KAE).³ Oezbekistan is een fascinerende regio waar Oost en West elkaar ontmoeten, op het traject van de zijderoute. ■

1. Meer weten? Zie: <https://bit.ly/Akchakhan>.

2. Zie: <https://www.louvre.fr/en-ce-moment/expositions/splendeurs-des-oasis-d-ouzbekistan-0>. Nog te bezoeken tot 6 maart 2023.

3. KAE - Karakalpakstan Australian Expedition, een samenwerking tussen Karakalpakstan en Australië.

DOSSIER

MAATSCHAPPELIJKE
UITDAGINGEN VOOR
ARCHIEVEN

Welke maatschappelijke uitdagingen voor de archiefsector?

Elf jaar geleden, in november 2011, organiseerde FARO het colloquium *Archieven 2020*. We probeerden toen een antwoord te formuleren op de vraag waar de archiefsector in 2020 zou staan.¹

Martin Berendse, de toenmalige Algemeen Rijksarchivaris van Nederland, sprak er over een *omslag* van de archieven. Van instellingen met een hoofdzakelijk op zichzelf gerichte focus – gericht op de eigen collecties en werking dus – naar een meer gebruiksgerichte oriëntatie. Ook Karel Velle, de Algemeen Rijksarchivaris van België, benadrukte die evolutie, die een steeds prominenter digitaal karakter zou krijgen. Het ordewoord bleek samenwerking tussen archieven, zowel in de *backend*, bijvoorbeeld rond digitale archiefzorg, als in de *frontend*, zoals met het aanbod van gezamenlijke websites en zoekportalen.² Het colloquium resulteerde in 2013 in de *Innovatieagenda voor de archiefsector*. Die was opgebouwd rond drie sleutelbegrippen: samenwerking, archiefbewustzijn en virtuele leeszaal.³

De archiefsector zette het voorbije decennium duidelijk in op die drie aspecten. Toch blijven ze ook vandaag nog uitdagend, en al helemaal in het licht van de maatschappelijke evoluties. De maatschappelijke relevantie van archieven komt steeds hoger op de agenda te staan. Zo koos de International Council on Archives (ICA) voor zijn recente congres dan ook het thema *Archives: Bridging the Gap*. De centrale vraag luidde: “Hoe kunnen archieven nog meer hun maatschappelijke rol opnemen in de huidige, pluriforme samenleving en bepaalde ‘kloven’ overbruggen?” Of nog, hoe kunnen ze inspelen op maatschappelijke uitdagingen zoals digitalisering, democratisering, meerstemmigheid, duurzaamheid? Ook tijdens de *Archiefdagen* van de Koninklijke Vereniging Archiefsector Nederland (KVAN) stonden thema’s als inclusief werken en ethisch handelen centraal.

Dit themadossier zoomt verder in op deze maatschappelijke uitdagingen voor de archiefsector. Eerst krijgt u een overzichtartikel dat de relevantie van dit thema binnen de internationale context schetst. Daarna lichten we de resultaten van de nodenbevraging toe die FARO met Archiefpunt en de VVBAD organiseerde. Komen hier dezelfde thema’s naar voren? Vervolgens getuigen zes stemmen uit de archiefsector wat voor hen de belangrijkste uitdaging is. Aansluitend leest u hoe archieven concreet aan de slag gaan met de thema’s duurzaamheid, digitalisering, democratisering, meerstemmigheid en ethiek.

Laat het duidelijk zijn: dit themadossier is slechts een vertrekpunt. FARO zal hier de komende jaren verder op inzetten. Noteer 3 maart 2023 alvast in uw agenda! Dan organiseren we een netwerkdag voor de archiefsector samen met Archiefpunt, de VVBAD en de Cluster Documentbeheer van het Facilitair Bedrijf. We horen graag welke maatschappelijke uitdagingen voor u vooropstaan, en hoe we u daarin kunnen ondersteunen. ■

 Jelena Dobbels is adviseur archieven en erfgoedbibliotheken bij FARO.

 Bronnen en literatuur

1. Dossier ‘Archieven 2020’, in: *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*, 4 (2011) 4, pp. 17-37. Zie: https://issuu.com/faronet/docs/faro_december_2011.
2. In deze periode werd het centrale Archives Portal Europe opgericht. Zie: <https://www.archivesportaleurope.net>.
3. Zie: <https://faro.be/publicaties/archieven-2020-innovatieagenda-voor-de-archiefsector>.

MAATSCHAPPELIJKE RELEVANTIE,
IEMAND?

DE ANDERE BLIK VAN HET ARCHIEF

FARO nam het voorbije jaar deel aan twee van de belangrijkste internationale momenten waarop de ‘archieffagenda’ wordt bepaald en besproken. De *Archiefdagen* in Nederland en het ICA-congres *Archives: Bridging the Gap*.¹ Van uw verslaggever ter plaatse.

Jelena Dobbels

Foto uit het Sami-archief, ref. SAML_PA_1218 © Tsuda Koji

»

Links: Archiefdagen © FARO
Rechts: ICA-congres in Rome © FARO

Opvallend was de grote aandacht voor wat u onder de noemer ‘meerstemmigheid en inclusie’ kunt vatten. Het inzicht is duidelijk gegroeid dat minderheden en allerlei andere groepen archiefdocumenten kunnen inzetten als hefboom tot erkenning van hun plaats in de samenleving. Dat kan en gebeurt volop in samenwerking met bestaande archieven, zo blijkt. Neem nu het voorbeeld van de Sami, een van oorsprong nomadisch volk uit Lapland.² Die hebben ervoor gekozen om hun archief als onderdeel van het Noorse nationaal archief in te richten. Andere groepen kiezen voor een *eigen* fysiek archief, zoals het recent opgerichte Nederlands Moslim Archief.³ Of men kiest voor een digitaal alternatief, zoals het *Aboriginal project Italy*.⁴ Ook de werking van *community archives* kwam uitvoerig aan bod. Zij zorgen mee voor een meerstemmig archieflandschap, onder meer in het Verenigd Koninkrijk, Polen, Portugal, Brazilië en ook China.

Archieven kijken ook steeds meer met andere ogen naar de eigen collectie. Ze onderzoeken met name hoe de terminologie in collectiebeschrijvingen kan worden aangepast, waar mogelijk in samenwerking met de betrokken gemeenschap(en). Het Haags Gemeentearchief bijvoorbeeld ging na of zijn archiefcollectie voldoende representatief is voor alle stadsinwoners en organiseert hierover congressen en workshops.⁵ Ook de Werelddag voor audiovisueel erfgoed, die jaarlijks op 27 oktober plaatsvindt, focuste dit jaar met het thema *Your window to the world* op de verhalen en stemmen die in het verleden vaak niet gehoord werden.⁶

Het Haags Gemeentearchief bijvoorbeeld ging na of zijn archiefcollectie voldoende representatief is voor alle stadsinwoners en organiseert hierover congressen en workshops

DEMOCRATISERING EN PARTICIPATIE

Archieven bewaren archiefstukken uit het verleden en maken die toegankelijk voor burgers, onderzoekers en alle gebruikers met een interesse voor dat verleden. Opmerkelijk: ze richten zich steeds meer tot de *hele* maatschappij. De vraag daarbij is dan: hoe mensen bereiken die nooit in het archief geweest zijn? En, op een wat abstracter niveau: hoe kan het archiefbewustzijn in de samenleving verhoogd worden? De educatieve projecten en publieksactiviteiten worden almaar diverser: naast de klassiekere rondleidingen pakken archieven onbeschoemd uit met (steeds meer) escape rooms, podcasts, stadswandelingen ... Tegelijk zetten ze ook in op actieve parti-

cipatie. Op het ICA-congres lichtten heel wat archieven hun crowdsourcing- en citizen-science-projecten toe, net als kleinschaligere workshops met archiefvormers of bepaalde doelgroepen. Het stadsarchief van Barcelona organiseert bijvoorbeeld workshops met vrouwen met een migratieachtergrond.

DUURZAAMHEID

Dit razend actuele thema werd via verschillende insteken belicht. De ICA Expert Group on Archive Buildings and Environments focuste in een workshop op de renovatie en bouw van duurzame archiefgebouwen in Frankrijk.⁷ Ook de klimaatverandering staat begrijpelijkerwijze hoog op de agenda. Daarbij spelen vragen als: wat zijn de potentiële risico's voor archieven en hoe daarop (preventief) inspelen? Claudio Ogass Bilbao bijvoorbeeld, een Chileense archivaris verbonden aan de University of Liverpool, brengt via risicoplannen in kaart welke archieven in Latijns-Amerika gevaar lopen door aardbevingen en overstromingen en hoe archieven zich op dit soort calamiteiten kunnen voorbereiden.⁸

DIGITALISERING

Duurzaamheid en digitalisering gaan hand in hand. Tijdens iPres, het congres over digitale preservatie,⁹ werd onder meer het nieuwe raamwerk van de Digital Preservation Coalition voorgesteld. Dit schetst welke competentiegebieden en bijhorende vaardigheden (digitale) archivissen nodig hebben.¹⁰ Digitale archivering van websites, sociale media, born digital materiaal ... wordt immers steeds belangrijker. Dat blijkt onder meer uit de recente opname van de eerste digitale collectie Nederlandse websites in het Memory of the World-register van Unesco.¹¹

Ook het digitaliseren van analoge archiefcollecties kwam uitvoering aan bod. De vragen hieromtrent zijn legio: hoe wordt gedigitaliseerd archiefmateriaal duurzaam bewaard? Hoe kun je technologische ontwikkelingen zoals artificiële intelligentie gebruiken bij de ontsluiting? Tijdens de *Archiefdagen* onderzocht Stadsarchief Amsterdam in de workshop 'In de ban van de scan' bijvoorbeeld de waarde van fysieke archiefstukken bij digitalisering.

ETHIEK

Op diezelfde *Archiefdagen* stond het ethisch en professioneel handelen centraal. Een internationaal panel boog zich over noodzakelijke aanpas-

Hoe kan het archiefbewustzijn in de samenleving verhoogd worden?

singen aan de beroepscode voor archivaren, onder meer over de zogenaamde neutraliteit van de archivaris. Maar ook over professioneel handelen in verschillende archiefcontexten: van bedrijfsarchivaris tot archivaris in publieke en private archieven.

U merkt het: deze thema's speelden en spelen ook vandaag in het Vlaamse archieflandschap. We gaan er in de komende bijdragen dan ook graag verder op in. ■

Jelena Dobbels is adviseur archieven en erfgoedbibliotheken bij FARO.

Bronnen en literatuur

1. De presentaties van de Archiefdagen (13-14 juni 2022, Alkmaar) zijn beschikbaar via <https://archiefdagen.nl/terugblik-2022/>.
2. De presentaties voorgesteld op het ICA-congres (21-23 september 2022, Rome) zullen vanaf november 2022 beschikbaar zijn op de ICA-website. <https://www.ica.org/en/ica-roma-2022-conference>.
3. <https://www.digitalarkivet.no/en/actors/21/the-sami-archives>
4. <https://moslimarchief.nl>
5. <http://aboriginalprojectitaly.com>
6. Congres 'Met andere ogen', Haags Gemeentearchief, 19 mei 2022.
7. <https://www.ccaaa.org/WDAVH2022>
8. Meer informatie over de werking van de Expert Group on Archive Buildings and Environments: <https://www.ica.org/en/about-expert-group-archive-buildings-and-environments>
9. <https://www.ica.org/en/sahr-tuesday-talks-claudio-ogass-bilbaofrancisco-gonzalez-villanueva-mapping-climate-change-to>
10. <https://ipres2022.scot>
11. iPres vond 12-16 september 2022 plaats in Glasgow. <https://ipres2022.scot> <https://www.dpconline.org/digipres/train-your-staff/dp-competency>
12. <https://www.unesco.nl/nl/nl-memory-world-register/de-webwiegendrukken-van-het-nederlandse-internet-webcollectie-xs4all>

DE ZORGEN VAN DE ARCHIVARIS

Dit voorjaar hielden FARO, Archiefpunt en de VVBAD een nodenbevraging bij de Vlaamse archiefsector. Het doel? Achterhalen waarvan archiefinstellingen wakker liggen en waarvoor ze (bijkomende) ondersteuning kunnen gebruiken. Gezien de specifieke focus op archieven is deze bevraging ook aanvullend en verdiepend op de algemene(re) FARO-nodenbevraging waarover we hier eerder berichtten.

Alexander Vander Stichele en Jelena Dobbels

Zoals blijkt uit de andere bijdragen in dit themadossier is een hedendaagse archiefwerking vandaag niet meer wat ze tien, laat staan twintig jaar geleden was. Voor de buitenwacht lijkt het misschien niet zo, maar ook het archiefwezen is een sector in volle verandering. Steeds weer worden nieuwe eisen gesteld aan archieven en wordt verwacht dat ze hun basiswerking verdiepen en verbreden. Dat is niet altijd gemakkelijk, en al helemaal niet in een context waarbij het takenpakket verbreedt, maar de financiële noch de personele middelen volgen.

Om na te gaan waar vandaag de knelpunten liggen, brachten FARO, Archiefpunt en de VVBAD met vertegenwoordigers van de archiefsector de noden van de Vlaamse archiefsector in kaart.¹ Bedoeling is dat deze drie partners samen met andere organisaties in de erfgoedsector in de toekomst inspelen op de resultaten, en waar nodig en gewenst ondersteuning of advies aanbieden.²

De online bevraging liep van 31 maart tot en met 30 april 2022 en bestond uit vijf delen. Na een aantal identificatievragen over het archief en zijn

werking volgde een deel over de omgang met de archiefcollecties en de mate waarin hierbij nood aan ondersteuning wordt ervaren. De focus van dit artikel ligt op deze bevindingen.³ Het derde luik van de bevraging peilde naar de (boven)lokale verankering van het archief. In het vierde deel gingen we na welke instrumentaria archivariissen en archiefmedewerkers kennen en gebruiken, hoe ze staan tegenover het kwaliteitslabel 'Culturele archiefinstelling' en hoe ze ondersteund willen worden. Ook deze bevindingen komen in dit artikel gedeeltelijk aan bod. Ten slotte peilden we kort naar de noden bij andere vormen van erfgoed die archiefdiensten mogelijk beheren, zoals bibliothecair en onroerend erfgoed.

Onze bevraging richtte zich tot de brede archiefsector. Dat wil zeggen: zowel privaatrechtelijke als publiekrechtelijke archiefbeheerders in Vlaanderen en Brussel, en zowel professionele als vrijwillige archiefdiensten en -instellingen. Elke organisatie kreeg een unieke surveylink toegestuurd. In totaal vulden 215 respondenten de bevraging gedeeltelijk of volledig in.⁴ Hier focussen we op de respons van professionele archieven:

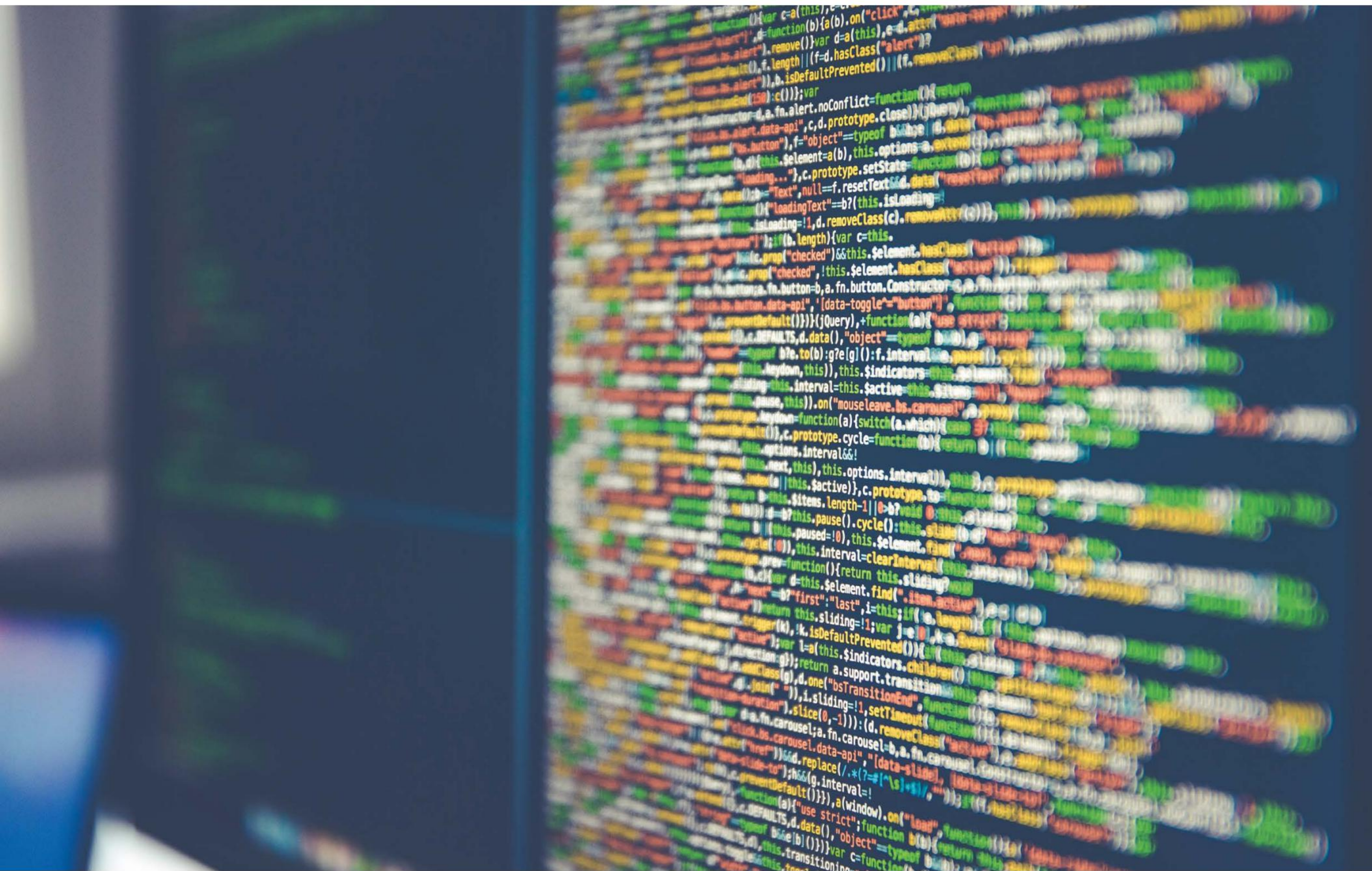

Foto Markus Spiske via Unsplash

106 respondenten vulden de vragenlijst volledig of bijna volledig in. Een vijfde van deze archieven heeft een privaatrechtelijk statuut en vier vijfde heeft een publiekrechtelijk statuut.

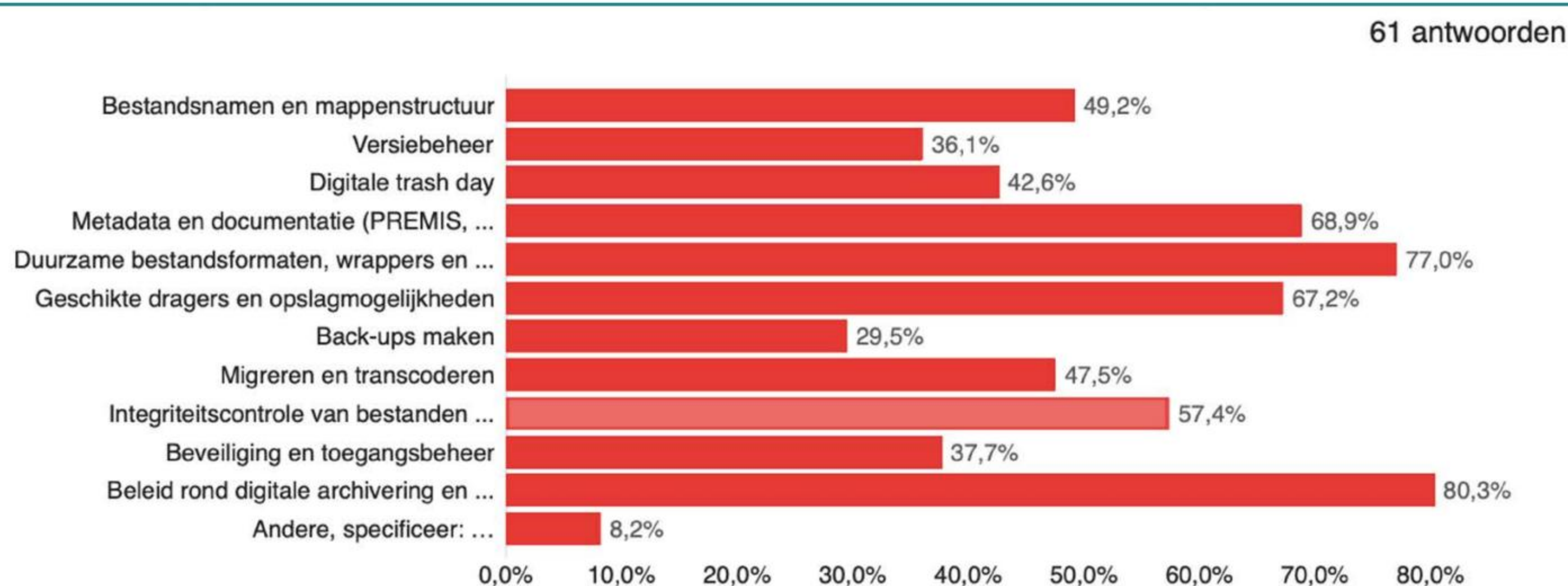
DIGITALE UITDAGINGEN

Zeggen dat de digitale (r)evolutie een enorme impact heeft op de werking van een archief is een open deur intrappen. Digitalisering heeft invloed op de werkprocessen van ieder archief. De uitdagingen zijn dan ook enorm. Het is dus niet verwonderlijk dat de grootste nood aan ondersteuning gesignaleerd wordt voor de digitale uitdagingen. Zo geeft niet minder dan 63 % van de professionele archiefmedewerkers (n = 67) aan dat ze nood hebben aan ondersteuning bij het behoud en beheer van de gedigitaliseerde en born digital archiefcollecties. Dit cijfer staat in schril contrast met het behoud en beheer van de papieren archiefcollecties, waarbij slechts 19,8 % (n = 21) ondersteuning wil.⁵

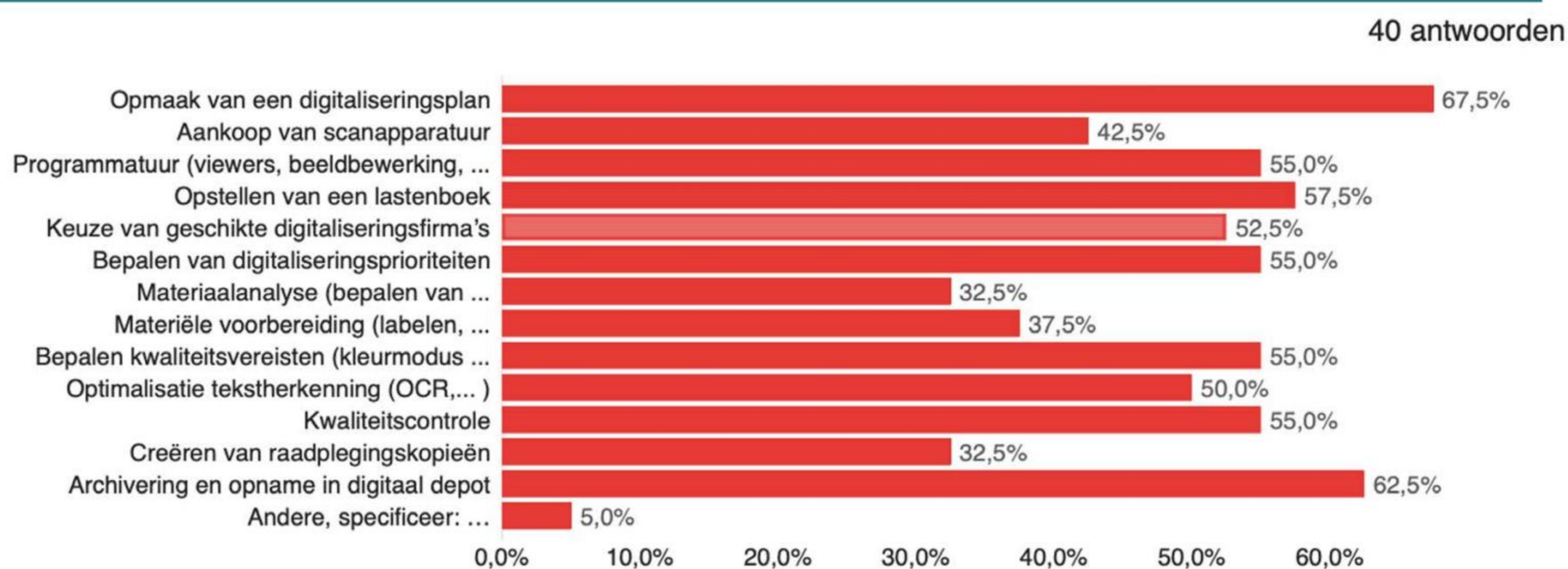
Wanneer we hierop dieper ingaan (zie grafiek 1), springen een aantal zaken eruit. Zo heeft vier vijfde van de archiefmedewerkers (80,3 %) nood aan ondersteuning voor alles wat met de ontwikkeling en uitrol van een beleid rond digitale archivering en duurzaamheid (rollen, verantwoordelijkheden, kosten, juridische aspecten ...) te maken heeft. Daarnaast is er nood aan ondersteuning bij een aantal technische stappen met het oog op duurzaam digitaal werken: duurzame bestandsformaten (77 %), metadata en documentatie (68,9 %) en

Vier vijfde van de archieven die nood aan ondersteuning ervaren, geeft dan ook aan dat de normale werking van het archief belemmerd wordt door de problemen die ze ondervinden met betrekking tot behoud- en beheeraspecten »

Grafiek 1: Bij welke aspecten van het behoud en beheer van de gedigitaliseerde en born digital archiefcollecties heeft u nood aan ondersteuning?

Grafiek 2: Bij welke specifieke aspecten van het digitaliseren van de archiefcollecties heeft u nood aan ondersteuning?

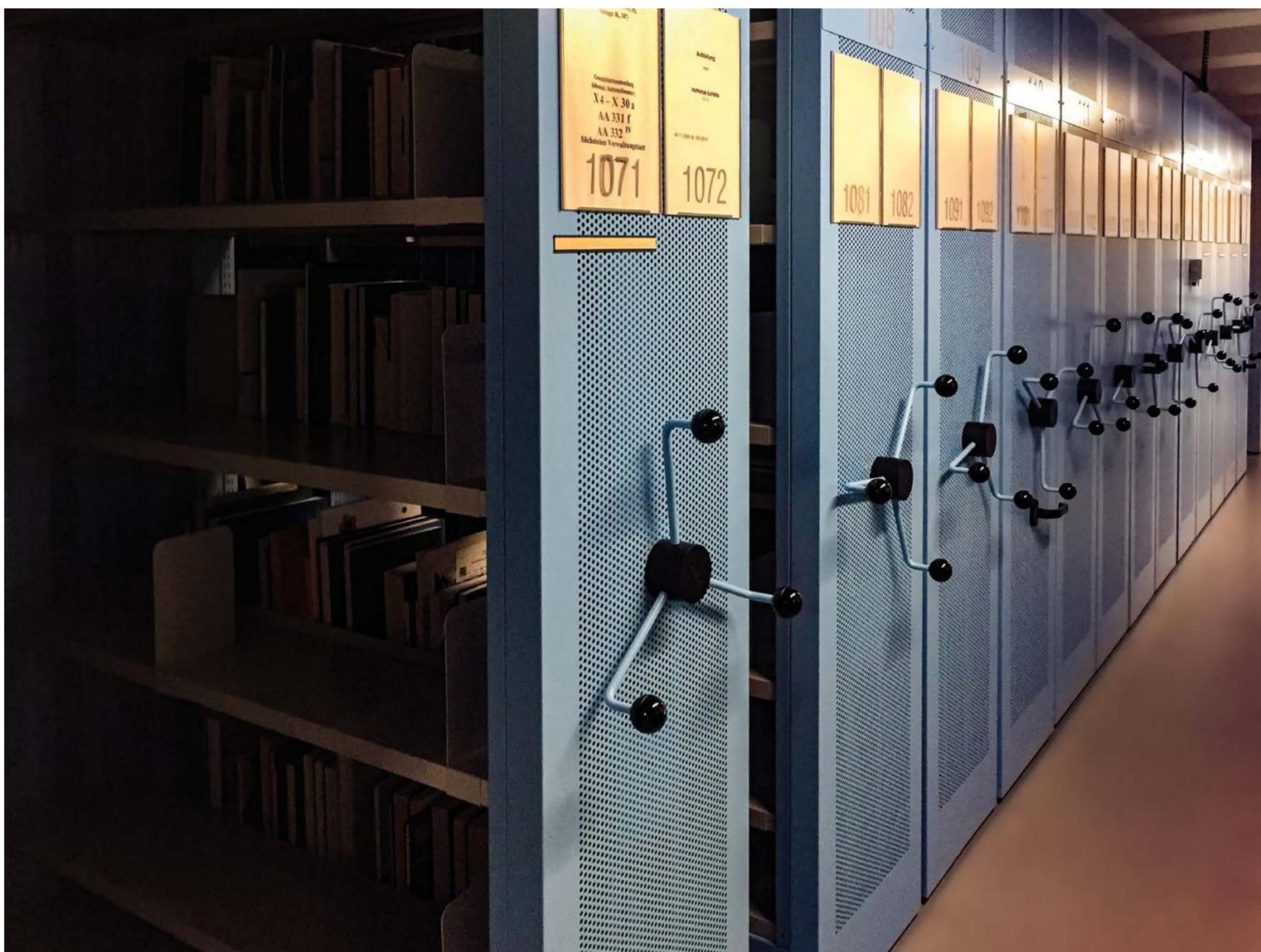
integriteitscontrole van bestanden (58,3 %). Maar evengoed gaat de nood over de digitale infrastructuur zelf, zoals geschikte dragers en opslagmogelijkheden (67,2 %). De uitdagingen stellen zich dus op verschillende terreinen. Vier vijfde van de archieven die nood aan ondersteuning ervaren, geeft dan ook aan dat de normale werking van het archief enigszins (43,1 %), sterk (29,2 %) tot zeer sterk (7,7 %) belemmerd wordt door de problemen die ze ondervinden met betrekking tot deze behoud- en beheeraspecten.

Ook bij de digitalisering van de papieren archiefcollecties geeft vier op de tien archieven (40,2 %) aan dat ze ondersteuning kunnen gebruiken. Uit grafiek 2 blijkt dat het ook hier gaat over zowel beleidsmatige, technisch-inhoudelijke als technisch-infrastructurele aspecten. Iets meer dan de helft van deze respondenten geeft aan dat dit de optimale werking van het archief enigszins tot zeer sterk belemmert.

De ontsluiting van archiefcollecties gebeurt ook steeds meer digitaal. Ongeveer vier op de tien archieven ervaart daarbij een ondersteuningsnood. Het gaat dan over zowel het ontwikkelen van aantrekkelijke online toepassingen voor digitale ontsluiting (43,4 %) als over de ontsluiting van de collecties via bestaande websites (37,1 %).

BORGEN VAN IMMATERIËLE ERFGOEDCOLLECTIES

Immaterieel cultureel erfgoed staat bij heel wat archieven helemaal niet of nog maar net op de agenda. Het is dan ook niet verwonderlijk dat vier op de tien archieven (40,4 %) ondersteuning wenst bij het borgen van immateriële erfgoedcollecties. Uit de open antwoorden blijkt dat veel archieven hier (nog) niet mee bezig zijn of er de tijd niet voor hebben. Daarnaast worden vragen gesteld over de precieze betekenis van immaterieel cultureel erfgoed in de context van een archiefwerking, en hoe dit geregistreerd

en geborgd kan worden. Een aantal quotes van respondenten:

- » “Tijd en middelen. De prioriteiten liggen op de basiswerking, waardoor het werken rond immaterieel erfgoed enkel occasioneel en projectmatig kan aangepakt worden.”
- » “Immateriële erfgoedcollecties zijn op dit moment geen prioritaire taak in het archief.”
- » “Er is weinig tot geen ervaring met het omgaan met immateriële erfgoedcollecties. Hoe pak je die vast?”
- » “Hoe documenteer je immateriële collecties?”
- » “Momenteel hebben wij geen ervaring en expertise in huis om immaterieel erfgoed te borgen. We weten niet hoe we aan een dergelijke onderneming kunnen beginnen en hoe we de resultaten duurzaam kunnen bewaren.”

ONDERZOEK

Archieven hebben weinig nood aan ondersteuning bij het onderzoek van de eigen collecties. Ze kunnen wel hulp gebruiken bij het bekendmaken van de collecties bij onderzoekers en het aantrekken van externe onderzoekers. Net zoals bij het borgen van immateriële erfgoedcollecties geeft vier op de tien archieven (40,4 %) aan dat ze nood hebben aan ondersteuning bij het breder bekendmaken van de archiefcollecties bij (potentiële) onderzoekers. Bijna evenveel archieven (38,8 %)

geven aan dat ze extra hulp kunnen gebruiken bij het aantrekken van externe onderzoekers die willen werken met/op de archiefcollecties.

Uit de open antwoorden blijkt enerzijds dat heel wat archieven van zichzelf vinden dat ze nauwelijks bekend zijn, waardoor ze niet in het blikveld van (potentiële) onderzoekers opduiken. Daarnaast vinden ze moeilijk aansluiting met de academische wereld en/of hebben ze geen zicht op wat er leeft aan de universiteiten en hogescholen. Daardoor kunnen ze ook niet inspelen op mogelijke opportuniteiten.

- » “Het ontbreekt ons aan tijd en middelen. Daarnaast verlopen de contacten met de academische wereld vrij ad hoc, waardoor er kansen gemist worden aan beide kanten. We vinden dat een structureel overleg, communicatie en afstemming nodig is zodat de noden en behoeften van archiefsector en academische sector beter op elkaar worden afgestemd.”
- » “Ons grootste obstakel is de relatieve onbekendheid van onze instelling. Veel onderzoekers vinden hun weg niet naar onze collectie omdat ze niet op de hoogte zijn van het bestaan ervan. Door het beperkte personeelsbestand is er weinig tijd om aan actieve valorisatie van het eigen huis en de collectie te doen. Een platform of partner die mee kan helpen om de brug te maken naar de onderzoekers zou een welkome hulp zijn.”

»

- » “Ik stel vast dat sinds de BaMa-hervorming wetenschappelijke studies over lokale geschiedenis heel vaak gebeuren in universiteitssteden of centrumsteden. Kleinere historische steden zijn omwille van mobiliteitsissues vaak minder interessant.”

HET PUBLIEK

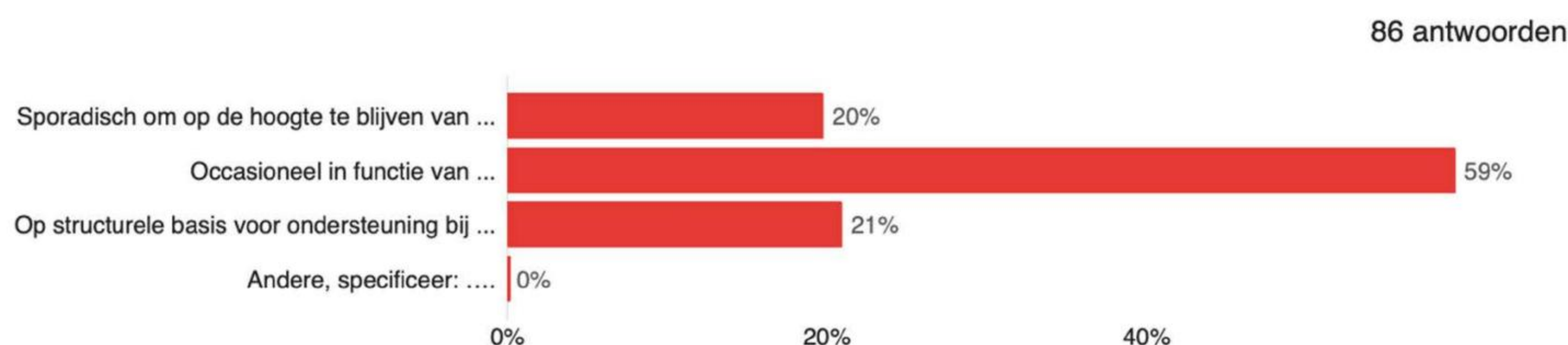
Bij de bespreking van de digitale uitdaging stippen we aan dat nogal wat archieven ondersteuning wensen bij de digitale ontsluiting van hun collecties. Ongeveer een derde van alle professionele archieven geeft aan dat ze extra ondersteuning kunnen gebruiken om hun archiefcollecties bij het bredere publiek te brengen. Het gaat dan zowel over het bekendmaken van de collecties bij een breder publiek (33,7 %), het opzetten en/of organiseren van publieksactiviteiten (28,0 %), het aantrekken van een breder publiek voor de fysieke publieksactiviteiten (27,6 %) of het genereren van meer views voor online ontsloten archiefcollecties (27,8 %).

Ongeveer een derde van alle professionele archieven geeft aan dat ze extra ondersteuning kunnen gebruiken om hun archiefcollecties bij het bredere publiek te brengen

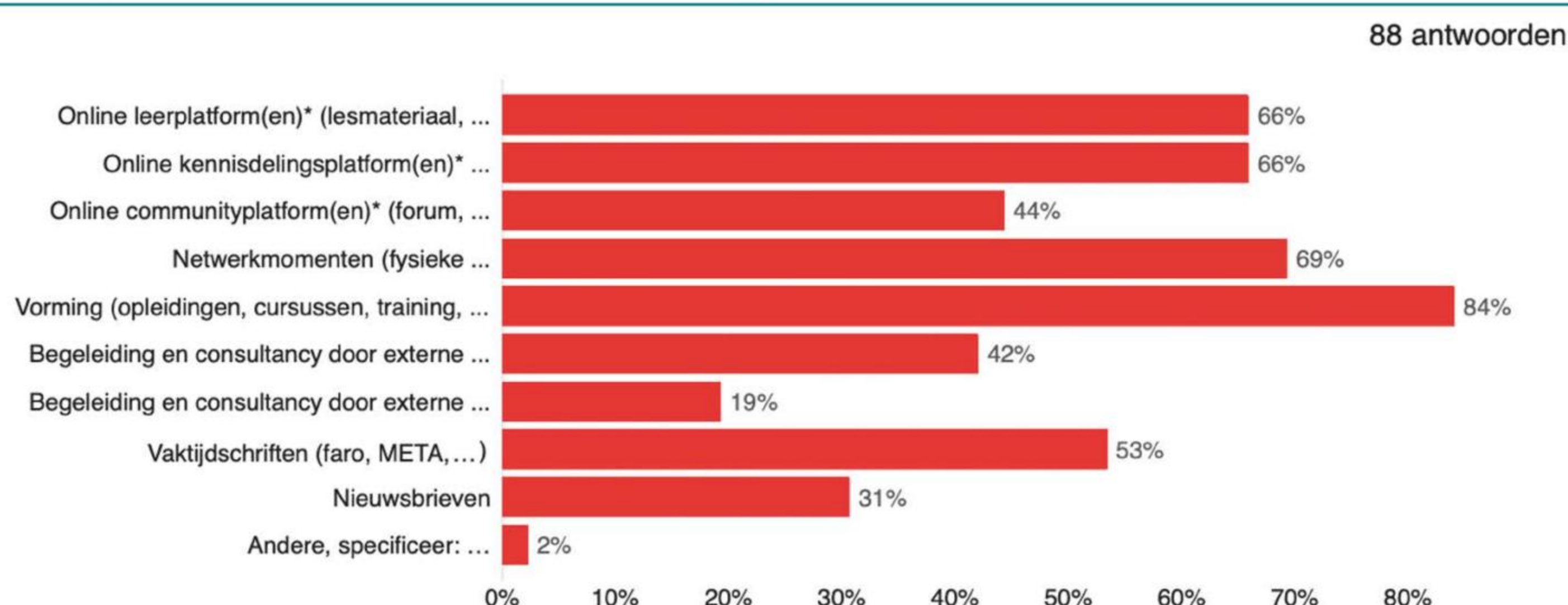
KWALITEITSLABEL

Veertien archiefmedewerkers die de bevraging invulden werken in een archief dat over het kwaliteitslabel als culturele archiefinstelling beschikt.⁶ Aan de respondenten van de archieven die niet over zo'n kwaliteitslabel beschikken, vroegen we of ze op de hoogte zijn van het bestaan van dit kwaliteitslabel. De overgrote meerderheid (n = 60; 78,9 %) kent dit label. Slechts een minderheid onder hen (n = 17; 28,3 %) is van plan om dit in de toekomst aan te vragen. Archieven die geen kwaliteitslabel zullen aanvragen, geven aan dat ze

Grafiek 3: Wanneer of in welke context wilt u vooral beroep doen op ondersteuning voor uw archiefwerking?

Grafiek 4: Welke vorm(en) van ondersteuning lijken u het meest geschikt om tegemoet te komen aan uw noden, los van extra financiële ondersteuning?

niet aan de voorwaarden voldoen, het proces te tijdrovend is, het geen prioriteit is voor het archief of het lokaal bestuur, er geen echte cultureel-erfgoedwerking is (bijvoorbeeld de focus op informatiebeheer) of dat men de meerwaarde van zo'n label niet inziet. Archieven die wel een kwaliteitslabel willen behalen, willen de professionele werking van hun archief erkend zien, de kwaliteit van hun werking garanderen of met een kwaliteitslabel meer *leverage* bekomen naar hun lokaal bestuur. Twaalf van de zeventien (70,6 %) archieven die in de toekomst een kwaliteitslabel wensen aan te vragen wil graag ondersteuning bij de aanvraagprocedure.

VORMEN VAN ONDERSTEUNING

Er is duidelijk nood aan ondersteuning rond specifieke thema's. Maar deze bevraging peilde ook naar de wijze waarop archiefinstellingen ondersteund willen worden. Uit grafiek 3 blijkt dat de overgrote meerderheid (59 %) het liefst occasioneel ondersteuning krijgt in functie van beleidsplanning, een bepaald project of traject ... Grafiek 4 leert dat klassieke vormingsmomenten het meest geschikt zijn als ondersteuningskanaal, gekoppeld aan netwerkmomenten, online leerplatformen en kennisdelingsplatformen.

VERTREKPUNT

Deze analyse is een vertrekpunt. We gaan hierover graag verder met u in gesprek. Wat is voor uw archief de grootste uitdaging? Welke begeleiding wil u prioritair (verder) ontwikkeld zien? Welke werkvorm is voor u het interessantst? Deze vragen staan centraal op de *Netwerkdag voor de archiefsector*, die op 3 maart 2023 plaatsvindt. FARO, Archiefpunt, de VVBAD en de Coördinerende archiefdienst slaan hiervoor de handen in elkaar. Zien we u daar? ■

 Alexander Vander Stichele is coördinator onderzoek bij FARO. Jelena Dobbels is er adviseur archieven en erfgoedbibliotheken.

Bronnen en literatuur

1. De werkgroep die de bevraging op punt stelde bestond uit Jelena Dobbels en Alexander Vander Stichele (FARO), Laure Messiaen en Sofie Ruyssveldt (Archiefpunt), Jessica Jacobs (VVBAD) en Geerd De Ceulaerde (Stadsarchief Herentals en sectie Archief en Hedendaags Documentbeheer VVBAD).
2. Hieraan gekoppeld ontwikkelden we ook een datamonitor archieven. Na het wegvallen van het *Cijferboek cultureel erfgoed* was er immers opnieuw nood aan betrouwbare cijfers van de archiefsector. Deze monitor (waarvan de eerste ronde net is afgelopen) moet de archiefsector vandaag en morgen cijfermatig opvolgen; zo kunnen we met objectieerbare gegevens aantonen wat goed en minder goed gaat binnen de sector.
3. Een volledig rapport, met alle bevindingen uit de nodenbevraging, wordt gepubliceerd met het oog op de Netwerkdag voor de archiefsector op 3 maart 2023.
4. Op basis van de gemeenschappelijke adressenlijsten van FARO, Archiefpunt en de VVBAD identificeerden we zoveel mogelijk professionele en vrijwillige Vlaamse archiefdiensten en -instellingen. 2.019 archieven kregen allemaal een unieke surveylink toegestuurd. Veel (472) van de e-mailadressen waarover we beschikten bleken echter niet meer geldig of onbestaande, zeker wat betreft het niet-professionele archiefveld. Daarnaast hebben heel wat respondenten de enquêtelink nooit geopend. Ook bij hen weten we niet of ze de e-mailuitnodiging om mee te werken aan het onderzoek effectief gezien en gelezen hebben. Uiteindelijk begonnen 437 professionele en vrijwillige archivariissen met het invullen van de enquête en vulden 215 respondenten ze (bijna) volledig in.
5. Zie ook het artikel over de digitalisering in archieven, elders in dit dossier.
6. In totaal hebben 20 archieven het label van culturele archiefinstelling.

Atlantis

Platform voor collectiebeheer en online presentatie

Atlantis is een volledig webbased oplossing voor collectiebeheer en het online publiceren van erfgoedcollecties. Kenmerken van Atlantis zijn: gebaseerd op internationale standaarden, géén gebruikerslicenties, onbeperkt support en krachtige publicatie-, zoek- en integratie- functies.

Online presentatie van collecties is naadloos onderdeel van de oplossing waarmee Atlantis volledig integreert binnen uw eigen website of websites van derden. Collecties uit systemen van derden worden met Atlantis samengesmeed tot één geïntegreerd geheel.

Erfgoedwebsites van DEVENTit zijn toegankelijk en onderscheidend in vormgeving en werking. Door toepassing van de nieuwste technieken en standaarden wordt bezoekers een optimale erfgoedbeleving geboden.

☎ 033-2992277
 ✉ office@deventit.nl
 🌐 www.deventit.nl

DEVENTit
 Developers & Inventors in IT

DEVENTit is ISO 27001 gecertificeerd.

Atlantis is NEN 2082 gecertificeerd.

Beleef het Erfgoed

- Archief- en inventaris
- Beeldbank
- Museum
- Bedrijfshistorie
- Bibliotheek
- Archeologie
- Bouwdossiers
- Kranten en tijdschriften
- Akten en registers

ZES STEMMEN UIT DE
ARCHIEFSECTOR

“Archieven moeten een spiegel zijn van de maatschappij”

De International Council on Archives (ICA) en de Koninklijke Vereniging Archiefsector Nederland (KVAN) plaatsten recent een aantal uitdagingen voor de internationale archiefsector op de agenda.¹ Zijn die ook in Vlaanderen van toepassing? En welke maatschappelijke archiefuitdaging steekt er bovenuit? We legden deze vragen voor aan zes collega's. Ontdek wat voor hen dé belangrijkste thema's en werkpunten zijn.

Samenstelling: Jelena Dobbels

KAREL VELLE

Algemeen directeur Rijksarchief

“Het Rijksarchief is de grootste beheerder van overheidsarchief in België. De digitale transformatie, en specifiek de overschakeling naar het beheer van born digital informatie die bewaard moet worden, is een belangrijke ‘werf’. Maar aangezien er best practices bestaan en de eigenlijke uitdaging – het toekennen van het nodige budget – niet in onze korf ligt, wil ik toch eerder een lans breken voor een andere evolutie waarbij het Rijksarchief een actieve(re) rol moet spelen.

Meer dan ooit is het belangrijk dat individuen en groepen uit de samenleving worden betrokken bij de werkprocessen van het (Rijks)archief. Dan gaat het niet alleen over vrijwilligers die archieven toegankelijk maken. De belangstelling voor ‘archieven’ groeit, zo blijkt uit de toename van het aantal parlementaire vragen over onze werking, maar ook uit de hoofdrol die archieven spelen in een aantal felgesmaakte recente televisiedocumentaires. Er is het prioritaire belang van archieven in de zoektocht van metissen naar hun roots, van geplaatste kinderen naar de context waarin ze van hun ouders werden gescheiden, van nazaten van collaborateurs naar het oorlogsverleden van hun grootouders, van slachtoffers van de kolonisatie naar hun geschiedenis en ga zo maar door. Zeker waar onrecht en trauma’s meespelen, is het voor archivariissen belangrijk om actoren uit de samenleving nauw te betrekken bij beslissingen over selectie en bewaring, beschrijving en beschikbaarstelling, de publiekswerking en educatieve projecten.”

REBECCA GYSEN

Diensthofd erfgoed en archief Stad Leuven

“Dé uitdaging voor archieven ligt voor mij in een diepere connectie met de brede samenleving. In tijden van toenemende polarisatie, informatiebubbels, *fake news* ... volstaat het niet om archiefmateriaal optimaal te bewaren en ter beschikking te stellen. Nog meer moeten wij onze werking verbreden, naar buiten komen en de waarde ervan voor de maatschappij aantonen: een archief en een werking waarin diverse stemmen en perspectieven te vinden zijn en die kunnen bijdragen aan dialoog en inzichten, met ruimte voor verdieping en nuancering.

Voor het Stadsarchief Leuven formuleer ik dit als volgt: hoe kunnen we *echt* het geheugen van Leuven worden? Dat kan voor mij alleen door een dubbele beweging. Wij bewaren de officiële documenten van de stedelijke administratie sinds de 12e eeuw. Daarnaast zijn, meestal toevallig, diverse private collecties bij ons terechtgekomen. Is het geen tijd om dit meer te activeren en onze stedelijke samenleving veel breder te registreren? Om zo de stad en haar inwoners in al hun dimensies te vatten? Dit geldt ook voor ons publiek. Hoe kunnen we elke Leuvenaar op zijn/haar niveau onze rijkdom aan informatie, perspectieven en stemmen laten leren kennen als een basislaag om op verder te bouwen?”

»

LAURE MESSIAEN

Coördinator Archiefpunt

“Mensen hebben behoefte aan kennis over het verleden. Archieven bewaren het geheugen van de samenleving, hebben een emancipatorische opdracht en zijn dus een belangrijke bron van onderzoek. Het gaat om meer dan de publiekrechtelijke archieven alleen: ook privéarchieven, opgemaakt of ontvangen door personen, families, privaatrechtelijke verenigingen en organisaties of instellingen.

In tegenstelling tot publiekrechtelijke archieven (die beschermd worden door de Archiefwet van 1955 en 2009) is er geen wettelijke bescherming voor private archiefbestanden die zich in de context bevinden van het private eigendomsrecht. Deze privéarchieven maken deel uit van ons cultureel erfgoed, maar worden nog te vaak uit het oog verloren wanneer ze worden overgeërfd, belanden op de commerciële markt, worden vernietigd of verdwijnen. Ze hebben een *maatschappelijke* waarde, omdat ze de afstand verkleinen tussen het persoonlijk en het collectief geheugen. Tegelijkertijd maken ze ook een gediversifieerde en meerstemmige geschiedschrijving en storytelling mogelijk die het belang van de eigenaar en/of samensteller overstijgt. Hierdoor kunnen ze helpen om mensen en gemeenschappen te versterken om zich te ontplooien, opdat ze actief kunnen deelnemen aan de samenleving.

Sensibiliseren over het maatschappelijk belang van en de zorg voor privéarchieven in al hun facetten bij archiefvormers, die het beheren en bewaren van archieven niet als hoofdtaak hebben, is een uitdaging.”

GEERT VAN GOETHEM

Voormalig directeur Amsab-ISG

“Hoewel ik directeur was van een cultureel archief, ben ik zelf geen archivaris. Ik bekijk de vraag dan ook vanuit een ander perspectief, vanuit de maatschappelijke rol die een archiefinstelling moet spelen. Die zit vervat in de missie. Die is voor elk van ons verschillend, maar voor de culturele archieven in Vlaanderen overstijgt ze het puur archivalische. Als instituut voor sociale geschiedenis is het voor Amsab-ISG bijvoorbeeld een van de centrale opdrachten om via gerichte acquisitie de maatschappelijke waarde van personen en groepen te documenteren die uit het oog van de geschiedenis dreigen te verdwijnen. Maar hoe doe je dat? Wetende dat dergelijke groepen en mensen niet noodzakelijk traditionele bronnen voortbrengen, of zich verenigen in organisaties volgens een patroon dat we kennen. Je kan dit dus enkel doen *in samenwerking met* deze maatschappelijke actoren, de netwerken waarin ze actief zijn en de onderzoekswereld. Een publieksgerichte attitude moet hierbij centraal staan.

Archieven moeten een spiegel zijn van de maatschappij. Maar we weten uit het verleden dat onze spiegels blinde vlekken vertonen. Los van alle technologische uitdagingen en los van financiële crises die sowieso een quasi permanent gegeven blijken, blijft die maatschappelijke relevantie wat mij betreft de kern van onze opdracht, en dus ook de reden van ons bestaan.”

KATRIEN WEYNS

Consulent digitaal erfgoed KADOC-KU Leuven

“Technologie verandert de samenleving in sneltempo, waardoor mensen voeling met elkaar dreigen te verliezen. Denk aan de digitale kloof of polariserende sociale media. Onze ambitie is de diversiteit, de veelheid aan opinies van vroeger én nu in kaart brengen en blijvend toegankelijk maken voor uiteenlopende groepen. In een vrije, democratische samenleving is het essentieel dat die variëteit aan meningen en stemmen wordt gedocumenteerd. En hoewel het internet wereldwijd mensen met elkaar en met informatie verbindt, lijkt het moeilijk om als archief écht te connecteren met erfgoedgemeenschappen en -gebruikers.

Archieven moeten de technologische evoluties bijbenen, zowel aan de acquisitiezijde als aan de gebruikerszijde. Bijvoorbeeld door de opname van sociale media of de veelheid van informatiesystemen. Maar de nood om digitaal te archiveren wordt minder gevoeld doordat opslag goedkoop is, born digital archief eerder dynamisch en fragmentair is en de kloof met IT soms moeilijk te overbruggen valt. Nochtans belooft technologie ook een laagdrempelige instap van lezers via uitbreiding van het semantisch web (Records in Contexts), automatisering van arbeidsintensieve processen (artificiële intelligentie) en ontsluiting tot op zelfs tekstniveau (OCR of Optical Character Recognition, red.).

Dit heeft een impact op de erfgoedorganisatie die een grotere spreidstand aan competenties moet hebben, met beperkte middelen. Dé grote uitdaging blijft echter dezelfde als decennia geleden: connecteren, sensibiliseren en aanduiden van de waarde van archieven.”

JAN STUYCK

Coördinator Centrum Kunstarchieven Vlaanderen (CKV)

“De uitdagingen binnen de archiefsector zijn legio. Daarom organiseerde CKV hierover in 2021 een vierdelige webinarreeks, samen met het Vlaams Architectuurinstituut, CEMPER, Letterenhuis, FARO en meemoo. In *To imagine otherwise. Future Archives* kwamen gereputeerde sprekers uit het internationale erfgoedveld aan het woord over actuele thema's als waardering, digitalisering en representatie. Tijdens de verschillende lezingen kwamen volgende uitdagingen aan de oppervlakte: hoe bouw je een inclusieve archiefpraktijk, voer je decentrale collectievorming en werk je met open informatie- of archiefsystemen? Ook voor mij zijn dit de belangrijkste toekomstige uitdagingen voor archieven, omdat ze ook samenhangen.

Binnen de huidige archiefpraktijk ontbreekt nog vaak de stem van diverse belanghebbenden, of het nu gaat om collectievorming of ontsluiting. Kan de archivaris in de toekomst eerder een rol van bemiddelaar of bruggenbouwer spelen, en diverse groepen laten participeren? Wat dat laatste betreft zit het wellicht goed: rond participatie worden er in de erfgoedsector al geruime tijd tal van initiatieven genomen en trajecten opgezet. Deze samenbrengen, verder ontwikkelen en uitbouwen zal al een hele uitdaging zijn.”

Jelena Dobbels is adviseur archieven en erfgoedbibliotheken bij FARO.

Bronnen en literatuur

1. Zie het inleidend artikel van dit dossier en ook deze websites: <https://archiefdagen.nl/> en <https://ica2022roma.com/>.

Een voorbereid mens is er twee waard

De wateroverlast in Wallonië in juli 2021 maakte de urgentie en het belang van een calamiteitenplan duidelijk. Met zo'n plan kan u snel en passend actie ondernemen bij een incident of calamiteit. Een calamiteitenplan schrijven is echter een tijdsintensieve opdracht. Er zijn bedrijven die collectiebeherende organisaties helpen met de opmaak. Maar welke voor- en nadelen zijn er verbonden aan het zelf schrijven enerzijds en het uitbesteden anderzijds? Met die vragen klopten we aan bij Martijn Vandenbroucke, coördinator collectiebeheer bij Amsab-ISG.

Anne-Cathérine Olbrechts

Deze archiefinstelling nam als een van de eerste deel aan het ECCE-traject (Eerste hulp bij Calamiteiten met Cultureel Erfgoed) dat FARO opstartte in 2008. Ze volgt momenteel ook het calamiteitentraject dat het steunpunt uitwerkt voor de Vlaamse Erfgoedbibliotheken.

Of u het nu zelf schrijft of niet, volgens Martijn is het engagement van de directie cruciaal bij het uitwerken van een calamiteitenplan. Het mag geen verplicht nummer zijn, maar moet deel uitmaken van een collectiebeheer met preventieve conservering. Anders blijft zo'n calamiteitenplan dode letter.

Een calamiteitenplan bestaat uit verschillende onderdelen: risicoanalyse, voorbereiding, noodreactie- en herstelplan, revisie en actualisatie.¹ U start met de meest tijdsintensieve stap: het identificeren van risico's, en vervolgens het evalueren en reduceren ervan. Zo kan u een aantal maatre-

gelen nemen en voorbereidingen treffen om beter voorbereid te zijn op een noodsituatie.

Martijn Vandenbroucke: "Dit is niet enkel noodzakelijk voor het calamiteitenplan zelf, maar evenzeer voor een goed collectiebeheer. Zo leert u bij het uitwerken van de risicoanalyse het gebouw kennen: de sterke punten (zoals een goede camerabewaking), maar ook zwakke plekken (zoals lekkende dakgoten). Zo kan u een aantal quick-wins bedenken die bepaalde risico's verlagen. Denk aan afspraken maken met de collega's over het sleutelbeheer in het kader van diefstalpreventie. Als u aan de hand van een risicoanalyse uw collega's kan overtuigen om bepaalde dingen (niet meer) te doen, is de stap naar de uitwerking en het implementeren van een calamiteitenplan kleiner. De noodreactie- en herstelplannen zijn de kern van het calamiteitenplan en helpen u stapsgewijs tijdens de noodsituatie. Eens het plan voltooid, is het belangrijk dat de taakverdeling helder is, dat het regelmatig wordt geoefend en geactualiseerd. Een

Een veiligheidsplan/calamiteitenplan is noodzakelijk bij het magazijnbeheer van elke erfgoedinstelling. © Amsab-ISG

calamiteitenplan is nooit af, en kan u daarom ook zien als een groeiend proces waarin u als collectiebeheerder stap voor stap uw collega's en de directie sensibiliseert en overtuigt over het nut ervan.

Als u ervoor kiest om het plan te laten uitwerken door een externe firma, is het cruciaal dat u als collectiebeheerder nauw betrokken bent bij het hele proces," benadrukt Martijn. "Zo leert u het gebouw en uw archiefinstelling ook beter kennen en haalt u er voordelen uit voor het dagelijkse collectiebeheer."

Indien de tijd noch de financiële middelen voorhanden zijn om een calamiteitenplan zelf te schrijven of te laten schrijven, is er nog een andere mogelijkheid. Dat is het inschakelen van een beredderingsbedrijf voor een systematische collectiehulpverlening. Dat kan nuttig zijn voor kleinere archieven, die tijdens een noodsituatie opeens verschillende taken op zich moeten nemen. Dan is het wel belangrijk dat u vooraf met

het beredderingsbedrijf afsprekt hoe de eerste hulp zal aangepakt worden en hoe er zal worden samengewerkt bij de noodreactie en het herstel. Zulke processen kunnen immers jaren duren.

Een calamiteitenplan zelf schrijven of laten schrijven? Beide hebben hun voor- en nadelen en de keuze is ook afhankelijk van het archief waarin u werkt. Wat vaststaat is het algemene belang ervan: een calamiteitenplan bereidt uw archief niet alleen voor op noodsituaties, maar is ook een integrale vorm van preventieve conservering. Een calamiteit kan u niet voorkomen. U kan zich wel zo goed mogelijk voorbereiden, opdat de schade zo beperkt mogelijk blijft. Dat is een voortdurend proces dat regelmatig moet worden geactualiseerd op basis van veranderende risico's. ■

 Anne-Catherine Olbrechts is adviseur behoud & beheer bij FARO.

 Bronnen en literatuur

1. Lees alles over calamiteitenplanning op de Erfgoedwijzer: <https://faro.be/kennis/calamiteitenplan>.

ART in HeadquARTers

In hartje Antwerpen bevindt zich "3500 Jaar Textielkunst", een van de mooiste tentoonstellingen van archeologisch textiel ter wereld. Deze tentoonstelling is een verborgen parel binnen het hoofdkwartier van het bedrijf Katoen Natie. Het is mogelijk de tentoonstelling te bezoeken, maar dan wel op afspraak en met gids. Laat je verrassen door deze schatkamer aan goed bewaard gebleven en zorgvuldig geconserveerde weefsels en textiel gerelateerde objecten.

De tentoonstelling "3500 Jaar Textielkunst" neemt je mee op een reis door de geschiedenis van het oude Egypte, het Nabije Oosten en Centraal Azië, aan de hand van eeuwenoude textielkunst, kledij, accessoires en andere archeologische vondsten. Het is een permanente tentoonstelling met ruim 600 objecten, verspreid over 5 zalen doorheen het gebouw van HeadquARTers.

Het oudste via koolstof 14 gedateerde weefsel is van 2000 voor Christus en komt uit Egypte. De blikvanger is de Tunicazaal, waar de wereldwijd grootste collectie van complete tunica's getoond wordt.

De objecten worden bijna onmerkbaar gedragen door licht en glazen beschermingen, en de kleuren van de zalen en vitrines zijn zo doordacht gekozen dat ze bijna verdwijnen in het geheel. Stemmige muziek begeleidt je op de hele route, waar je gegarandeerd stil van wordt.

Rondleidingen kun je aanvragen op de website: www.headquarters-katoennatie.com.

ART in HeadquARTers

Van Aerdtstraat 33
2060 Antwerp
BELGIUM
+32 3 221 68 11

LEESTIPS CALAMITEITENPLAN EN PREVENTIEVE CONSERVERING

De klimaatverandering stelt ook archieven voor belangrijke uitdagingen: hoe gaat u om met calamiteiten zoals overstromingen, brand ... ? En, belangrijker: hoe bereidt u zich hierop voor? Er bestaat heel wat literatuur over calamiteiten- en noodplannen en preventieve conservering. We beperken ons hier tot een aantal titels die u in de FARO-bibliotheek of (gratis) online kan raadplegen.

Julie Lambrechts

Enkele publicaties werden ook gedeeld tijdens de Collegagroep behoud en beheer van bibliothecair en documentair erfgoed, georganiseerd door de Vlaamse Erfgoedbibliotheeken en FARO. Deze groep zoomt via themasessies in op diverse aspecten van een goed collectiebeheer. Interesse om deel te nemen aan deze collegagroep? Of hebt u bijkomende boekentips? Laat van u horen!

Emma Dadson, *Emergency Planning and Response for Libraries, Archives and Museums*. Scarecrow Press, 2012.

Een noodplan is van cruciaal belang voor de toekomst van uw organisatie. Dit boek beschrijft hoe u risico's minimaliseert, hoe u echte noodsituaties kan aanpakken en hoe u de bedrijfscontinuïteit kan garanderen. Naast advies worden interessante praktijkvoorbeelden getoond.

U kan dit boek raadplegen in de FARO-bibliotheek.

Peter van der Most, Peter Defize en John Haverman, *Schadeatlas archieven. Hulpmiddel bij het uitvoeren van een schade-inventarisatie*, Metamorfoze, 2017.

Dit boek helpt bij het herkennen en classificeren van schade aan archiefstukken. Zo kan u onder meer de ernst en de raadpleegbaarheid (of niet) ervan vaststellen. Het boek helpt ook om oorzaken van schade te benoemen, en kan een aanzet vormen voor het opstellen van een conserveringsplan.

U kan het boek raadplegen in de FARO-bibliotheek of gratis downloaden via de website *Metamorfoze*: <https://bit.ly/schadeatlas-archieven>

Gabrielle Beentjes, Frederike Leffelaar en Fleur van der Woude, *Spoorloos? Bekijken, beoordelen en behandelen van schimmel op papier*. Nationaal Archief Den Haag, 2018.

Dit is de eerste publicatie van het Kennisnetwerk Informatie en Archief (KIA), en een vernieuwde versie van *Pluis in huis. Geïntegreerde bestrijding van schimmels in archieven*. U komt te weten hoe u schimmels kan beoordelen en behandelen.

Gratis te downloaden via de website van het Nationaal Archief, Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap: <https://bit.ly/schimmel-op-papier>

François Antoine en Geert Leloup, *Schimmels voorkomen en bestrijden*, Brochure 7 in de reeks 'Brochures: aanbevelingen en advies', Algemeen Rijksarchief, s.d.

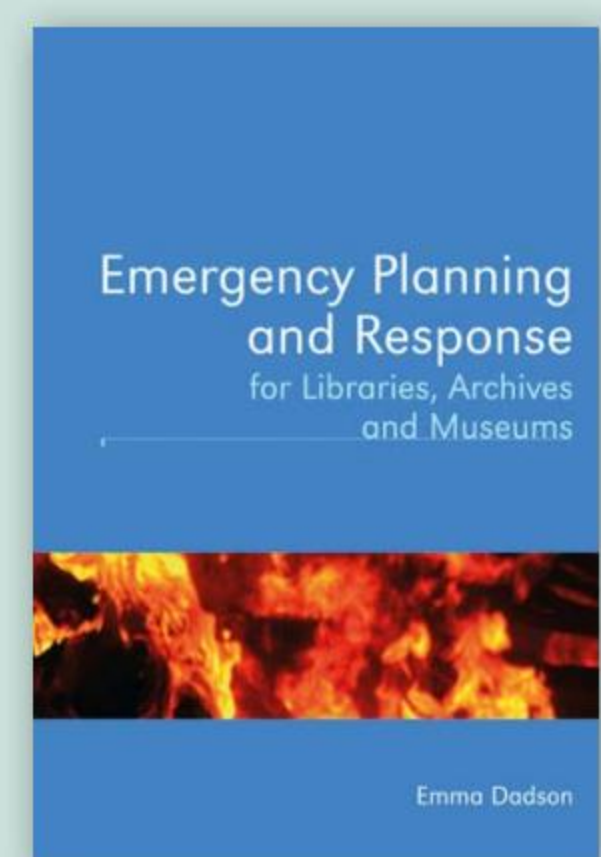
Deze brochure legt uit wat schimmels zijn, hoe ze ontstaan en zich ontwikkelen. Maar ook hoe u ze kan herkennen en uiteraard ook kan laten analyseren en behandelen. Tot slot wordt stilgestaan bij maatregelen die herhaling van het schimmelbezoek kunnen vermijden.

Gratis te downloaden via de website van het Algemeen Rijksarchief: <https://bit.ly/schimmels-voorkomen-en-bestrijden>

» Raadpleeg de catalogus van de FARO-bibliotheek: <https://faro.be/bibliotheek>.

» De FARO-bibliotheek is open op dinsdag, na afspraak, van 8.30 tot 16.00 uur. Een afspraak maken kan eenvoudig via bibliotheek@faro.be of 02 213 10 60.

 Julie Lambrechts is adviseur behoud & beheer bij FARO.

VEEL MEER DAN EEN OBLIGGAAT VINKKJE

Archieven onderstrepen hun rol en verantwoordelijkheid ten aanzien van de samenleving. Ze streven naar een zo breed mogelijke representatie en toeleiding van mensen en gemeenschappen. Deze uitgesproken democratische ambities weerklinken volop in het huidige archiefdiscours. Bovendien geven archieven participatie in de praktijk vorm. In dit artikel stellen we graag vijf soorten projecten aan u voor en laten we zien welke meerwaarde participatief werken oplevert.¹

Jacqueline van Leeuwen en Hildegarde Van Genechten

Toen de pandemie uitbrak riepen heel wat archieven de bevolking op om het leven in coronatijden op te tekenen en dat materiaal te bezorgen.² Deze coronacollecties gaven het impliciete maar krachtige signaal aan burgers dat het archief er niet alleen is *voor* hen, maar ook bestaat *dankzij* hen. En ze toonden aan dat archieven openstaan om een verscheidenheid van nieuwe bronnen en stemmen te verwelkomen.

Ook andere archiefprojecten nodigen uit om de collecties te verrijken met nieuwe verhalen. De Stad Mechelen en het Stadsarchief Mechelen verzamelen in het project *Dromen over thuis* bijvoorbeeld migratieverhalen.³ Dit project gaat op zoek naar een gedeeld verleden, in functie van een gedeelde toekomst. Ook zo voor de *Collectie van de Gentenaar*. Een CoGent-box strijkt neer in drie wijken en nodigt de bewoners uit om de bestaande collectie te leren kennen en er nieuwe

foto's en verhalen aan toe te voegen. Wijkactivatie en sociale cohesie zijn evengoed belangrijke doelen: de partners spannen zich in om bewoners te betrekken, mensen aan wie de reguliere erfgoedwerking doorgaans voorbijgaat.

DIGITAAL ONTSLUITEN VAN COLLECTIES

Crowdsourcingprojecten nodigen participanten uit om hun mankracht in te brengen. Het project *Dwaallichten* bijvoorbeeld ontsloot de gedigitaliseerde persoonlijke dossiers van landlopers die tijdens de 19e en 20e eeuw in de landbouwkolonies van Merksplas en Wortel verbleven. Rijksarchief Antwerpen-Beveren sloeg de handen in elkaar met Erfgoedcel Noorderkempen, Kempen Landschap, het Gevangenis­museum van Merksplas en Stedelijk Museum Hoogstraten, en werkte samen met het crowdsourcingplatform VeleHanden.⁴ Door een gerichte oproep wist

Voor het project Wiki Women Design werden schrijfsessies georganiseerd om Wikipedia-artikels aan te maken over vrouwelijke Belgische designers. Schrijfsessie in Design Museum Gent. © Design Museum Gent

Tijdens de schrijfsessies van Wiki Women Design werden meer dan 100 nieuwe Wiki-artikels aangemaakt over vrouwelijke Belgische designers. Schrijfsessie in Bibliotheek ULB, Faculté d'Architecture La Cambre. © Vlaams Architectuurinstituut

Wijkactivatie en sociale cohesie zijn evengoed belangrijke doelen: de partners spannen zich in om bewoners te betrekken, mensen aan wie de reguliere erfgoedwerking doorgaans voorbijgaat

het meer dan honderd deelnemers te werven die hielpen met het transcriberen en doorzoekbaar maken van de archiefdocumenten.

Ook internationaal zetten veel archieven in op dit soort van crowdsourcingprojecten. Een praktijk die her en der vragen oproept. Zo vergelijkt Alexandra Eveleigh, informatiemanager bij Wellcome Collection London, het zelfs met een bepaalde vorm van uitbuiting.⁵ Het project *Dwaallichten* trapte gelukkig niet in die val. Het archief betrok de participanten echt nauw bij het project en organiseerde na afloop een bedankingsdag voor de ijverigste vrijwilligers. Velen bleven nadien nog actief op het platform: het beste bewijs dat dit traject ook door hen positief werd ervaren.

DEBAT MOGELIJK MAKEN

In de marge van participatieve projecten doen participanten en medewerkers vaak nieuwe kennis en vaardigheden op. Dat leren is doorgaans een 'bijproduct', maar het kan ook centraal komen te staan. Dat gebeurde bijvoorbeeld expliciet in een project over de slavenregisters uit Suriname en Curaçao. Naast de transcriptie van die registers had dit project als doel de deelnemers aan het denken te zetten over de vraag "Wat is slavernij?" De projectleiders organiseerden verschillende debatavonden.⁶

Ook het Vlaams Architectuurinstituut programmeerde debatavonden, in het kader van *Wiki Women Design*. Dit project wou Wikipedia-artikels aanmaken over vrouwelijke Belgische designers: zij zijn ondergerepresenteerd op het internet. De schrijfsessies met studenten en andere geïnteresseerden hadden een opmerkelijk resultaat: er werden door deze collectieve actie meer dan 100 nieuwe Wiki-artikels aangemaakt. Naast het schrijven was er ook ruimte om het genderonevenwicht in de ontwerpgeschiedenis te bediscussiëren.⁷

SAMEN NIEUWE OUTPUT CREËREN

In veel projecten bepaalt het archief vaak vooraf wat de output zal zijn. Cocreative trajecten laten dat resultaat wat meer los en verkennen, samen met de deelnemers, wat er allemaal mogelijk is. David Slosse van de *Collectie van de Gentenaar*: "Het is niet alleen een kwestie van mensen te

»

Het interieur van de CoGent-box. Deze box is een technologische belevingsruimte met een 180° wall waar burgers naar verhalen kunnen komen luisteren. Via touchtables kunnen ze de uitgebreide erfgoedcollectie in Gent verder verkennen. © Collectie van de Gentenaar

De macht delen en participatief beslissingen nemen gebeurt ook in het Nationaal Archief van Nederland. Dat experimenteerde met een werkvorm om participatief archiefbeschrijvingen te dekoloniseren. Externe deskundigen met wortels in een voormalig gekoloniseerde gemeenschap vormden een duo met een archiefmedewerker. Acht dergelijke duo's gingen in gesprek over het woordgebruik van de indices en inventarissen. Daarbij was er tijd om naar elkaar te luisteren, elkaars perspectief te leren kennen en samen knopen door te hakken over herformulering. Een zorgvuldig project, dat meteen ook laat zien dat er tijd, rust en dialoog nodig is om zaken grondig aan te pakken.⁹

Participatie leeft in archieven en biedt een ruimere groep betrokkenen kansen om kennis te maken met de archiefpraktijk. Op die manier slagen archieven er niet alleen in om te connecteren met de maatschappij, maar ook om de drempel te verlagen voor doelgroepen in een kwetsbare situatie of voor mensen die nauwelijks tot geen toegang vinden tot het archief. Door samen te werken met cruciale partners die linken hebben met deze mensen kunnen ze bruggen slaan. En die leveren voor *alle* betrokkenen een win-win op.

Maar als we de bestaande projecten naast de participatieladder leggen,¹⁰ dan valt toch op dat archieven meestal wel zelf aan zet zijn. Er zit nog veel potentieel in het opstarten van open processen waarbij mensen en gemeenschappen mee kunnen bepalen wat op de agenda, in het programma of in de collectie komt, hoe de plannen worden uitgevoerd en wat het eindresultaat kan zijn. Participanten werkelijk laten wegen op het beleid gaat bovendien nog een stapje verder.

Hoe meer zeggenschap er gedeeld wordt met participanten, hoe meer participatief werken radicaal *anders* werken wordt. Het betekent dat er ruimte en tijd moet worden gemaakt om ten gronde te bouwen aan gedeelde visies en acties. Uit bovenstaande voorbeelden leren we alvast dat het mogelijk is, en dat participatie in archieven zowel collecties, mensen als de maatschappij versterkt. ■

 Hildegarde Van Genechten is adviseur participatie | educatie bij FARO, Jacqueline van Leeuwen is er coördinator vorming en advies.

Bronnen en literatuur

1. We belichten in dit artikel een aantal voorbeelden die aan bod kwamen tijdens de Basis cursus 'Participatie voor archieven' van FARO, najaar 2022, i.s.m. Archiefpunt.
2. Zie E. Doesselaere en J. van Leeuwen, '#Erfgoednuwkot. De coronacrisis als hefboom voor experiment', in: *faro*, 13(2020)2, pp. 6-9 (https://issuu.com/faronet/docs/faro_2020_13_2_issuu/1).
3. *Dromen over thuis*, zie: makers.mechelen.be/dromen-over-thuis
4. *VeleHanden.nl, Dwaallichten*, zie: velehanden.nl/projecten/bekijk/details/project/kem_index_dwaallichten
5. Verslag webinar *Participatory Archives*, zie: https://www.cemper.be/assets/documents/20211207_Eveleigh_Verslag.pdf.
6. Zie: <https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/erfgoedparticipatie-faro/faro-in-de-praktijk/slavenregister>.
7. VAI, *Wiki Women Design*, zie: www.vai.be/projecten/wiki-women-design.
8. Liberas, *Een "Gazette van de Kouter" voor een 250-jarige!*, zie: www.liberas.eu/een-gazette-van-de-kouter-voor-een-250-jarige/.
9. J. Pattikawa, C. Jeurgens, E. Meul, A-M. Samson, 'Inclusie en dekolonisatie binnen archiefinstellingen. Op zoek naar muren, blinde vlekken en kansen', in: *Archiefblad*, (2022)3, pp. 16-21.
10. Erfgoedwijzer FARO, *Welke soort participatie kiest u?*, zie: <https://faro.be/kennis/participatie/welke-soort-participatie-kiest-u>

MIJN NAAM IS JANUS

Wist u dat het archief twee gezichten heeft? Het is een rijke bron van bewijsvoering, want het vertelt wat er in het verleden is gebeurd. Het archief kan worden gebruikt als geneesmiddel tegen onvoldragen meningen, en vooral ook tegen halve en valse waarheden. Het is ook een grondstof van onze informatiemaatschappij. Het archief biedt informatie voor iedereen, waarmee de toekomst wordt vormgegeven. Tegelijk is het archief een tastbare herinnering aan dat verleden. Een veelal met emoties beladen object dat vertelt van waar we komen. Erfgoed, met andere woorden. Het archief heeft twee gezichten, een schoolvoorbeeld van een januskop.

Willem Vanneste

Klinkt goed, niet? Toch zorgt deze dualiteit al jaren voor de nodige spanningen in de archiefsector. Als archivaris lijk je vaak te moeten kiezen tussen een bestuurlijk-administratieve archiefwerking of een culturele erfgoedwerking. De spreidstand tussen de primaire en secundaire functie van archiefdocumenten, tussen informatie- en erfgoedbeheer, is allesbehalve vanzelfsprekend.

Die dualiteit situeert zich ook op beleidsniveau. De bestuurlijke en culturele aspecten van archiefbeheer zitten zelden in dezelfde hand. In Vlaanderen zorgen bevoegdheidsverdelingen ervoor dat deze opdeling versterkt werd. Zo sloot het Cultureel-erfgoeddecreet van 2002 over 'culturele archiefwerking' expliciet de bestuurlijke werking uit en richtte het zich vooral op privaatrechtelijke archieven. De 'bestuurlijk-administratieve archiefwerking', die jaren later decretaal werd vastgelegd voor publiekrechtelijke archie-

ven, liet het culturele dan weer helemaal buiten beschouwing.

GROEIEND BESEF

Gelukkig groeit het besef dat deze tweedeling geen scheiding mag zijn. Het Cultureel-erfgoeddecreet is recent uitgebreid, waardoor o.a. meer publiekrechtelijke archieven ook subsidies kunnen aanvragen. Er zijn ook steeds meer initiatie-

Als archivaris lijk je vaak te moeten kiezen tussen een bestuurlijk-administratieve archiefwerking of een culturele erfgoedwerking

Twee rotsen in een stormachtige zee / Zuil met januskop, anoniem, naar Aegidius Sadeler (II), 1666. Bron: Rijksstudio

© UA

ven om bruggen te slaan, wat een goede zaak is. Die dualiteit is immers geen tegenstelling, maar omvat twee aspecten van een groter geheel. Het is geen kwestie van ofwel het ene ofwel het andere. Neen, het ene is onlosmakelijk verbonden met het andere. Archief ontstaat omdat een persoon of organisatie bepaalde informatie nodig heeft, om te doen wat ze willen doen en zich te verantwoorden. Het permanent, voor de eeuwigheid bewaren van archief doen we echter omdat we het cultuurhistorisch relevant achten, en dus omdat we het een erfgoedwaarde toedichten.

Het is niet zo dat elke archiefdienst alle aspecten van die archiefwerking per se moet vatten. Al naargelang de opdracht kan de focus verschillen; er is dus geen strikte scheiding. Zelfs als je voornaamste opdracht het informatiebeheer van je organisatie is, zorg je tegelijk voor de bewaring van cultuurhistorisch waardevol archief. En als je daarentegen focust op de culturele archiefwerking, vormen goed bewaarde en toegankelijke archieven de basis voor deze werking.

Persoonlijk vind ik het een meerwaarde om in te zetten op de verschillende aspecten. Om als archivaris aandacht te hebben voor zowel het informatiebeheer en de archiefvorming als het historisch archief. Zo weet en stuur je als archivaris hoe jouw organisatie of werkveld het archief creëert. Je zorgt ervoor dat dit archief in goede, geordende en toegankelijke staat bewaard blijft, of het nu gaat om iets wat bestuurlijke archiefwaarde heeft – wat bewijs levert van wat is gebeurd – of iets wat cultuurhistorische waarde of erfgoedwaarde heeft. Als archivaris is het onze taak om dit archiefmateriaal naar best vermogen te bewaren, toegankelijk en kenbaar te maken naar een zo ruim mogelijk publiek.

Deze januskop geeft de archiefsector een uniek karakter. Een veelzijdig karakter dat met een blik op de toekomst zorgt voor het archief van gisteren, vandaag én morgen. Als archivaris ben je een brugfiguur die de link legt tussen verleden en toekomst. ■

 Willem Vanneste is hoofdarchivaris van de Universiteit Antwerpen.

NAAR DE LEESZAAL OF ALLES DIGITAAL?

Op 20 mei 2022 vond in Eupen de Dag van de Nieuwste Geschiedenis plaats.¹ Prominent aanwezig in het programma: een gesprek over digitaliseringsuitdagingen bij archieven tussen zeven archiefprofessionals: Gertjan Desmet (CegeSoma, Rijksarchief), Peter Laroy (Liberas), Marie Juliette Marinus (FelixArchief), Frank Scheelings (CAVA), Kas Swerts (ADVN), Paule Verbruggen (Amsab-ISG) en Dieter Viaene (Stadsarchief Brugge).² De uitdagingen zijn legio, zo blijkt.

Jelena Dobbels en Roel Daenen

Begin een gesprek met een archivaris en je komt vanzelf bij de vele uitdagingen en vraagstukken waarmee hij of zij te maken heeft. Denk maar aan het digitaliseren van analoge documenten, ze vervolgens ontsluiten, het bewaren van born digital materiaal, enzovoort. En moet een archief vooral inzetten op digitale bezoekers dan wel op fysieke leeszaalbezoekers, of liefst op allebei?

Veel landelijke archieven hadden digitalisering al als prioriteit in hun beleidsplan, maar de pandemie zorgde voor een digitaliseringsboost van archiefmateriaal. Tijdens de lockdowns scanden twee werknemers van Liberass van thuis uit archiefmateriaal in dat de voorbije jaren herverpakt en beschreven was, en dus in veilige omstandigheden kon worden vervoerd. Peter Laroy: “Liberass maakte een echte digitale sprong. Begin 2018 stonden er 140.000 erfgoedstukken online. Intussen is de kaap van 400.000 stukken bereikt.” Een

aantal archieven, zoals Stadsarchief Brugge, biedt ook *scanning on demand* aan. Brugge digitaliseert met name vaak opgevraagde archiefstukken zoals bouwdoossiers. Die worden kosteloos gescand voor zowel particulieren als stadsdiensten; werk dat intern wordt uitgevoerd door de magazijniers. De gedigitaliseerde bouwdoossiers worden intern bewaard en kunnen op termijn ontsloten

Veel landelijke archieven hadden digitalisering al als prioriteit in hun beleidsplan, maar de pandemie zorgde voor een digitaliseringsboost van archiefmateriaal

Magazijniers van Stadsarchief Brugge aan het werk tijdens het scannen van bouwdoSSIERS. Van links naar rechts: Edwin Decousemaecker, Marnix Vandeplassche en Pieter Kerckhove. © Stadsarchief Brugge

worden via Archiefbank Brugge. Ook Amsab-ISG deed heel wat gratis *scanning on demand*, vooral voor studenten. Paule Verbruggen: “We zetten in op een open databeleid: gedigitaliseerd archiefmateriaal wordt zoveel mogelijk digitaal ter beschikking gesteld als er geen auteursrechten meer op rusten. Als de documenten nog niet tot het publiek domein behoren, worden ze intern bewaard en kunnen ze via de catalogus aangevraagd worden.”

MINDER VOLK OVER DE VLOER

De pandemie schroefde noodgedwongen de leeszaalwerking van archieven terug. Marie Juliette Marinus merkt op dat het reservatiesysteem, dat net na de eerste lockdown werd ingevoerd om een (te) drukke leeszaal te vermijden, in de meeste archiefinstellingen behouden blijft. Kas Swerts beaamt: “Bij het ADVN hebben we een extern depot. Via het reservatiesysteem weten we op voorhand precies hoeveel leeszaalbezoekers

we ontvangen, én kunnen die op voorhand aangeven welke stukken ze willen inkijken. Zo kunnen we die ook tijdig naar de leeszaal brengen.” Dat logistieke aspect speelt ook bij Amsab-ISG, dat archiefmateriaal bewaart in drie verschillende depots. Ook voor bezoekers is het makkelijk dat alles klaarligt als ze aankomen. Daarom reserveren heel wat bezoekers hun plek en materiaal, ook in archiefinstellingen die dit niet verplichten.

Dieter Viaene (Stadsarchief Brugge) en Gertjan Desmet (Rijksarchief) vrezen wel dat een deel van het publiek de weg naar de leeszaal niet zo makkelijk meer kiest. Viaene: “We zien in Stadsarchief Brugge nog steeds minder leeszaalbezoekers dan voor covid. Heel wat genealogische bronnen, die vaak worden opgevraagd, zijn intussen wel digitaal raadpleegbaar. De consultatiecijfers van Archiefbank Brugge zijn dan ook sterk toegenomen. Mensen die meer verdiepend onderzoek willen doen, komen wel nog naar het

»

archief.” Gertjan Desmet: “In de leeszaal van het CegeSoma zien we minder mensen van een zekere leeftijd die uit interesse kleinere onderzoeken uitvoeren. In het midden van de pandemie bleek net deze groep wat angstiger voor mogelijke besmetting. Nu is het digitale aspect misschien wel een drempel: een plek in de leeszaal reserveren moet vaak digitaal. Een deel van ons publiek is dat niet gewend, of wil ook gewoon de leeszaal binnenwandelen zonder veel voorbereiding. Ik vind dat we dan een pragmatische aanpak moeten hanteren: we zorgen ervoor dat er steeds een plaatsje vrij is in de leeszaal.” Ook Paule Verbruggen waakt erover dat Amsab-ISG een open huis is en blijft. Mensen moeten spontaan kunnen binnenlopen en de leeszaal bezoeken.

ADV N en CAVA zien een andere beweging bij hun hoofddoelgroep: studenten en onderzoekers. Die zijn vaak ‘mee’ met het digitale reservatiesysteem, maar verkiezen als eerste stap toch persoonlijk advies (vaak in de leeszaal of in een digitaal onderhoud) boven de digitale catalogus. Frank Scheelings (CAVA): “De expertise van onze archiefmedewerkers blijkt daarbij doorslaggevend. Vaak helpen die onderzoekers op weg om hun onderzoeksvragen te vertalen naar

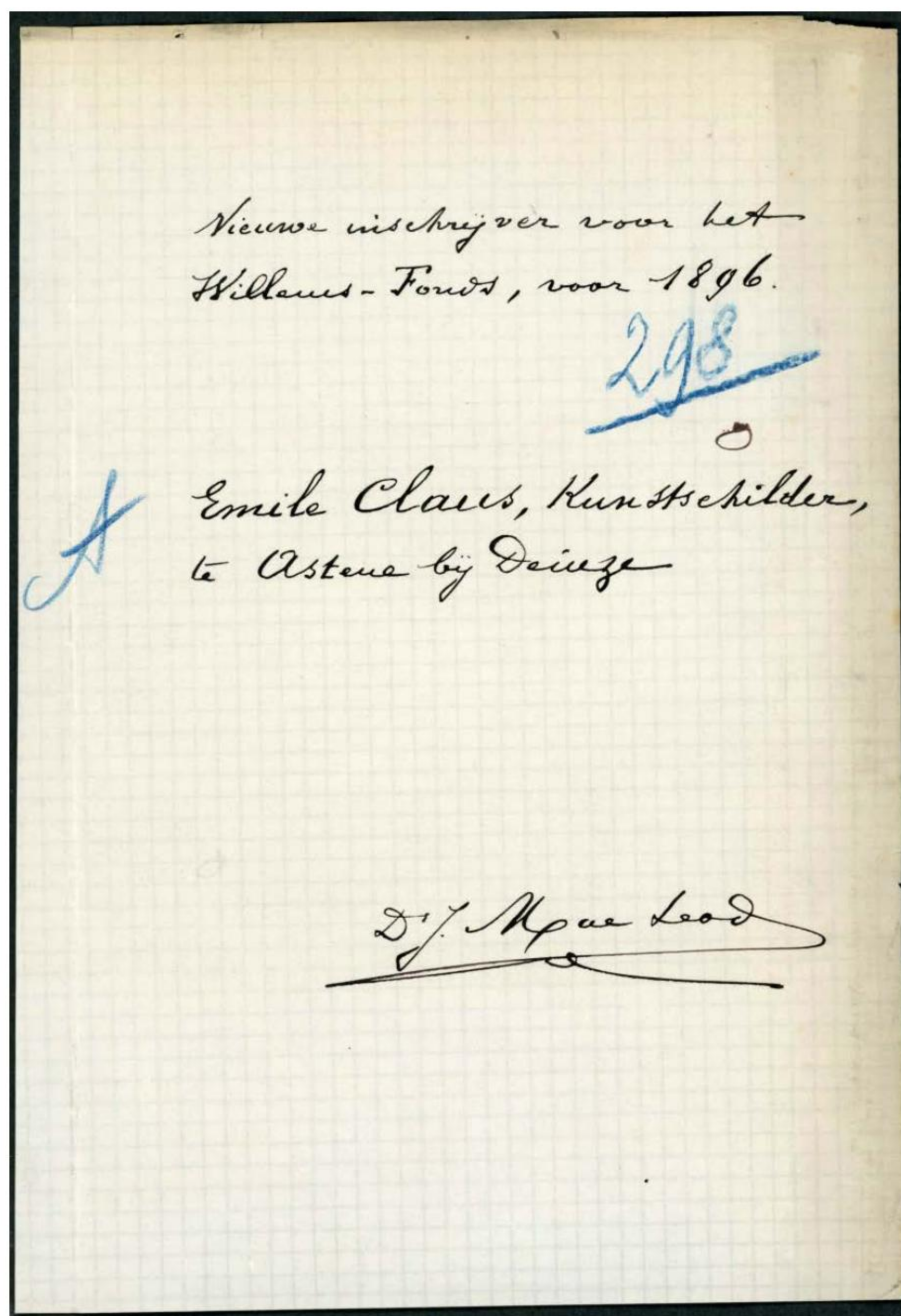
de archiefstructuur, om te denken vanuit archiefvormers en archiefbronnen. Zo kunnen we onderzoeksvragen vaak nog verfijnen, verder afstemmen en onze bezoekers beter helpen. Daarna volgt dan de aanvraag en voor ons is het reservatiesysteem natuurlijk wel handig om archiefstukken op te vragen en tijdig uit het depot te halen.”

VOORRANG OF NIET?

Digitalisering van analogo archiefmateriaal houdt in dat er keuzes gemaakt worden. Het is immers niet mogelijk – of wenselijk – om *alles* te digitaliseren. Maar hoe beslis je wat voorrang krijgt? Alle archiefinstellingen digitaliseren prioritair kwetsbare archiefstukken. Bijvoorbeeld stukken die slijtage vertonen omdat ze vaak geraadpleegd worden, omdat de drager kwetsbaar is of omdat het formaat geen optimale raadpleging toelaat, zoals bij plannen en bouwtekeningen. In het FelixArchief worden plannen groter dan het A0-formaat (84 x 118,8 cm, red.) daarom standaard gedigitaliseerd. Ook Amsab-ISG digitaliseerde in samenwerking met het ADVN en Liberas recent de bouwtekeningen uit de archiefcollecties. Zulke tekeningen of plannen bieden mooi beeldmateriaal, waarvan vaak een digitale kopie wordt aangevraagd voor gebruik in publica-

Tijdens de pandemie scanden medewerkers van Liberas duizenden brieven uit het Willemsfonds-archief van voor 1914. Het bladeren in de bestanden levert onverwachte vondsten op, zoals dit eenvoudig berichtje waarin de bekende Vlaamsgezinde hoogleraar Julius Mac Leod de dan reeds bekende kunstschilder Emile Claus lid maakt van het Willemsfonds voor 1896. © Liberas

Sofie Veramme aan het werk tijdens het project 'Bouwtekeningen: roerend en onroerend erfgoed gemapt en gelinkt'. © Amsab-ISG

ties. Ook foto's en tekeningen worden vaak sneller gedigitaliseerd en ontsloten via beeldbanken. Visueel minder aantrekkelijke archiefstukken dreigen daardoor uit de boot te vallen, waar- schuwen Dieter Viaene en Paule Verbruggen. Stadsarchief Brugge kiest er daarom voor om in het kader van het *GIVE*-project 15e-eeuwse muziekfragmenten te digitaliseren die weliswaar heel waardevol zijn, maar visueel minder 'sprekend' zijn. Vanuit een gelijkaardige optiek zette Amsab-ISG eind 2019 een crowdfundingcampagne op om zeventig waardevolle, handgeschreven verslagboeken te digitaliseren.

Archiefinstellingen als CAVA en Liberas zeggen ook goed te luisteren naar onderzoekers: welke stukken willen zij digitaal raadplegen? Soms wordt er ook gedigitaliseerd in functie van eigen onderzoek, bijvoorbeeld een eigen onderzoeksproject, maar evengoed een (web) tentoonstelling. Een archiefinstelling kan die eigen onderzoeksprioriteiten stimuleren door bepaalde archiefstukken digitaal toegankelijk en dus 'makkelijker' onderzoekbaar te maken. Gertjan Desmet en Kas Swerts wijzen wel op de vicieuze cirkel die daardoor kan ontstaan: het prioritair digitaliseren van archiefstukken zal er

De expertise van onze archiefmedewerkers blijkt doorslaggevend. Vaak helpen die onderzoekers op weg om hun onderzoeksvragen te vertalen naar de archiefstructuur, om te denken vanuit archiefvormers en archiefbronnen

»

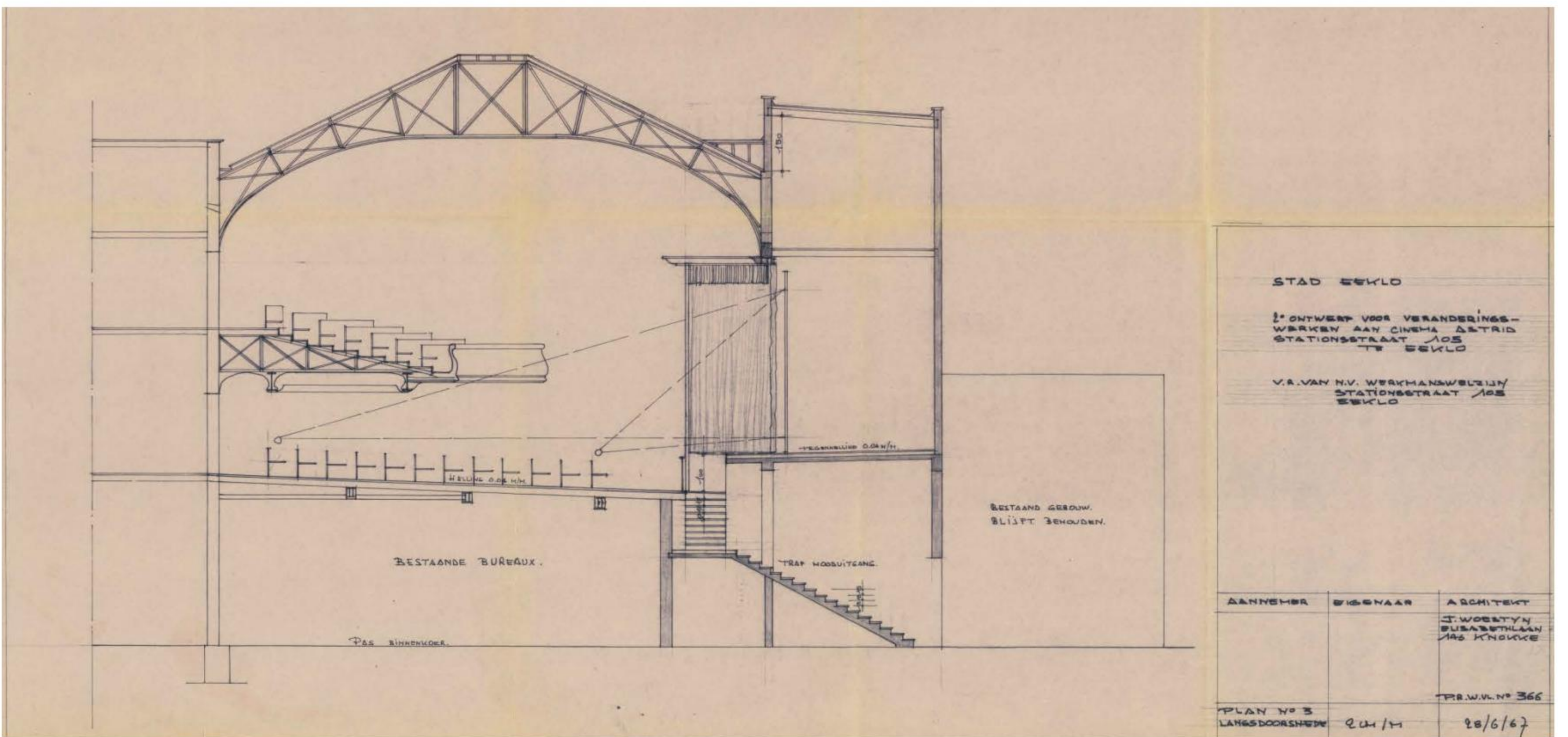

Tijdens het digitaliseringsproces van 70 verslagboeken werden die eerst opgemeten. Daarna werden zuurvrije omslagen en dozen op maat gemaakt, zodat de boeken in optimale omstandigheden worden getransporteerd naar de digitaliseringsfirma. © Amsab-ISG

De firma d/arch digitaliseert negatieven bij CAVA, oktober 2022. © Jolien Van Leuven

Plan gedigitaliseerd in het kader van het project 'Bouwtekeningen: roerend en onroerend erfgoed gemapt en gelinkt' van Amsab-ISG samen met ADVN en Liberas. Het betreft een bouwplan van cinema Astrid in Eeklo. Naar aanleiding van Open Monumentendag 2022 maakte een erfgoedvereniging reeds dankbaar gebruik van deze digitale stukken om zelf een tentoonstelling te organiseren. © Liberas

waarschijnlijk voor zorgen dat die stukken vaker geraadpleegd en onderzocht worden. Omgekeerd kunnen archiefbronnen met een onderschat potentieel voor onderzoek zo op nog minder belangstelling rekenen. Bij het Rijksarchief speelt die onderzoeksgedreven vraag minder, zegt Gertjan Desmet. Op een totaal van 373 kilometer archief, met een jaarlijkse aangroei van 10 tot 15 kilometer, blijft het aandeel gedigitaliseerd archief er schommelen rond de 2%. Een groot deel van de leeszaalbezoekers van het Rijksarchief doet geen wetenschappelijk onderzoek: het gaat onder meer om genealogen, griffiers, notarissen, architecten, ambtenaren ... In die context wordt er eerder ingezet op het digitaliseren van reeksen die interessant zijn voor bijvoorbeeld genealogisch onderzoek. Het voorbeeld bij uitstek is de burgerlijke stand. Marie Juliette Marinus:

“Maar ook bij zulke reeksen rijzen nog heel wat vragen: digitaliseer je de volledige reeks, enkel representatieve onderdelen, blanco's erbij of niet ...? Daarbij moet je de lezers in het achterhoofd houden: ‘recreatieve’ gebruikers hebben andere eisen dan onderzoekers.”

Archiefinstellingen als CAVA en Liberas zeggen ook goed te luisteren naar onderzoekers: welke stukken willen zij digitaal raadplegen?

BEWARING EN ONTSLUITING OP LANGE TERMIJN

Frank Scheelings en Peter Laroy sluiten zich daarbij aan: weinigen staan stil bij het volledige digitaliseringsproces. Eens beslist is wat er gedigitaliseerd wordt, moet het voorbereidend werk nog beginnen: de beschrijving van de te digitaliseren bestanden nakijken, de metadata aanvullen, een schade-inventarisatie maken enzovoort. Grote digitaliseringsprojecten worden vaak door digitaliseringsfirma's uitgevoerd. De archiefstukken moeten ingepakt worden voor transport van en naar het betrokken bedrijf. Die archiefstukken moeten een identificatienummer krijgen met (idealerweise) informatie over de kwetsbaarheid om het digitaliseringsproces zo vlot en zo goed mogelijk te laten verlopen. Voor het digitaliseren zelf moeten er met de firma afspraken gemaakt worden over de gewenste kwaliteit en precisie. Nadien volgt de ontsluiting van het archiefmateriaal.

Marie Juliette Marinus vult aan dat er vóór het digitaliseren best wordt nagedacht over de bewaring en ontsluiting op lange termijn. Dat liep vroeger wel eens mis, beamen Dieter Viaene en Gertjan Desmet. Dieter Viaene: "Vroeger werd er vaak gescand zonder visie, in de waan van de dag. Scans werden opgeslagen op externe schijven, die vandaag niet altijd meer leesbaar zijn. Digitalisering vraagt immers ook opvolging: er is op regelmatige basis een conversie of migratie van bestanden nodig." meemoo is hierbij een interessante partner voor audiovisueel materiaal, maar ook voor kranten en tijdschriften. Paule Verbruggen benadrukt de noodzaak van duurzame en betrouwbare infrastructuur voor *alle* gedigitaliseerde archiefcollecties, in de vorm van digitale depots en opslagcapaciteit. Maar een digitaal depot komt er niet van de ene op de andere dag. Ook die voorbereiding vergt heel wat tijd en middelen. En precies daar knelt het schoentje volgens Frank Scheelings: "De financiële ondersteuning die momenteel voor digitalisering door het beleid voorzien wordt is tijdelijk, bijvoorbeeld voor een digitaliseringsproject van twee jaar. Maar digitalisering vraagt voorbereiding en nazorg. Om dit gedigitaliseerd materiaal ook in de toekomst toegankelijk te houden, moet de infrastructuur ook op lange termijn onderhouden worden en daarvoor heb je dus structurele financiële middelen nodig." Paule

Verbruggen oppert dat een gezamenlijk digitaal depot, met daaraan gekoppelde standaarden, een mogelijke oplossing biedt.

Ook bij de ontsluiting komt heel wat kijken. Marie Juliette Marinus: "Je moet hiervoor op voorhand ook nadenken hoe je de scans beschikbaar wil maken. Via de website, een computer in de leeszaal, via het intranet van de instelling, geïntegreerd met inhoudelijke ontsluiting of apart?" Frank Scheelings vult aan: "Er volgt inderdaad nog een hele nabewerking om de bestanden vlot raadpleegbaar te maken. Wil je ze aanbieden als aparte beelden? Of als een doorbladerbare pdf? Of opteer je voor het gebruik van een IIIF-viewer?"

Alle panelleden scharen zich achter de conclusie dat de erfgoedsector vandaag op een kruispunt staat. Vroeger werd vaak gescand zonder visie of strategie. Nu wordt dit veel meer gestructureerd aangepakt. Er is wel nood aan meer centrale coördinatie en samenwerking om knowhow uit te wisselen en de kosten te drukken. Zo wijst Frank Scheelings erop dat er in Vlaanderen geen centrale databank is die aangeeft welke tijdschriften al gedigitaliseerd zijn. Met Abraham is er wel een catalogus van gedigitaliseerde Belgische kranten beschikbaar.³ Bij het digitaliseren van kranten en tijdschriften is het belangrijk om geen werk dubbelop te doen. Projecten als *GIVE* – het Gecoördineerd Initiatief voor Vlaamse Erfgoeddigitalisering⁴ – worden positief onthaald, maar bieden archieven geen langetermijnoplossing voor de zo broodnodige bewaring en ontsluiting. Op korte termijn zullen ze daarom zelf het voortouw moeten nemen. Het digitaliseren van analogo archiefmateriaal mag ook niet los gezien worden van andere digitaliseringsuitdagingen, onder meer op het gebied van born digital materiaal. ■

Jelena Dobbels is adviseur archieven en erfgoedbibliotheken bij FARO. Roel Daenen is er coördinator communicatie en hoofdredacteur van dit tijdschrift.

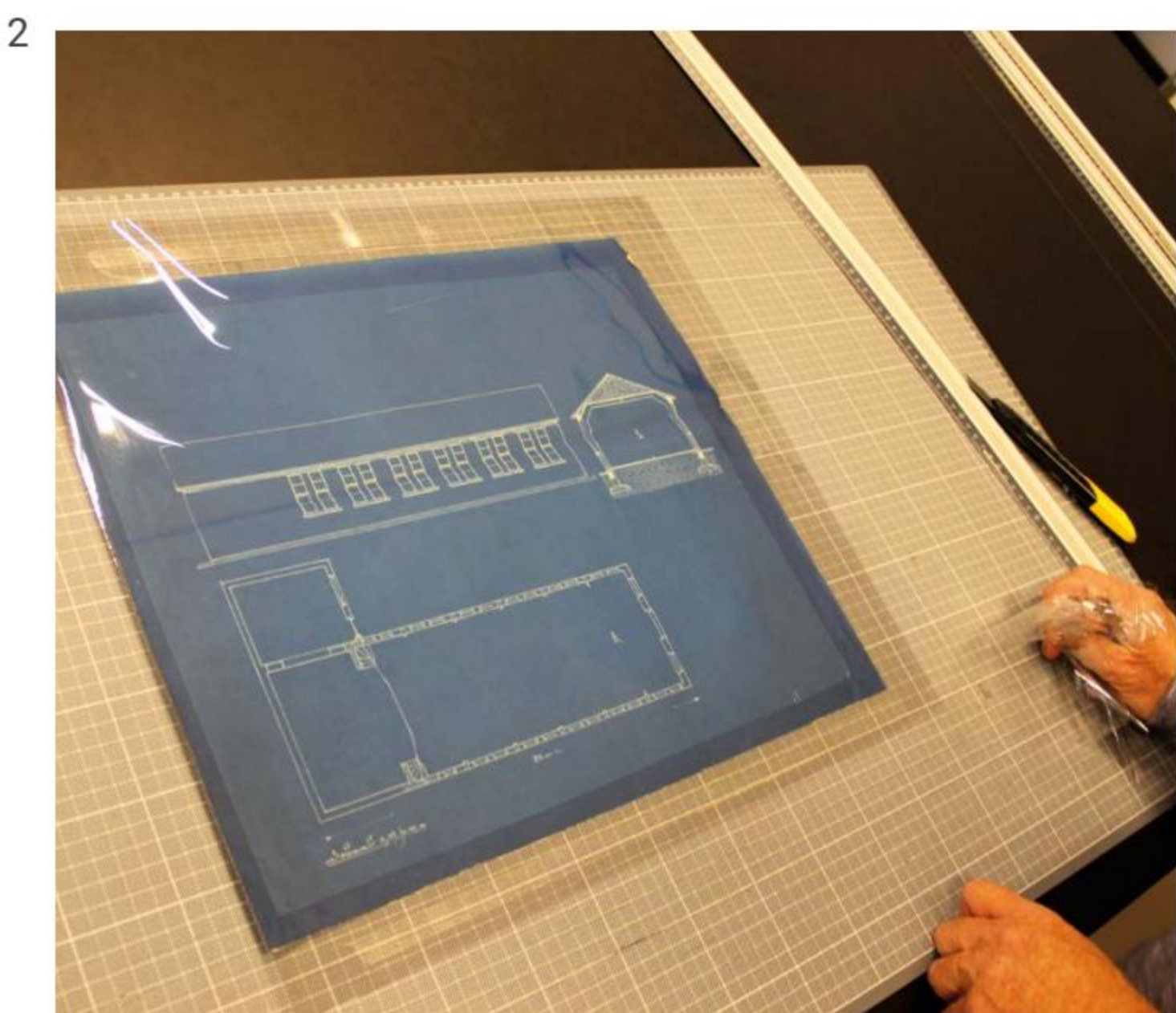
Bronnen en literatuur

1. Dit tweemaalijks congres is een initiatief van de Belgische Vereniging voor Nieuwste Geschiedenis. Deze editie focuste op 'Publieksgeschiedenis in België' en streefde ernaar om een balans op te maken van het onderzoek over en de resultaten van publieksgeschiedenis. Ook regionale en lokale geschiedenis, die vaak nauw verbonden zijn met publieksgeschiedenis, kwamen uitgebreid aan bod. Meer weten? www.contemporanea.be
2. Zie voor een kort verslag: <https://www.contemporanea.be/nl/node/850>. Het gesprek werd gemodereerd door Roel Daenen.
3. Abraham. Catalogus van Belgische kranten, zie: <https://anet.be/submit.phtml?UDses=139721087%3A173191&UDstate=1&UDmode=&UDaccess=&UDrou=%25Start:bopwexe&UDopac=opacbnc&UDextra=>
4. Zie: <https://meemoo.be/nl/projecten/give-gecoördineerd-initiatief-voor-vlaamse-erfgoeddigitalisering>

“We zijn helemaal op elkaar ingespeeld”

De werkplek van: Stephane Debonne, Kristien Bocksoen en Marnick Vanuxem, vrijwilligers bij Stadsarchief Ieper.

faro belicht inspirerende werkplekken en de mensen die zich daar inzetten voor het erfgoed. Dit keer zijn we te gast bij Stadsarchief Ieper. Vrijwilligers digitaliseren hier het indrukwekkend archief van ingenieur-architect Jules Coomans (1871-1937). Dat brengt onder meer de Ieperse wederopbouw in beeld en wordt dan ook vaak geraadpleegd. Een aantal vrijwilligers is sinds 2019 in de weer om deze kostbare schat te digitaliseren.

1 Stephane: “Samen met mijn vrouw Kristien werk ik hier als vrijwilliger: we zijn allebei met pensioen en wilden ons graag betekenisvol inzetten.” Marnick: “Elke donderdagvoormiddag zien we elkaar, wanneer het archief gesloten is. We maken dan gebruik van de leeszaal, waar er genoeg plaats is om de bouwplannen te vlakken en te verpakken. Omdat er geen bezoekers zijn, slaan we tussendoor ongestoord een praatje.”

2 Marnick: “Eind 19e eeuw was Coomans als stadsingenieur verantwoordelijk voor de restauratie van het Belfort, de Lakenhalle, het Vleeshuis en de Sint-Maartenskathedraal. In 1915 vluchtte hij met zijn gezin en zijn plannen naar Noord-Frankrijk. Die plannen bleken cruciaal voor de wederopbouw van Ieper. Zijn archief bevat 667 projectdossiers van zowel voor als na de Eerste Wereldoorlog: plannen en schetsen van kerken, openbare gebouwen en privéwoningen uit Ieper en de rest van de Westhoek, Kortrijk, Warneton, Brugge, Gent ...” “Tijdens het verpakken en scannen herkennen we soms gebouwen uit de streek! Soms zitten er ook prachtige detailtekeningen van het interieur bij,” vervolgt Stephane.

3 Kristien: “We zijn helemaal op elkaar ingespeeld: we vlakken de plannen, rollen het verpakkingsmateriaal uit, plaatsen de plannen en verpakken ze. Ik hou me vooral bezig met het scannen. Nadien doet archiefmedewerker Nele Derycke de digitale nabewerking: ze knipt de scanranden eraf en plaatst de plannen mooi recht, zodat ze digitaal optimaal bekeken kunnen worden.”

4 “Eens gescand worden de plannen bewaard in de plannenkasten in het depot. De volgende stap is de ontsluiting. Het archief onderzoekt momenteel de haalbaarheid en wenselijkheid van een ‘wederopbouwontsluitingsbank’. Die zou gedigitaliseerd en beschreven archiefmateriaal uit de wederopbouwperiode ontsluiten, en sluit aan bij eerdere projecten zoals *Het Gekwetste Gewest*.¹ Het Coomans-archief is van bovenlokaal belang: er zitten plannen tussen van bouwprojecten in Warneton, Schaarbeek tot zelfs het Engelse Middlesbrough! Het zou zonde zijn om dit mooie beeldmateriaal niet met de wereld te delen,” besluit Kristien. ■

<https://archieff.ieper.be>

1. <https://www.vai.be/advies/kennisdossier-het-gekwetste-gewest>

MEERSTEMMIGHEID EN INCLUSIE IN HET ARCHIEF

Archieven bewaren slechts een ‘splinter’ van het verleden, zo stelt de Zuid-Afrikaanse archivaris Verne Harris.¹ Amper 5 % van de bewegingen in een samenleving zou de weg naar een archief vinden. Bovendien bevat deze fractie overwegend bronnen die een dominant en officieel discours vertolken. Tijd dus om – nog meer, want in Vlaanderen is er al een hele weg afgelegd – mensen en groepen in archieven op te nemen die nog niet, eenzijdig, onvolledig of niet correct in beeld komen. Dit heeft vanzelfsprekend implicaties voor de rol van de archivaris én voor de relaties tussen archieven en erfgoedgemeenschappen.

Katrijn D’hamers en Elien Doesselaere

Archieven zijn, net als de positie van de archivaris, niet onbesproken. Historicus-antropoloog Michel-Rolph Trouillot sprak van een ‘stilte van de archieven’: de informatie die we terugvinden in archieven schetst niet het volledige plaatje. Integendeel zelfs: archieven, plaatsen waar de stem van de machthebber van oudsher bewaard wordt, geven een bepaald, per definitie beperkt, perspectief op de werkelijkheid weer.²

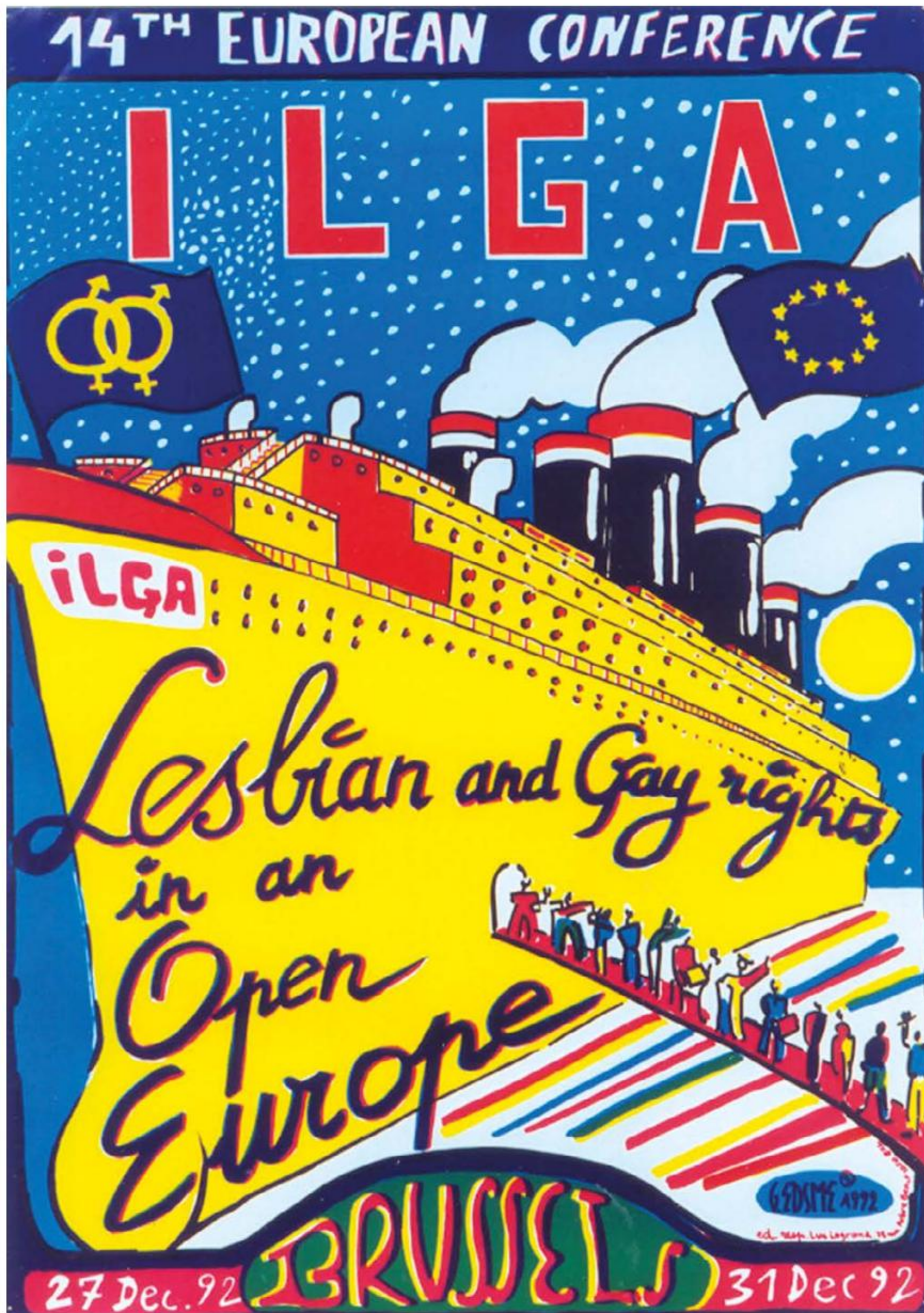
Ook Michelle Caswell, docente archivistiek aan de Universiteit van Californië - Los Angeles (UCLA), problematiseert de ‘neutrale’ rol van de archivaris. Wie beslist over wat wordt bewaard of weggegooid, laat immers zelf ook sporen na. Die selectie is niet neutraal en gebeurde volgens Caswell vaak volgens een mannelijk, wit, heteronor-

matief, westers perspectief op de wereld. Hiertegenover plaatst Caswell een *‘feminist standpoint appraisal’*, een methodologie en kennisleer die ruimte schept voor het waarderen van archiefstukken van ondergerepresenteerde gemeenschappen zoals mensen van kleur, vrouwen, leden van LGBTQI+-gemeenschappen enz. Waar hun kennis eerder werd genegeerd door dominante groepen is het nu tijd om deze gemeenschappen te erkennen en in te zetten om tot een pluriversum aan kennis te komen. De archivaris fungeert hierbij als een bemiddelaar die verhalen uit de marge mee centraal stelt en waardeert. Verschillende vragen helpen bij het nemen van (waarderings)beslissingen:

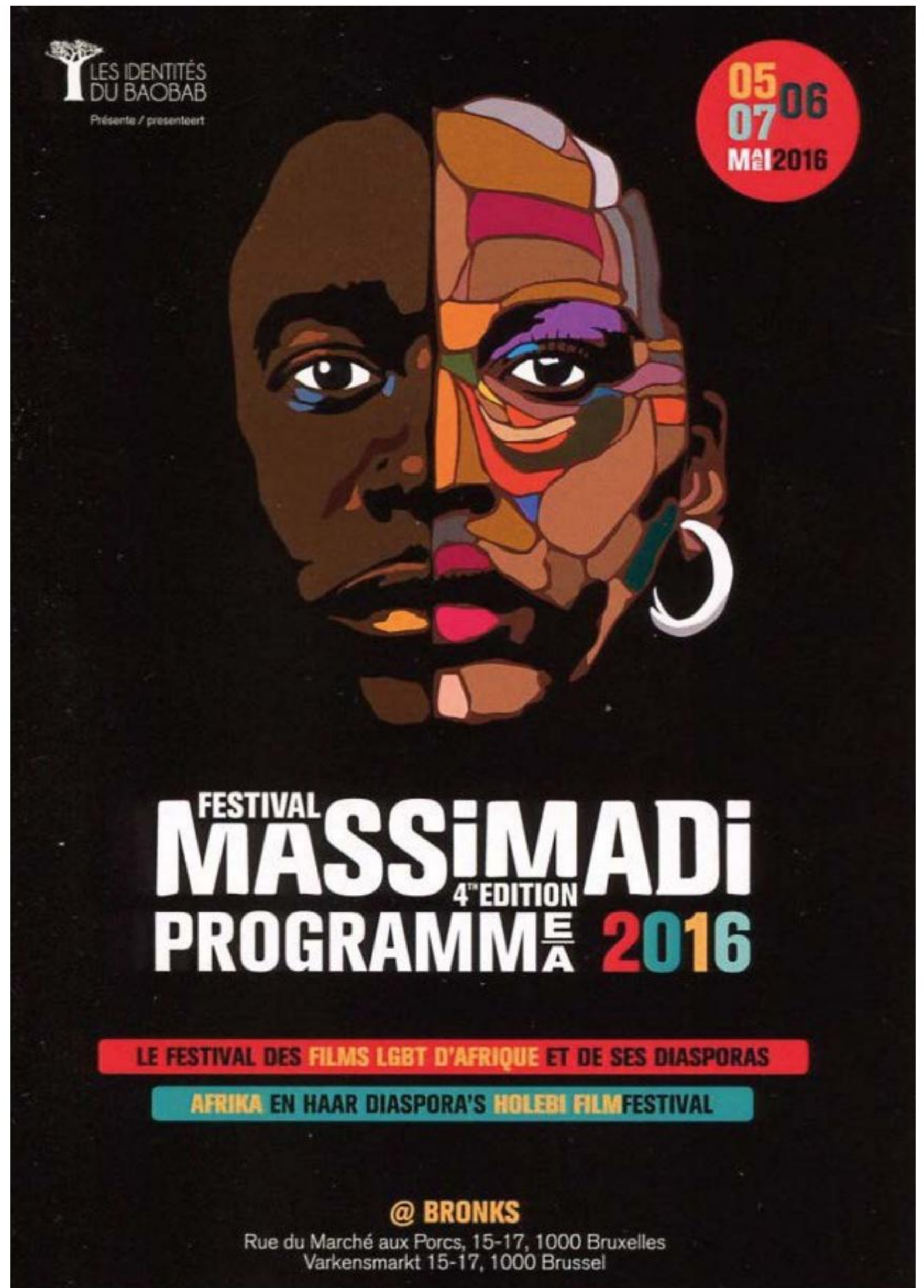
- Wie is de vervaardiger?
- Voor wie heeft dit stuk waarde?

»

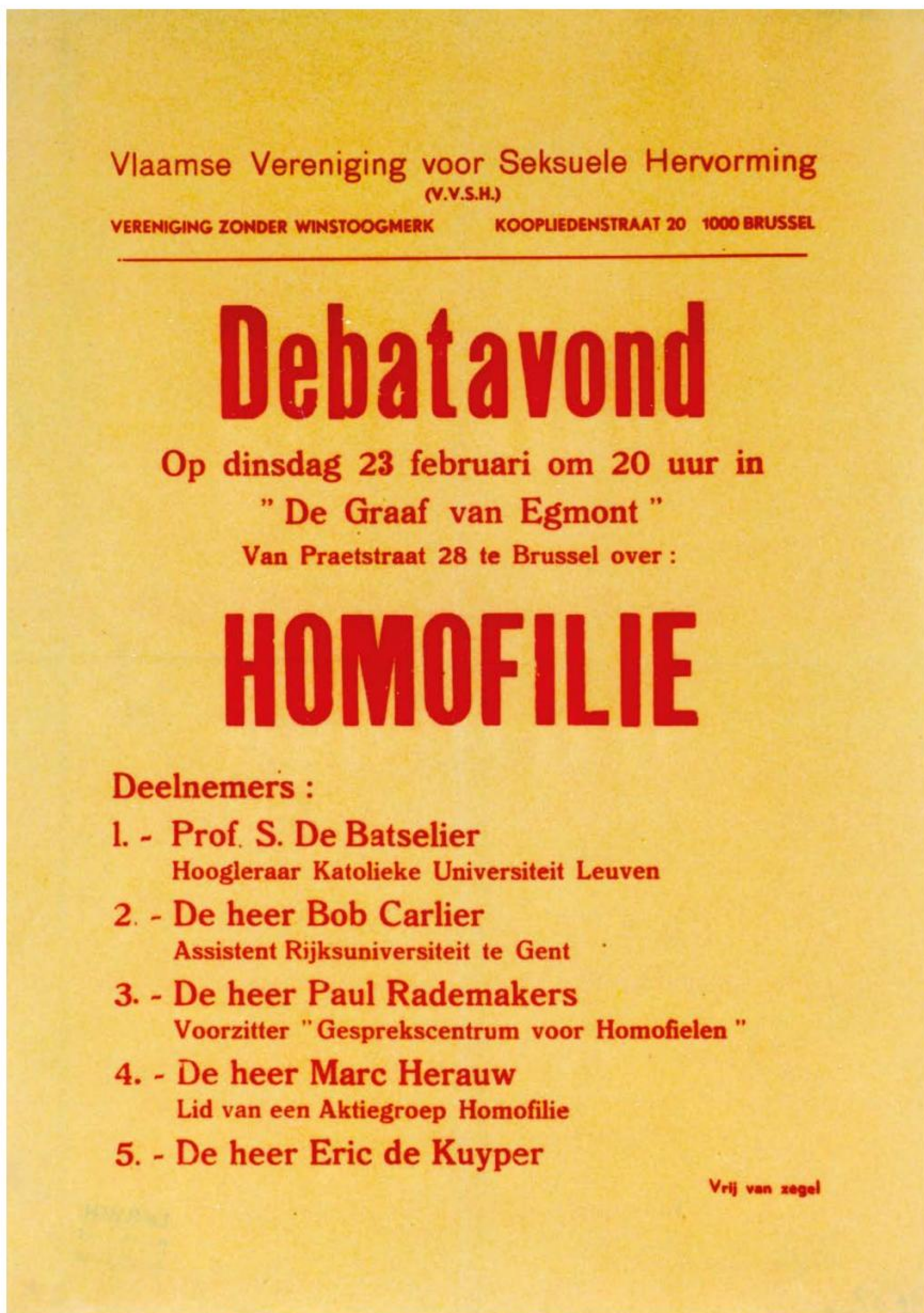
1

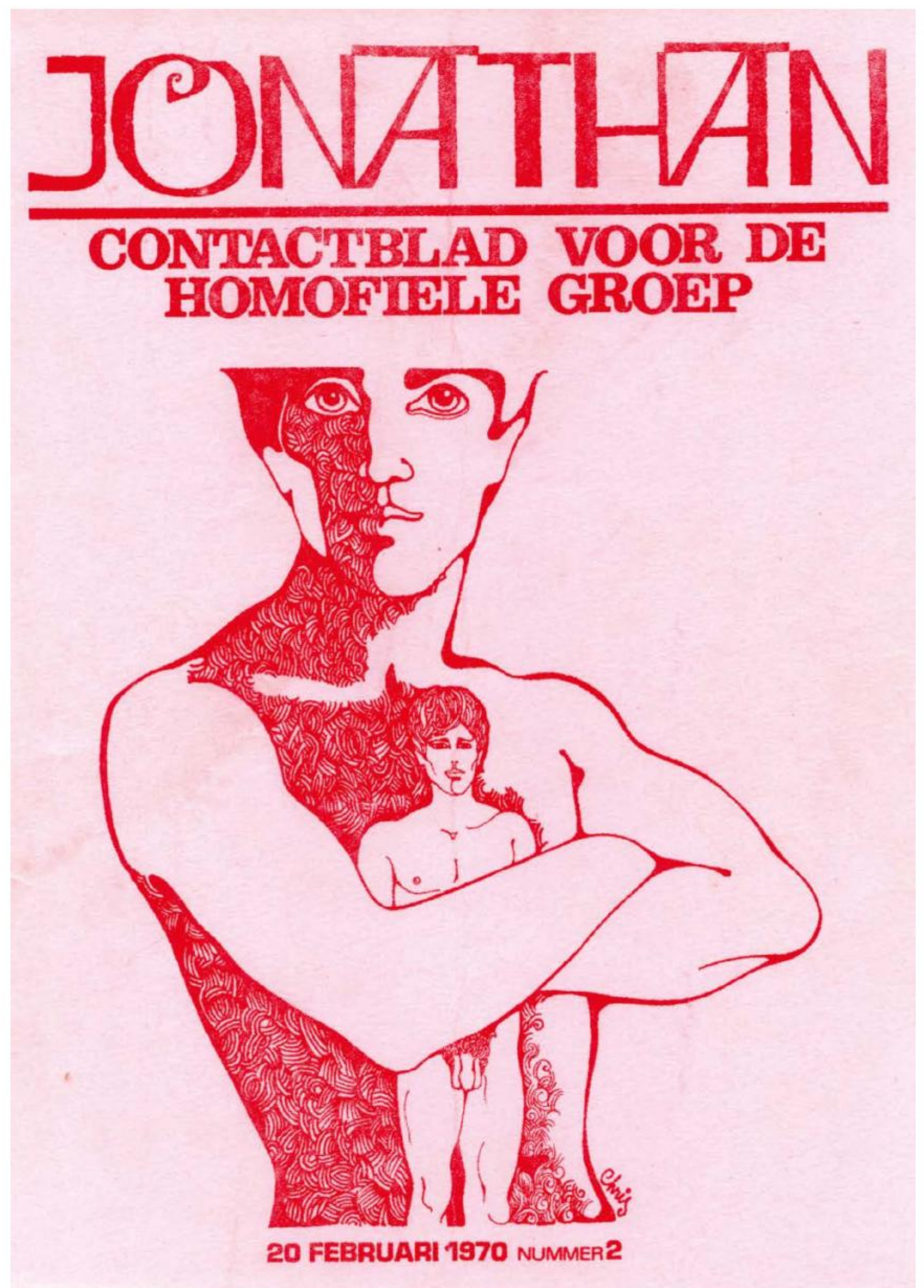
2

3

4

1: Affiche naar aanleiding van het congres van de International Lesbian and Gay Association in Brussel. © Fonds Suzan Daniel

2: Promotie voor het Afrika en haar (sic) diaspora's holebifilmfestival, 2016. © Fonds Suzan Daniel

3: Een van de oudste affiches uit de collectie (1971). © Fonds Suzan Daniel

4: Cover van magazine 'Jonathan', 1970. © Fonds Suzan Daniel

- Wie vertegenwoordigen de stukken?
- Wat staat er op het spel bij het behoud van de stukken?
- Wie zijn de gemeenschappen die de stukken zouden kunnen gebruiken?
- Hoe kan het taalgebruik inclusiever worden?
- Hoe komt de stem van de gemeenschappen aan bod bij het selecteren, beschrijven, digitaliseren en presenteren van materialen?

MEER PROCES EN MINDER PRODUCT

Waar ligt dan de kern van het werk van een archivaris? Voor Alexandra Eveleigh van de Wellcome Collection in Londen moet de nadruk meer liggen op het verbeteren van de relaties met erfgoedgemeenschappen, en minder op het behalen van de doelen van de archiefinstelling zelf. Sterker: gemeenschappen krijgen zelf de macht om eigen doelen en methoden te bepalen, om inhoudelijke en technische kennis uit te wisselen en vaardigheden te ontwikkelen. Eveleigh spreekt van een “wederkerige curatie”. Archivarissen denken dan vanuit de vraag wat zij voor een gemeenschap kunnen doen, en stemmen hun werk hierop af.

“Het Archief- en Onderzoekscentrum voor Vrouwengeschiedenis ontstond vanuit de vaststelling dat het bestaande archieflandschap geen plaats bood aan het erfgoed van heel wat ongebonden en pluralistische vrouwenorganisaties”, licht archivaris Els Flour toe. Ze merkt dat het een uitdaging is om er te zijn voor de nieuwe groepen die zich voortdurend vormen: “We contacteerden bijvoorbeeld enkele jonge feministische collectieven. Die contacten onderhouden vraagt een grote tijdsinspanning. Van onszelf – omdat we een klein archiefcentrum zijn – maar ook van de organisaties, die vaak puur op vrijwilligers draaien.”

Gemeenschapsarchieven krijgen in deze context een bijzondere waarde: personen uit deze groepen beslissen zelf hoe ze hun archieven documenteren. Ze reageren zo op hun uitsluiting en ondervertegenwoordiging. “Het Fonds Suzan Daniel heeft een samenwerkingsprotocol met vijf professionele archieforganisaties”, vertelt Bart Hellinck, medeoprichter van het Fonds. “Deze archieven waren geïnteresseerd om archiefcollecties uit de LGBTQIA+-gemeenschappen te bewaren, maar hadden geen connecties in het veld. Het Fonds had die wel, en zocht partners die konden instaan voor de professionele bewaring. Een win-winoplossing voor alle partijen.”

VAN THEORIE NAAR PRAKTIJK

Wat betekenen deze visies nu concreet voor de archiefpraktijk en de rol van de archivaris? We lijsten enkele praktijkvoorbeelden uit binnen- en buitenland op, gevolgd door lessen die we hieruit kunnen trekken.

Sensibiliseren en analyseren

“Ga kritisch om met de bronnen.” Dat devies krijgt iedere geesteswetenschapper in opleiding met de paplepel ingegoten. Robrecht Declercq (UGent) doet onderzoek naar economische dekolonisering na 1960. Hij merkt op dat de bedrijven en organisaties die actief waren in gekoloniseerde gebieden meestapten in de koloniale interventielogica. Als onderzoeker van dergelijk archiefmateriaal dien je erop te letten dat je dat narratief en perspectief niet zomaar overneemt. Een zelfkritische blik is met andere woorden broodnodig.³

- Zorg voor een draagvlak bij zowel het management als de medewerkers om de werking kritisch tegen het licht te houden en het proces richting meerstemmigheid en inclusie te starten.
- Bewustwording is dan een tweede stap: welke referentiekaders en perspectieven zijn bij uzelf, uw collega’s en in uw organisatie dominant?⁴
- Analyseer de geschiedenis van de organisatie: de collectiegeschiedenis, het gebouw, verzamelmethodes en stakeholders. Contextualiseer en wees transparant over hoe de organisatie en haar collectie zijn ontstaan.

Meerstemmig verzamelen

Met het traject *Stadsverwanten (Ancestors Unknown)* ondersteunde het Stadsarchief Amsterdam jongeren in hun zoektocht naar hun familiegeschiedenis. Een meerderheid van hen voelde zich niet gerepresenteerd door de archiefbronnen. Veel leerlingen hebben immers voorouders van buiten Amsterdam en Nederland. Ze interviewden familieleden, maakten een stamboom en deden archiefonderzoek. Deze verhalen worden nu bewaard in het Stadsarchief.

- Onderneem een kritisch onderzoek over uw verzamelbeleid: welke criteria hanteert u om te bepalen wat verzameld en bewaard wordt? Welke perspectieven zijn niet vertegenwoordigd?
- Sta open voor nieuwe partners, verzamelmethodes en een verscheidenheid aan archiefmateriaal (analoog, digitaal, audiovisueel, foto, affiches, getuigenissen ...).
- Wat met vandaag? Leg niet enkel vast wat uit het verleden komt of wat verdwenen is, maar ook wat zich nu ontwikkelt.

Meerstemmig beschrijven en waarderen

‘Óns Archief’, een van de resultaten van de rondetafelgesprekken over ‘dekolonisering van archieven’ georganiseerd door het Nationaal Archief (NL) biedt *fellowships* aan voor (leken)onderzoekers, vooral uit groepen in de samenleving die niet zo gemakkelijk de weg naar archieven

Postkaart van de (wellicht) interseksuele Elvire De Bruyn, in 1934 officieus wereldkampioene wielrennen, die vanaf 1937 als Willy door het leven kon gaan.
© Fonds Suzan Daniel

AVG-Carhif verzamelt vrouwengetuigenissen, in samenwerking met Brussel Behoort Ons Toe. © AVG-Carhif

vinden. Dit kunnen zowel onderzoekers zijn met een achtergrond in voormalige gekoloniseerde landen als personen van andere groepen in Nederland die niet of zeer beperkt gerepresenteerd zijn in archieven. Bij het onderzoek staat de verbetering van de toegankelijkheid en aanvulling van Nederlandse archiefinstellingen centraal, net als de correctie van taal, terminologie en context van bestaande collecties.⁵

- Onderzoek vanuit welk perspectief de bronnen zijn beschreven.
- Integreer bewust de perspectieven van groepen die tot nog toe geen platform kregen via bijvoorbeeld metadatering. Heb hierbij oog voor alle soorten bronnen.
- Nodig partners uit om nieuwe narratieven toe te voegen, ook vanuit een internationale context.

Beter toeleiden

In 2021 publiceerden het Rijksarchief en het AfricaMuseum een nieuwe bronnengids over alle koloniale archieven met betrekking tot Congo-Vrijstaat, Belgisch Congo en Rwanda-Urundi. De gids behandelt de archieven die gevormd werden

door het koloniale bestuur, de vorsten, ondernemingen, religieuze missies, universiteiten, stichtingen, kolonisten en Afrikaanse actoren. De publicatie laat (online) toe om precies te achterhalen wie welke bronnen bewaart in België.⁶

- Maak de collectie, binnen de grenzen van de regels op de privacy en afspraken met archiefvormers, digitaal toegankelijk.
- Investeer in toegankelijke zoekingen, zoals een bronnengids of overzichtelijke inventaris.
- Kijk kritisch naar de gebruikte taal – ook in vertalingen – en bied context bij inventarissen, indexen, thesauri, zoekhulpen, beschrijvingen, fotocollecties ... Integreer hierbij de blik van specialisten.

Uitdagent presenteren

De filmcollectie van de Missionarissen van Afrika (Witte Paters), bewaard bij KADOC, bevat divers materiaal uit de periode 1946-1967: speelfilms, reportages over missie-activiteiten, scholen, gebeurtenissen, natuurdocumentaires, etc. De collectie vormde het vertrekpunt voor een artistieke reflectie *Angles* over audiovisuele archieven uit koloniale contexten. Verschillende kunstenaars zoals Michèle Magma, Daddy Tshikaya en Yves Sambu creëerden nieuwe kunstwerken op basis van het materiaal.⁷

- Maak ook de inspanningen zichtbaar en besteed aandacht aan presenteren. Meerstemmig werken is meer dan enkel inventariseren, registreren, verzamelen, onderzoeken.
- Bied in de presentatie tegenwicht voor de dominante stem in de bronnen.
- Hanteer de collectie als inspiratiebron voor een artistieke verwerking. ■

Katrijn D'hamers is adviseur participatie | diversiteit bij FARO, Elien Doesselaere is er adviseur immaterieel erfgoed en communicatiemanager.

Bronnen en literatuur

1. <http://metafactory.ca/arch-eph/wp-content/uploads/2010/01/harris2002b.pdf>
2. M-R Trouillot, *Silencing the past. Power and the Production of History*. Beacon Press, 2015.
3. Zie ook het artikel over bedrijfsarchieven, elders in dit dossier.
4. In dit dossier op de Erfgoedwijzer leest u hoe u zich bewust kan worden van uw referentiekaders en die van uw team en, bij uitbreiding, hoe u uw organisatie meerstemmiger maakt: <https://faro.be/kennis/diversiteitsbeleid/hoe-maakt-u-uw-organisatie-meerstemmiger>
5. <https://www.begeesterd.nl/ONS/ONS-Boekje-De-projecten-2022.pdf>
6. P.A. Tallier, M. Van Eeckenrode en P. Van Schuylenbergh (dir.), *Belgique, Congo, Rwanda et Burundi. Guide des sources de l'histoire de la colonisation (19e-20e siècle). Vers un patrimoine mieux partagé !*, 2 volumes, Turnhout, Brepols, 2021. Onderzoek en beschrijvingen door Lien Ceùppens, Laure d'Ursel, Sigrid Dehaeck, Stéphanie Hocq, Patricia Van Schuylenbergh, Tom Morren, Luis Angel Bernardo y Garcia, Marie Van Eeckenrode, Delphine Lauwers, Pierre-Alain Tallier, Bérengère Piret en alii.
7. <https://kadoc.kuleuven.be/pdf/publicaties/expo/expo-31-angles.pdf>

WAT ZEGGEN ARCHIEVEN OVER HET
VERLEDEN VAN BEDRIJVEN?

OMGAAN MET BEDRIJFSERFGOED

Themabeeld voor de lezingenreeks 'Zwarte Bladzijden'.
Bron: Pixabay, CC0

In het voorjaar van 2022 liep de achtdelige digitale lezingenreeks *Omgaan met zwarte bladzijden in bedrijfserfgoed*.¹ Misschien was 'Omgaan met transparantie' een betere titel, want daar kwam het in veel gevallen op neer. Transparantie over deontologische codes,² een gestructureerd plan van aanpak, de nood aan nuance en contextualisering, maar ook meer gevoelsmatige overwegingen.

Robin Debo, Johan den Heijer en Frank Hendriks

De reeks bood heel wat stof tot nadenken. Op basis van bedenkingen en gesprekken nadien kreeg dit artikel vorm. We staan eerst even stil bij de praktijkervaring, om daarna drie 'problematieken' op een toegankelijke manier te brengen. Zo willen we ook een publiek dat minder vertrouwd is met de boeiende wereld van bedrijfsarchieven inzicht geven in onze ervaringen.

PRAKTIJKERVARING VIA ORGANISATIE

Bij de organisatie van de lezingenreeks werd al snel duidelijk dat het nog niet vanzelfsprekend is, of althans aanvoelt, om het over beladen (bedrijfs)erfgoed te hebben. Zo lieten verschillende sprekers de uitdaging liever aan zich voorbijgaan "om geen onnodige controverse op te wekken". Het eerste programmavoorstel zorgde voor enige wrijving omwille van de associatie van bepaalde bedrijfsnamen met 'zwarte bladzijden'. Ook de

*Door beladen
bedrijfsfergoed 'zwart'
te noemen, associeerden
we volgens sommigen
als vanzelf 'zwart' met
'slecht' en 'illegaal'*

titel van de lezingenreeks bleef in de evaluatie niet onbesproken. Door beladen bedrijfsfergoed 'zwart' te noemen, associeerden we volgens sommigen als vanzelf 'zwart' met 'slecht' en 'illegaal'.

Ook de vraag of de digitale lezingen zouden worden opgenomen was voer voor discussie. Sommige sprekers hadden dit liever niet. Anderen signaleerden dat zo'n flikkerend rood lichtje rechtsboven het scherm (onbewust) een rem kon zijn op de interactie tussen deelnemers en spreker tijdens de presentatie, en achteraf in het nagesprek. En de organisatoren wilden net pittige gesprekken stimuleren. Men leek vooral ongerust dat er iets gezegd zou worden dat daarna, via de opname uit de context gehaald, een eigen leven zou kunnen gaan leiden.

Vanuit de organisatie kozen we er uiteindelijk voor om een lijn te trekken: de lezingen en nagesprekken werden niet opgenomen. Over deze keuze, die wel wat gemor opwekte bij deelnemers die bepaalde sessies niet konden bijwonen, maakte de hoofdredacteur van *IP*, het vakblad voor informatieprofessionals (in Nederland), terecht de bedenking dat “transparantie dan wel een hoog goed is, maar best ingewikkeld blijkt als het er op aankomt.”³

De vlot lopende inschrijvingen uit Vlaanderen en Nederland duiden op een grote interesse voor het thema. Toch bleef voor, tijdens en na de lezingenreeks een onbehaaglijke twijfel over wat kan, mag, wenselijk is of juist gevoelig ligt op de achtergrond aanwezig. Zowel bij het organiseren, het spreken als het delen van ervaringen. De remedie? Gewoon vaker doen, zodat zowel sprekers als hun eventuele organisaties kunnen wennen aan het idee en er vanzelf meer ervaring komt met cases waarin situaties en gevoelens gedeeld zijn en besproken worden.

KLIKLIJN OF KLOKKENLUIDER

De Nederlandse historicus en onderzoeker Raymund Schütz stelt interessante vragen in zijn artikel ‘Onrecht in het archief en de rol van de archivaris’.⁴ Hij gebruikt bewijs over roofkunst uit archiefstukken als kapstok om na te denken over archieven en historisch onrecht. Wat betekent dat voor de beroepsethiek van de archivaris? Die is onafhankelijk en onpartijdig, maar moet wel moeite doen om bewijzen van historisch onrecht vindbaar te maken voor onderzoekers als hij ze opmerkt tijdens het beschrijven. Meer zelfs, Schütz stelt dat de archivaris een beroepsethische plicht heeft om die stukken actief te signaleren bij een hiervoor nog op te richten meldpunt.

Een goed idee? Misschien. Maar hoe zet je dit om in de praktijk? Het begrip ‘historisch onrecht’ is aan inflatie onderhevig. Het gaat bijvoorbeeld niet enkel meer om collaboratie en Jodenvervolgving, koloniale verledens of slavenhandel. Ook de effecten van klimaatverandering werden al enkele keren als 'historisch onrecht' omschreven⁵ en ook de lage zelfstandigenpensioenen kregen door sommigen al die stempel.⁶ Van flink wat bedrijfsarchieven kan worden uitgegaan dat ze boeiende stukken bevatten voor onderzoek naar dit soort onderwerpen.

In kwesties rond historisch onrecht en herstelbetalingen lijkt er voor de media (en anderen) geen verjaringstermijn te zijn. Je kan aan de schandpaal gaan. Daar worstelen overheden en koningshuizen vandaag mee. Maar het doet bedrijfsleiders ook wel eens nerveus op hun stoel schuiven. De vlucht vooruit is een optie, met een groots onderzoek, een pardon en eventuele compensaties, zoals sommige bedrijven spontaan doen en andere (NS, NMBS) moeten ondergaan. Maar algemener lijkt de reflex om de kast niet te openen, zodat skeletten er voorlopig ook niet uit kunnen donderen. »

Het is moeilijk anticiperen. Waar bedrijven begin 2022 nog activiteiten in Rusland konden hebben zonder negatieve perceptie, is dit sinds 24 februari wel veranderd. Wie weet wordt voor die bedrijven hun Russisch avontuur mettertijd ook een ‘zwarte bladzijde’? En wat als milieu- en bodemvervuiling ook stilaan als historisch onrecht beschouwd worden?

Er lijkt zich rond deze gevallen van (vermeend) historisch onrecht een trend af te tekenen. Daarbij verwacht de samenleving van archivariissen dat zij misschien nog net niet als speurder, maar wel als melder van ‘troebele zaken’ optreden wanneer die bij hen bekend zijn. De archivaris als klokkenluider, al dan niet tegen wil en dank. Maar ook wordt verwacht dat de archivaris actief

Hier spreekt de Zwarte Brigade-Dietsche Militie

« Ze fluisteren en liegen
Maar zien de sterren vliegen. »

Een relevant voorbeeld is het onderzoek naar de vraag of striptekenaar Willy Vandersteen onder het pseudoniem Kaproen spotprenten over o.a. Joden maakte tijdens de Tweede Wereldoorlog. Onderzoeksbureau Geheugen Collectief vond bewijzen, legde dit voor aan de familie waarna zij in alle openbaarheid de resultaten bekendmaakten. Karikatuur door Kaproen in 'Volk en Staat', 19-01-1942. © Koninklijke Bibliotheek Brussel

materiaal verzamelt dat de blinde vlekken rond deze onderwerpen van historisch onrecht wegwerkt.

In de eerste plaats moet die maatschappelijke verwachting aan de juiste persoon of beroepsgroep worden gericht. Centraal voor de archivaris staat het structureren, registreren en beschrijven van het liefst zo divers mogelijk bronmateriaal. Historische empathie is daarbij een sleutelbegrip. Dat gaat om het begrijpen dat een protestbeweging een ander soort 'archiefmateriaal' produceert dan een afdeling voorlichting van een gemeente of een groot bedrijf. En dat die alle drie samen licht kunnen werpen op eenzelfde maatschappelijk fenomeen. Gedrukt materiaal moet dus niet bij voorbaat afgewezen worden omdat het niet aan een bepaalde (hoge) norm voldoet. Veel archiefstukken die ooit terloops en ad hoc verzameld werden, bleken achteraf van waarde te zijn. Denk bijvoorbeeld aan achtergelaten pamfletten tijdens protestbijeenkomsten in de nadagen van communistische regimes in Oost-Europa.

ETHIEK IN HET ARCHIEF

Laat ons even focussen op de archivaris of informatieprofessional als klokkenluider in dienst van een bedrijf. Waar een archivaris in een publieke instelling zijn neutraliteit en onafhankelijkheid beter kan bewaken, is dit in dienst van een onderneming minder vanzelfsprekend.

Een hypothetische casus: een bedrijf heeft documentatie over zware bodemverontreiniging, die in de jaren 1950 plaatsvond bij een bepaald productieproces. Ondertussen is de productiesite opgedoekt en wordt er een woonproject gerealiseerd. Er wordt niet gesaneerd en de bodemvervuiling wordt letterlijk en figuurlijk toegedekt. De woonwijk wordt gerealiseerd, maar een tiental jaren na oplevering blijkt uit toevallige bodemtesten dat de grond zeer zwaar vervuild is, er een serieus gezondheidsrisico is en de bewoners zelf moeten instaan voor de sanering. De waarde van hun woning keldert; een groot drama. De bedrijfsarchivaris kent echter de bewijsstukken uit het archief. Hij voelt zich persoonlijk betrokken, want hij twijfelde bij de start van het woonproject of hij moest ingrijpen.

Is het een ethische verplichting voor de archivaris om die bewijsstukken kenbaar te maken? Wat als de bedrijfsleiding beslist dat dit archiefmateriaal moet verdwijnen? Als de archivaris die vernietiging uitvoert, is hij dan medeplichtig? Of wat als hij het archiefmateriaal stilletjes elders parkeert in plaats van het te vernietigen? Handelt hij dan in strijd met zijn loyaliteit aan het bedrijf? Kan dit een grond voor ontslag zijn? Wat als er bewijzen van fiscale fraude of omkoping in het archief zijn terechtgekomen?

DE MAATSCHAPPELIJKE ROL VAN BEDRIJFSARCHIEVEN

Bedrijfsarchieven zijn voor het begrip van de wereld om ons heen even onmisbaar als overheidsarchieven.⁷ Meer nog, omdat de overheid meestal slechts de 'reagerende partij' is die probeert om al bestaande zaken te reguleren, zijn wij ervan overtuigd dat op een lokaal, regionaal en vaak zelfs nationaal niveau goed bewaarde bedrijfsarchieven meer kunnen verklaren over de achtergrond van overheidshandelen.

Initiatieven en vragen van bedrijven, of juist problematische situaties en mistoestanden veroorzaakt door bedrijven, nopen de overheid tot actie, meestal met een aantal jaren vertraging. Bijvoorbeeld in de vorm van pakweg vergunningen en al dan niet bestraffende wetgeving. Of door de aanleg van bepaalde infrastructuur met collectieve middelen, zoals kanalen, autostrades, industrieparken, pijpleidingen, etc.

Bedrijfsarchieven zijn essentieel voor een beter begrip van grote maatschappelijke kwesties, zoals het koloniale verleden in Congo.⁸ De expertencommissie publiceerde in oktober 2021 een eerste verslag.⁹ Dit stipt onder meer de nood aan onderzoek aan naar de economische exploitatie van Congo, in brede zin. Dat betekent onderzoek in de archieven van grote holdings en bedrijven actief in de kolonie, maar ook naar de bedrijvigheid die in Congo werd opgezet door expats, van hotels en horeca tot andere dienstverlening. En ook de evolutie ervan voor en na de onafhankelijkheid. Daarbij komt ook het vervoer van goederen en mensen in het vizier, en dus ook boeiende bedrijfsarchieven zoals dat van Sabena, de luchtvaartmaatschappij die in feite ontstond om België over de lucht met zijn kolonie te verbinden.

Alleen is het aanbod aan volledige, goed bewaarde en ontsloten archieven of datasets uit het bedrijfsleven beperkter dan wenselijk is. Voor veel nog actieve bedrijven is het in de praktijk al te laat om nog een historisch archief op te bouwen. Het materiaal is – op wat losse stukken na – vaak verdwenen. Het besef dat een bedrijfsarchief niet alleen een meerwaarde kan zijn voor het bedrijf en zijn medewerkers, maar ook voor de geschiedschrijving van een streek, stad of land dringt nog niet vaak door. Dit goed doen kost tijd en moeite en dus geld. De *return on investment* hiervan, indien ingezet in de marketing, is er enigszins, maar compenseert zelden de nodige inspanningen.

Misschien zit er toekomstmuziek in een specifieke fiscale regeling omtrent bedrijfsarchieven? Er zijn er al zoveel, misschien kan één die specifiek de zorg voor en ontsluiting van bedrijfsarchieven vereist geen kwaad? Groot-Brittannië heeft in zijn belastingstelsel in 2004 bijvoorbeeld BIM42501¹⁰ geïntroduceerd. Onder deze code kunnen bedrijven kosten voor het onderhouden van een historisch archief en het ontsluiten ervan voor onderzoekers en voor educatieve doeleinden in mindering brengen. Gevolg: een flinke toename van het aantal professioneel bestaafte en vlot toegankelijke bedrijfsarchieven, een verhoogde aandacht ervoor in archiefinstellingen, meer zichtbaarheid bij het publiek, meer bewustwording en meer historisch onderzoek op basis van toegankelijk geworden materiaal.¹¹ ■

 Robin Debo is medewerker bij ETWIE. Johan den Heijer en Frank Hendriks zijn respectievelijk voorzitter en secretaris van de KVAN-Werkgroep Bedrijfsmatig Archiveren.

Bronnen en literatuur

1. De lezingenreeks werd georganiseerd door ETWIE in nauwe samenwerking met de werkgroep Bedrijfsmatig Archiveren van KVAN, Stichting Bedrijfsgechiedenis en Vereniging Bedrijf & Historie.
2. Een deontologische code is een geheel van principes, gedragsregels, afspraken en richtlijnen om integer te kunnen werken. Dit komt sterk overeen met wat in Nederland als 'beroepsethische normen' omschreven wordt. Zie ook het themanummer over 'Ethiek en deontologie', *farò*, 2022, nr. 2: https://issuu.com/faronet/docs/faro_2022_15_2_issuu/1
3. C. Lammers, 'Omgaan met zwarte bladzijden. Open kaart of onder het tapijt?' in: *IP – Vakblad voor Informatieprofessionals*, 2022, nr. 3, p. 8 in de online versie.
4. R. Schütz, 'Restitutie van roofkunst. Onrecht in het archief en de rol van de archivaris' in: *Archievenblad – Uitgave van de Koninklijke Vereniging van Archivarissen in Nederland*, 2021, nr. 3, p. 18-21.
5. Al in 2008 had Eva Morales het over herstelbetalingen voor het historisch onrecht veroorzaakt door het verwoestende effect van de CO₂-uitstoot van geïndustrialiseerde landen op het klimaat. Laatst haalde de Filipijnse president dit nog aan: <https://www.deondernemer.nl/actueel/filipijnen-willen-dat-rijke-landen-klimaatonrecht-rechtzetten~4138296>
6. Althans volgens de gedelegeerd bestuurder van UNIZO: <https://twitter.com/DannyVanAssche/status/1562477336687427588>
7. F.T. Hendriks en J.M. den Heijer, 'Een rondje langs de velden. Kleine caleidoscoop van het bedrijfsmatig archiveren' in: *Archievenblad*, 2021, nr. 5, p. 17
8. Uiteraard gaat dit ook op voor het Nederlandse koloniale verleden.
9. Zie: <https://www.lachambre.be/doc/FLWB/pdf/55/1462/55K1462003.pdf>.
10. Zie: <https://www.gov.uk/hmrc-internal-manuals/business-income-manual/bim42501>, laatst geraadpleegd op 2/10/2022.
11. Zie hiervoor o.a. de evaluatie gemaakt in het rapport *National Strategy for Business Archives for England and Wales* die in 2009 uitgewerkt werd in opdracht van The National Archives, https://www.businessarchivescouncil.org.uk/materials/national_strategy_for_business_archives.pdf, laatst geraadpleegd op 2/10/2022.

'De Olympische Groet' in Amsterdam. Vele passanten maken de associatie met de Hitlergroet. Het beeld werd al in 1928 geplaatst en zou de Olympische groet symboliseren, dus met opgeheven arm en niet met de arm horizontaal. Het beeld verdween uit de publieke ruimte, maar krijgt nu meer context in het stadion vlakbij. Bron: Wikimedia, CCO

“IK BEN GRAAG IN HET ARCHIEF”

Erfgoed is voor letterlijk iedereen betekenisvol en relevant.
Bekende personen wijzen u de weg naar hun erfgoedplek.

Het archief van het Ministerie van Buitenlandse Zaken,
erfgoedplek van Tom Naegels (° 1975), auteur, journalist en columnist.

Eind september '22 werd Tom Naegels' *Nieuw België, een migratiegeschiedenis* (Lannoo, 2022) bekroond met de Prijs voor het Belangrijkste Boek van het jaar. Deze nieuwe prijs gaat naar een non-fictieboek uit Nederland of Vlaanderen dat “je nu moet lezen om deze tijd te begrijpen.” En met als bijkomende voorwaarden, aldus de website: “Het is relevant, invloedrijk en biedt een nieuw perspectief.”

Nog meer ronkende woorden uit het juryrapport over het bekroonde boek: “Een welkom werk na dertig jaar in cirkels debatteren over een onderwerp dat nooit van de politieke agenda verdwijnt.” Naegels doorploegde voor zijn spraakmakende boek talloze archieven en ook de collecties van verschillende erfgoedbibliotheken in heel België: “Ik trok overal naartoe waar ik interessant bronnenmateriaal dacht te vinden”, vertelt hij. “Ik kan echt zeggen dat ik heel graag in het archief ben. Niet dat het doorgaans mooie plekken zijn, dat niet. Maar ik apprecieer de intense rust die er heerst.

Die liet me toe om er dag in dag uit geconcentreerd te kunnen werken. Bovendien zijn de meeste archivarissen buitengewoon vriendelijk, professioneel en toegewijd. Ik stond er geregeld van versteld hoe goed ze ‘hun’ archieven kennen. Het gaat dikwijls over fysiek enorme volumes, kilometers lang, en toch lijken ze die als hun broekzak te kennen. Respect. Doorheen de jaren heb ik met sommige archivarissen ook een hechte band opgebouwd: zij dachten mee met mijn onderzoek, en suggereerden me dan bepaalde deelarchieven. ‘De verslagen van die economische commissie moet je zeker eens doornemen, Tom,’ kreeg ik dan te horen, ‘want daarin werden destijds belangrijke beslissingen genomen.’ Ook soms van archieven die nog niet geïnventariseerd waren. (lacht) Ik hou van deze trage manier van werken, in de diepte. Al ben ik geen historicus van opleiding, ik kon bij bepaalde aspecten wel beslissen of ik genoeg materiaal had om mijn verhaal te brengen. Dat kan misschien bij ‘echte’ historici ietsje anders liggen.” ■

Participatie in het archief klinkt mooi, maar vraagt veel tijd. Toch?

We willen een **vrijwilligerswerking** uitbouwen. Hoe?

Welkom op de

Netwerkdag archieven!

Vrijdag 3 maart 2023
Herman Teirlinckgebouw, Brussel

Waarvan ligt u als archivaris wakker? Welke thema's zijn actueel in de archieven? En hoe veranderen ze hun werking? Op deze Netwerkdag verneemt u de resultaten van de recente nodenbevraging van de archiefsector. En denkt u samen mee na over oplossingen en toekomstplannen.

Born digital documenten bewaren staat hoog op de agenda. Samenwerken loont. Hoe?

Ons archief bewaart zoveel interessante stukken, maar weinig mensen weten dat. Hoog tijd om meer onderzoekers en **een breder publiek aan te trekken**. Hoe?

Het volledige programma vindt u binnenkort op **faro.be**.

GROOT ONDERHOUD 2023

Dinsdag 16 mei: blokkeer die dag in uw agenda van 2023.

Dan wordt u verwacht voor een Groot Onderhoud dat qua urgentie en relevantie zijn gelijke niet kent. Komt u in Lamot Mechelen meedenken en -praten over de impact van de klimaatcrisis op erfgoed, de bijdrage van onze sector en het verkleinen van onze – en dus ook uw – voetafdruk?

Binnenkort alle info op <https://faro.be> en <https://hetgrootonderhoud.be>